

ТАТАР АРХЕОГРАФИЯСЕ

СУГЫШ ҺӘМ СОЛДАТ БӘЕТЛӘРЕ

Казан
«Милли китап» нәшрияты
2016

УДК 902/904 + 821.512.145

ББК 63.2 + 83.3 (2Рос=Тат)

С 80

Төзүчесе, басмага әзерләүче

һәм макаләләр авторы –

археограф, текстолог

Раиф Мәрданов

С 80 **Сугыш һәм солдат бәетләре** / төз. Р.Мәрданов. – Казан: «Милли китап» нәшрияты, 2016. – 264 б. – («Татар археографиясе» сериясе; 18 нче китап).

ISBN 978-5-88473-083-0

Китапта XIX гасырда булган рус-француз, рус-төрөк, Кавказ сугышларына, XX гасыр башындагы рус-япон, Беренче бөтендөнья сугышларына һәм шул чорлардагы солдат хезмәтенә багышланган бәетләр тупланды.

Бәет текстларының барысы да диарлек матбугатта беренче мәртәбә басыла. Жыентыктагы 43 текст төрлө төбәкләрдә табылган һәм, нигездә, Татарстан Республикасы Милли китапханәсендә саклана торган кулъязмалардан алынды.

Кереш макаләдә шул чор хәрби-тарихи бәетләренә гомуми һәм моңарчы нәшер ителгән бәетләр белән чагыштырма күзәтү ясалды.

ISBN 978-5-88473-083-0

УДК 902/904 + 821.512.145

ББК 63.2 + 83.3 (2Рос=Тат)

© Мәрданов Р.Ф., 2016

© «Милли китап» нәшрияты, 2016

«БӘЕТ БЕЛӘН МӘГЪЛУМ КЫЛАМ СОЛДАТ БУЛГАН ХӘЛЕМНЕ...»

Бәетләр – татар халык иҗатының искиткеч бай тармагы. Хәрби-тарихи бәетләрнең (сугыш һәм солдат бәетләренең) хасиятен галимнәр «сугыш бәетләре яу картиналарының үзләрен күрсәтүдән бигрәк, аларның нәтиҗәләрен, кеше күңелендә тудырган хис-кичерешләрен баян итәләр... Аларның эчтәлеген – туган илне сагыну, кайтырга ашкыну, сугышка ләгънәт ору» дип билгеләгән¹.

Россия тарихы, гомумән, тоташ сугышлардан гына тора диярлек. Зуррак сугышларны гына искә алыяк: XIX гасырда Француз, Төрөк (Кырым) һәм Кавказ сугышлары, XX гасыр башында Япон һәм Герман сугышлары... Россия империясә бик озак вакытлар дэвамьнда алып барган күп сугыш һәм яуларда татар солдатлары һәрвакыт катнашырга мәҗбүр ителгән. Халкыбызга төрле вакыйгалар (шул исәптән сугыш) уңаеннан бәетләр чыгару хас булган. Солдатның авыр хезмәткә һәм сугышларга бәйлә бәетләр телдән-телгә күчеп, буыннан-буынга сакланган.

Әлек Россиядә регуляр гаскәрләр барлыкка килгәнчә гаскәри хезмәт – югары катлау вәкилләренең шөгыле булган. Сугышларда татарларның «йомышлы татарлар» дигән аерым катлавы катнашкан. XVIII гасыр башыннан татар тормышы өчен тәмуҗ газабына тинләшкән солдат хезмәтенең тарихын берәз искә алып үтик.

Россиядә 1705 елда регуляр армия оештырылганнан соң, патша Пётр Беренченең 1722 ел 19 гыйнвар фәрманы нигезендә, татарларның күпчелеген тәшкил иткән ясак түләүчә катлавынан мәҗбүриләп рекрут (солдат) алу башланган. Пётр патшаның

¹ Татар халык иҗаты. Бәетләр / төз. Ф.Әхмәтова, И.Надиров, К.Жамалетдинова. – Казан: Татар. китап нәшр., 1983. – Б. 9.

әмере буенча татарларны 10–12 яшьтән үк солдатка алганнар. Патша фәрманында рекрут итеп алынган татарларның өчтән бер өлеше денщиклар (офицерларның шәхси эш-йомышларын үтәүче хезмәтче солдат) итеп кулланылырга тиешлеге әйтелгән². Денщиклыкка алынган малайларның барысын да чукундырганнар. Мөселман татарларны рекрут итеп алынуудан бер генә нәрсә – үз иреге белән православие дине кабул итү, ягъни чукуну – азат итә алган. Тарихтан билгеле, христиан динендә булмаган төрле халыкларны чукундыру – рус дәүләтенң күп гасырлар буге дәвам иткән төп сәясәи чараларыннан берсе. Шунлыктан, үз ихтыяры белән христиан диненә күчкән кеше хәрби хезмәткә алынуудан азат ителгән.

Хәрби хезмәт турындагы 1730 ел кануны буенча тыныч вакытта 83,5 крестьян хужалыгыннан бер рекрут бирү каралган. Ягъни, аерым административ берәмлектәге берничә авыл халкынан чират һәм жирәбә буенча рекрут алынган. Сугыш елларында рекрут алу саны арттырылган. Мондый тәртип озак дәвам иткән.

Кайбер ир-егетләр рекрут итеп алынмас өчен үз сәламәтлекләренә төрле ысуллар белән зыян китергәннәр. Рекрут чиратындагы кешенң солдатка алыну вакыты житкәч, аны жыелу пунктына кораллы сак астында илтеп тапшырганнар. Рекрутка алынуучылар (халык аларны «никрутлар» дип атаган) сугышка, крепость-ныгытмалар төзүгә, завод һәм фабрикаларга, шулай ук бүтән авыр хезмәтләргә жибәрелгән. Рекрутка китәсе егетләр берәр жинаять кылып (мәсәлән, мәжбүри урлашып), алынуудан тоткарланып калган очрактар да булган. Бу хәл дәүләтнең гади халыкны авыр солдат хезмәтенә тартып, жинаятькә этәрүен һәм рекрутлыкның жинаятьчегә бирелгән жәзага караганда да авыраак булганлыгын күрсәтә. Кайчагында нинди дә булса жинаять эшләүче ир-егетләр чиратсыз рекрут итеп жибәрелгән. Андыйлар солдат хезмәтенә ярамаса, сөргенгә озатылган.

Рекрут алу башта авыллардагы хужалык исәбенә күрә барса,

² История Татарии в материалах и документах. – М: Соцэкгиз, 1937. – С. 486; История татар: с древнейших времён. В семи томах. Т. VII: Татары и Татарстан в XX – начале XXI в. – Казань: Ин-т истории им. Ш.Марджани, 2013. – С. 194.

соңрак халык санына карап бүленгән. XIX гасырда рекрут итеп 21–30 яшьлек өйләнмәгән егетләр алынган. 1831 елда рекрутлары ел саен алу тәртибе гамәлгә кертелгән. Тыныч вакытта рекрут алу губерна һәм өлкәләр чираты буенча ел аралаш үткәрелгән. Солдат жирәбәсе чыккан кеше бүтән берәүне яллап хәрби хезмәткә жибәрү очраklары да күзәтелгән. Яллап рекрут жибәргәндә ялланучыга канунда каралган күләмдә акча бирү яисә аның өчен барлык салымнарыны түләүне яллаучылар үз өсләренә алганнар.

1812 елгы Француз сугышында татарлар бик күп катнашкан. Анда рекрут хезмәтендәгеләрдән тыш, ирекле рәвештә оештырылган Казан ополчениесе 5000 кешедән торганлыгы мәгълүм.

Рекрутка алынучыларның күпчелеге хәрби хезмәт авырлыгынан яисә сугыш-яуларда һәлак булып калган. Кайтканнарының да тазалыклары бик какшаган яисә гәүдәләре имгәнгән. Хәзерге Татарстанның Әгерҗе районындагы Тәбәрле авылы рекрутлары тарихын архив чыганаklарынан өйрәнеп, аларның исән әйләнеп кайту-кайтмаулары турында түбәндәге нәтижеләрне ачыклаган идем. Бу авылдан 1732–1757 елларда алынган 10 рекрутның берсе дә туган жиренә әйләнеп кайта алмаган. Шулардан берсе 11 яшендә алынган булган. 1812–1813 елларда алынган 5 рекрут (берсе 12 яшендә) шулай ук кайтмаганнар. 1819–1855 елларда әлеге авылдан алынган 16 рекрутның бары тик өчесе генә кире әйләнеп кайту бәхетенә ирешкән³. Аерым бер авыл мисалындагы бу саннар рекрут итеп алынган татарларның гомуми язмышын күзалларга ярдәм итә.

Гаскәрдә хезмәт итү вакыты 1834 елга кадәр – 25 ел, ә 1834 елдан соң – 20 ел, 1839 елдан алып 19 елны тәшкил иткән. Хәрби хезмәтнең билгеле бер срогы үткәч, солдатка туган ягына кайтып гаилә кору мөмкинлегә бирелгән. Ул үзе һәм гаиләсе хәрби сословиегә язылып, дәүләт салымнарынан азат ителгәннәр. Шул ук вакытта гаиләсенә имана жире алу хокукы бирелгән.

Хәрби хезмәткә солдатлар алуны оештыру даими үзгәрешләр кичергән. Мәсәлән, 1872 елда рекрутлар туплау эшенә шактый игътибар бирелә, ә 1874 елда Россиядә гомуми хәрби бурыч

³ Мәрданов Р. Тарихта тибрәлгән Тәбәрле. – Казан: «Тамга» нәшр., 2011. – Б. 375–376.

турында яңа тәртипләр гамәлгә кертелә. Шул елдан алып 21 яшькә житкән һәр ир-егетнең хәрби хезмәткә яраклы булу-булмавы тикшерелә, армиядә 6 (флотта 7) ел хезмәт итү кертелә. Русча грамоталыларга ике ел гына хезмәт итү каралган. Солдаттан азат ителгәч, 10 елга запаска язып, 40 яшькә кадәр ополчениедә исәпләгәннәр. Сугыш вакытында хәрби хезмәткә алынучының гаиләсен кайгырту земство, авыл яки шәһәр халкы карамагына йөкләнгән.

Россия империясенең бөтен сугышларында катнашкан татар солдатларының язмышы, эчке кичерешләре гаять авыр булган. Бигрәк тә XIX гасырда берничә тапкыр булып узган рус-төрөк һәм Кавказ сугышларында татар солдатлары аеруча көчле психологик уңайсызлыкка дучар ителгәннәр. Чөнки канкөешләрдә меңләгән мөселман татар ир-егетләре үзләренә дин кардәшләренә каршы барып, ихтыярсыз, дин дошманнарын яклап сугышырга мәжбүр ителгән.

Тарихтагы иң дөһшәтле сугышларның берсе булган рус-япон сугышы 1904–1905 елларда төньяк-көнчыгыш Кытай (Манжурия) белән Корейдә хакимлек итү өчен алып барылган. Куркынычлы сугыш ике як өчен дә дистә меңләгән корбаннар китергән. Россия бу сугышта бик күп хәрби көчен югалтып җиңелгән һәм кайбер территорияләрен Япониягә бирергә мәжбүр булган. Япон сугышы, үз нәүбәтендә, 1905 елгы Россия инкыйлабына да җитди этәргеч биргән.

1904–1905 еллардагы Япон сугышында рус армиясендә татар солдатлары да күп катнашкан. Сугышның фажигәсе һәм афәте шул вакытта чыккан күп санлы бәетләрдә һәм сагышлы җырларда чагылыш тапкан. Бу сугышның чын дөһшәте татар укымышлыларының хатларында да теркәлеп калган⁴. Сугышта катнашкан һәм япон эсирлегендә булган татарлар көндәлекләре язып барганлыгы да билгеле. Япон сугышы чорындагы солдат көндәлекләренә берсе 1909 елда ук матбугатта басылып чыккан⁵. Сугышны башыннан ахырынача кичергән татар солдаты Габделхалик Әх-

⁴ Сөрген хатлары / төз. Мәрданов Р. – Казан: «Милли китап» нәшр., 2013. – Б. 4–6, 13–14, 22, 24–25.

⁵ Әхмиров Г. Япон мөхәрәбәсе, яхүд Татар солдатлары. – Казан: «Үрнәк» матбугасы, 1909. – 20 б.

миров вакыйгаларны тәфсилле теркәгән, сугышның сәбәпләре һәм нәтижәләре турында фикер йөрткән. Бу китап гамәлдәге татар язучысында да чыкты⁶. Япон сугышы көндәлекләренә бәйле язмалар матбугатта хәзер дә күренгәли. Мәсәлән, Сәхиулла Ваһапов истәлекләре һәм үзе турында кызыклы мәгълүматлар басылган иде⁷.

Беренче бөтендөнья сугышы 1914 елда башланып, 1918 елның ахырына кадәр дәвам иткән. Ул замандагы иң көчле державалардан ике коалициянең: бер яктан Германия, Австро-Венгрия, Төркия һәм Болгария, ә икенче яктан 1907 елда берләшкән Антанта⁸ илләре – Россия, Франция, Бөекбритания, Сербиянең коточкыч бәрелеше нәтижәсендә бөтен Европа һәм өлешчә башка кыйтгалар да ут, кан, ачлык, вәхшәт һәм михнәт эчендә калган. Сугыш барышында Антанта ягына Япония, Италия, Америка Кушма Штатлары һәм башка илләр дә кушылып, бу коалициядәге дөүләтләр саны утыз дүрткә житкән.

Коточкыч бу сугыш Россия империясендә яшәгән халык өчен аеруча зур хәсрәт булган. 1914–1915 елларда Россиядә 12 миллионга якын (кайбер белгечләр язучыча, 16 миллионлап) ир-егет сугышка мобилизацияләнгән. Шуларның ун процент чамасы өлешен мөселман төрки-татарлар тәшкил иткән. Россиядәге мөселман төрки-татарлардан сугышка 1–1,5 миллион кеше фронтка алынган⁹. Россия армиясенең 2,5 миллион чамасы гаскәри ирегетенең үлеме, тагын шул кадәр үк сугышчыларының эсирлеккә эләгүе, толлар, ятимнәр, ачлык, ил хужалыгының жимерелүе, хакимият кризисы һәм бүтән бәхетсезлекләр бергә катышып, бу дөһшәтнең нәтижәсе аеруча көчәйгән.

1918 елның 3 мартында Россия белән Германия арасында Брестта төзелгән солык нигезендә Совет Россиясе сугыштан чык-

⁶ Мәрданов Р. Хәтер яңарту: рус-япон сугышы татар чыганакларында; Әх-миров Габделхалик. Япон сугышы, яки Татар солдатлары // Чын мирас. – 2014. – №3. – Б. 24–39.

⁷ Ваһапов Н. Порт-Артур кайтавазы // Чын мирас. – 2013. – №5. – Б. 44–47.

⁸ Антанта – башта Бөекбритания, Франция һәм патша Россиясе тарафыннан оештырылган, ә Беренче бөтендөнья сугышы вакытында күп сандагы дөүләтләрне берләштергән союз.

⁹ История татар: с древнейших времён. В семи томах. Т. VII... – С. 196.

кан. Брест солыхы буенча Россия Польшаны, Балтыйк буен һәм Украина белән Белоруссиядәге жирләренә аерым өлешләрән югалткан.

Сүз унаеннан, татар халкында сугышларга һәм солдат хезмәтенә бәйле төрле кушаматлар яшәп килгәннән дә өстәп әйттик. Бер авыл халкында гына да төрле сугыш вакыйгаларына нисбәтле кушаматлар булган. Мәсәлән, 1877–1878 еллардагы Төрөк сугышында булган авылдашым Гобәйдулла Хисмәтулла улына чордашлары таккан «Төрөк» кушаматы оныкларына да ирешеп, 1920 нче елларда шул нәселнең бер тармагы үзләренә «Төрөков» дигән фамилия алган. XIX гасырда патша армиясендә хезмәт итеп кайткан Мөхәммәтләнеп Вәлиев «Солдат Латып» кушаматы белән мәшһүр булган. 1904–1905 еллардагы Япон сугышында катнашып, медальләр белән бүләкләнгән Мөхәммәтжан Галләмовка «Куропаткин» дигән кушамат такканнар. Чөнки ул авылга кайткач та генерал А.Н.Куропаткинны еш телгә алып сөйләгән. Беренче бөтендөнья сугышында әсирлектән котылып кайткан Хужахмәт Мусинга «Плин» һәм «Герман» кушаматлары тагылган¹⁰.

Татар солдатларының көндәлекләре, жырлар һәм бәетләр язылган куен дәфтәрләре сугыш елларының истәлекләре булып безнең көннәргәчә сакланган. Татар сугышчыларының бер өлеше сугыш кырлары, окоп җәфасы һәм әсирлек газабы кебек катлаулы шартларны исән кичеп, үзләренә моң-сагышларын, хыял һәм өметләрен дәфтәрләргә теркәгәннәр. Аларның күз яшьләре тамган һәм жан жылысы сөңгән дәфтәрләр кадерләп сакланган, бәетләрен күчереп, күп еллар узгач та укып сагышланганнар.

«Татар археографиясе» сериясенең бу китабында 1812 елгы Француз, 1853–1856 һәм 1877–1878 еллардагы Төрөк, 1859 елда кавказлы имам Шамил, 1904–1905 еллардагы Япон, 1914–1918 еллардагы Герман сугышына һәм XIX гасыр–XX гасыр башына караган солдат бәетләренә текстлары урын алды. Шулардан кулъязмаларда сирәк очрый торган Француз сугышы бәетенә бер текст, Төрөк сугышына багышланган өч текст (берсе ике ва-

¹⁰ Мәрданов Р. Тарихта тибрәлгән Тәбәрле... – Б. 171, 377–378, 380.

риантта), Шамил бәетенең бер тексты, Япон сугышы бәетләренең биш тексты, Герман сугышы бәетләренең 17 тексты һәм солдат бәетләренең 15 тексты – барлыгы 43 текст тупланды. Бәетләрнең барысы да диярлек Татарстан Республикасы Милли китапханәсенең Кулъязмалар һәм сирәк китаплар бүлегендә саклана торган язма ядкәрләрдән, фәкать берничәсе генә башка чыганаклардан алынды. Текстлар күләмнәре ягыннан төрлечә: бик зурлары (127 дүртьюллыклы) булган кебек, кыскалары да (3 дүртьюллык) бар. Бөтенесен дә бәет дип атауда берәз шартлылык булуын искәртик. Чөнки кайбер текстларны төгәл генә бәет дип атап булмый, алар күбрәк мөнәжәткә якын. Шулай ук арада жырға тартымрак текстлар да бар.

Китапта туплап бирелгән бәет текстларының берничәсенән кала, зур күпчелеге матбугатта беренче мәртәбә басыла. Ә моңарчы башка китапларда өлешчә басылган кайберләре хәзерге татар язучысында тулы килеш чыкканы булмаганга монда кертелде. Әйтик, Француз сугышы бәете бик яхшы мәгълүм¹¹ кебек булса да, бу җыентыктагы текстта кайбер үзенчәлекләре бар. Мәсәлән, андагы:

Инде монда харап булды
Без фәкыйрьнең жаныбыз,

– дигән юллар басмаларда юк.

1983 елгы «Бәетләр» китабында Төрөк сугышлары бәетләренең өч тексты чыккан иде¹². Аннан соң дөнья күргән бәетләр җы-

¹¹ Туйкин Ф. Ватан каһарманнары. – Казан: «Өмид» матбагасы, 1912. – Б. 85–86; Габделбәдигъ Х. Халык әдәбияты: бәетләр. Беренче төп, өченче бүлек. – Казан: матбагаи Кәримия, 1913. – Б. 42–43; Бәетләр / төз. Х.Ярми. – Казан: Татар. китап нәшр., 1960. – Б. 67–69; Татар халык ижаты. Бәетләр / төз. Ф.Әхмәтова, И.Надиров, К.Жамалетдинова. – Казан: Татар. китап нәшр., 1983. – Б. 39–40; Татар халык ижаты. Тарихи һәм лирик җырлар / төз. И.Надиров. – Казан: Татар. китап нәшр., 1988. – Б. 44; Тарих мең дә сигез йөз дә: бәетләр һәм мөнәжәтләр / төз. Ф.Урманче. – Казан: Мәгариф, 2000. – Б. 27–28; Бәдигый Хужа. Сайланма хезмәтләр: татар халык ижаты әсәрләре / матбугатка әзерләүче Х.Ярми. – Казан: «Иман» нәшр., 2001. – Б. 151–152; Татар эпосы. Бәетләр / төз. Ф.Әхмәтова-Урманче. – Казан: «Раннур» нәшр., 2001. – Б. 248–249; Бертуган Туйкиннар: тарихи-документаль җыентык / төз. Э.Ханнанова-Галимжанова. – Казан: Рухият, Җыен, 2007. – Б. 241–242.

¹² Татар халык ижаты. Бәетләр..., 1983. – Б. 40–46.

ентыгында да шул текстлар кабатланды. Галим Мәсгут Гайнетдинов төрек сугышына багышланган, анарчы билгесез бүтән бер текстны бастырды¹³. Төрөк сугышына бәйле текстларның безнең жыентыкта тәкъдим ителгән икесе – бер үк бәетнең ике кулъязмадан алынган вариантлары. Алар бер-берсен тулаем кабатламый һәм элек чыккан «Бәетләр» китабындагы текстларга да тулаем тәңгәл килми. Киресенчә, монда басыла торган текстларда элекке китапларда булмаган дистәдән артык дүртыюллык бар.

Төрөк сугышы бәетенең беренче тексты вариантларында үзара охшаш кебек дүртыюллыklar арасында да шактый үзенчәлекләр күренә. Мәсәлән, ике очракта да «Төрөкләрнең биш каласын алдык без» дигәннән соң килә торган строфага игътибар итик: беренче варианттагы «Илләребездин чыгып киткәч кала хатын-кызлары» дигән гыйбарә икенче вариантта «Мөселманның чыгып киткәч кала хатын-кызлары» дигән, бөтенләй башка мәгънәгә белдергән. Ягъни, соңгысында төрөк калаларындагы хатын-кызлар күздә тотылган. Андый капма-каршылыklar тагын да очрый. Мәсәлән, беренче вариантта төрөкләр турында «үзләре бик куәтледер» дип әйтелгән булса, икенче вариантта «үзләре бик куркалар» дип язылган.

Төрөк сугышы бәетенең монда нәшер ителгән тагын ике тексты матбугатта моңарчы бөтенләй чыкмаган иде. Шулардан Әтнә районы Түбән Бәрәскә авылының Гаффар Әкбәр улы 1878 елда туганнарына язып жибергәнә күбрәк мөнәжәт жанрына туры килә. Китапта III саны белән билгеләнгән күләмле бәет тексты язылган дәфтәр дефектлы булып, кайбер сүзләре һәм юллары билгесез калса да, аның укылган хәтле өлешен бастыру мәгъкуль күрелде. Ихтимал, киләчәктә аның тулырак күчермәләре табылыр.

Шамиль бәетләренең ике төрле тексты 1983 елгы басмада дөнья күргән иде. Аларның беренчесенә бездә бирелгәнә өлешчә. Монда һәм алга таба текстларны чагыштырганда 1960 һәм 1983 елларда дөнья күргән бәет жыентыклары нигез итеп алынуның хикмәте шунда ки, алардан соң чыккан жыентыклардагы текстларда, нигездә, зур аерма юк, чөнки соңгылары әйтелгән басмалардан кабатлап бирелгән.

¹³ Төрөк сугышы бәете / басмага әзерләүче М.Гайнетдинов // Мирас. – 1991. – №1. – Б. 52–59.

туры килә, шулай да 26 дүртьюллыктан торган текстның 13 дүртьюллыгы элек басылган текстларда бөтенләй юк. Галимә Ф.Әхмәтова-Урманче китабында чыккан Шамил бәетенең тексты тулырак дип тәкъдим ителгән¹⁴ булса да, ул да бездәге текстка туры килми.

Япон сугышына багышланган биш бәетнең дүртесе – моңарчы басылмаган текстлар. Ә берсе (II санлысы) элек чыккан текстларга өлешчә генә туры килә.

Герман сугышына багышланган бәетләрнең бу китапта басыла торган 17 төрле текстының уналтысы моңа хәтле матбугатта чыкмаган. Ә берсенең (XII бәет) тексты өлешчә басылган булган. Ул 1960 елгы «Бәетләр» китабында «Кайгылы көннәр» исеме астында 23 строфа күләмендә, ә 1983 елгы китапта «Беренче бөтендөнья сугышы бәетләре»ннән берсенең ярты өлешендә 19 строфа һәм «Запастагы солдат бәетләре»ннән берсенең башында 16 строфа күләмендә басылган¹⁵. Безнең бу жыентыкта әлегә бәет шактый тулы һәм ул 52 строфаны тәшкил итә.

Китапта туплап бирелгән солдат бәетләренең 15 төрле тексты да моңарчы басылмаган. 1960 елда чыккан «Бәетләр» китабында дөнья күргән солдат бәетләренең алты төрле текстына бу китаптагылар туры килми.

Татарстан Милли китапханәсенең Кулъязмалар һәм сирәк китаплар бүлегендә сугыш һәм солдат бәетләренең әйтеп үтелгән текстлардан башка күчермәләре һәм монда кергәннәренең дә берничәшәр күчермә нөсхәләре бар. Ягъни, Төрөк, Япон һәм Герман сугышлары бәетләре бүтән кулъязмаларда да сакланган. Мәсәлән, Япон сугышына багышланган бәетнең 1905 елгы басмасына бик якын текстлар дүрт дөфтөрдә бар. Шунысы кызыклы, ул кулъязмаларда басма китаптан аермалы урыннар да шактый. Герман сугышы бәетләренең шул чорда басылган китаплардан күчерелгәннәре дә аз түгел.

¹⁴ Татар эпосы. Бәетләр / төз. Ф.Әхмәтова-Урманче. – Казан: «Раннур» нәшр., – Б. 264.

¹⁵ Бәетләр / төз. Х.Ярми. – Казан: Татар. китап нәшр, 1960. – Б. 237–239; Татар халык ижаты. Бәетләр..., 1983. – Б. 85–86, 104–105.

Бәетләрнең язучы белән тыгыз бәйләшкән иҗат эсәре булуына галимнәр электән үк игътибар иткән. Шиһабетдин Мәрҗани һәм Каюм Насыйридан башлап, бәетләрне өйрәнгән һәр галим ди-ярлек аларның ярымязма жанр булуын билгеләгән¹⁶. Шунлыктан, бәетләрнең кулъязма китапларда һәм дәфтәрләрдә бик күп төрләре сакланган булуы табиғый. Хәрби-тарихи бәетләрнең хат итеп туганнарына җибәрелүе һәм кулдан-кулга күчерелүе дә фәндә мәгълүм¹⁷. Мондый күренеш шушы җыентыкта тупланган бәетләргә дә хас. Мәсәлән, бәетләргә карата «Язып җибәргән төрек жирендә 1878 елда», «Вәлиулла абыйның солдаттан язып җибәрмеше. 1916 ел» дигән искәзмәләр һәм бәетләрдәге «Каләм алып сезгә яздым бу хатымны», «Бу хатларны язып салды Габдеррахман бәбкәең», «Хатлар яздым исәпләп», «Хатлар язып саламын», «Ак кыягазга хат яздым», «Хәсрәтемнән хат язамын» дигән һәм шуларга охшаш башка юллар – моның ачык дәлиле.

Сугыш һәм солдат бәетләренең бер өлеше халык күңелендә күптән урнашкан шигъри калыпларда иҗат ителәп, еш кына шуларның ук көйләренә укылган. Аерым алганда, «Кыйссаи Йосыф» эсәре, «Сак-Сок бәете», Әхмәт Ясәви һәм башка төрки-татар суфый әдипләренең хикмәтләре, иң популяр мөнәҗәтләр, хәтта Габдерәхим Утыз Имәни һәм Габделҗәббар Кандалый эсәрләре дә бәет текстлары өчен шигъри шәкел буларак кулланылган. Бу китаптагы бәет текстларының шактый архаик гыйбарәләре борынгы әдәби эсәрләрдән үк килгән. Мәсәлән, *берәгү, уйку, дөш, санчеп, сачдем, сарыг, сыгыр, канча, кортылмак, азак (аяк), биңзәр, ягъмур, шундак, капучу, ушал, кани, сарый* һ.б.

Татар бәетләрен тикшергән галимнәр билгеләвенчә, 1812 елгы рус-француз сугышына багышланган бәет үзенең патриотик рухлы булуы белән аерылып тора, ә «хәрби-тарихи бәетләрнең

¹⁶ Яхин А., Бакиров М. Фольклор жанрларын система итеп тикшерү тәҗрибәсе. – Казан: ун-т нәшр., 1979. – Б. 112; Татар халык иҗаты. Бәетләр..., 1983. – Б. 5–6.

¹⁷ Татар халык иҗаты. Бәетләр..., 1983. – Б. 9.

калганнарында һәм аларга охшаш әсирлек, солдат бәетләрендә артык оптимизм да, героика да юк»¹⁸.

Үзләренең дин кардәшләренә каршы барырга мәжбүр ителгән татар сугышчыларының фажигале рухи халәте бәетләрдә ачык чагылган. Мәсәлән, 1853–1856 еллардагы Төрөк (Кырым) сугышы бәетләрендә мондый юллар бар:

Төрөк йиренә чыккачдин
Барып кердек калага.
Төрөкләр каршы киләләр
Тәкбир әйтеп Аллага.

Безнең якдин аткан туплар
Бары коела чокырга.
Мәсҗид тулы китап-Коръән –
Бары кала кяфергә.

Мондагы икенче дүртыюллык басма бәет китапларынан Хужа Бәдигыйның 1913 елгы җыентыгында гына чыккан. Анда ул берәз башкача:

Безнең якдин аткан туп барып тия чатырга;
Мәктәп тулы Коръән, китап – бар да кала ...¹⁹

Бәдигый китабында соңгы сүз урынына күпнокталар куелган, андагы сүз, күрәсен, цензор тарафыннан сызылган булгандыр.

Төрөк сугышы бәетенең басма китапларда чыкмаган тагын ике дүртыюллыгына игътибар итик:

«Көчлемен!» – дип мактанып,
Сугыш китте озакка.
Төрөкләр бик хәйләкәрдер –
Төшерәләр тозақка.

Аламын дип каласын
Кяферләр ат атланып.
Әһле ислам әхкяменә

¹⁸ Татар халык иҗаты. Бәетләр..., 1983. – Б. 9-10

¹⁹ Габделбәдигъ Х. Халык әдәбияты: бәетләр. Беренче төп, өченче бүлек. – Казан: матбагаи Кәримия, 1913. – Б. 51.

Китмәс микән багланып?

Әлеге дүртыюллыкларның беренчесендә бәет авторлары рус патшасын шелтәли. Ягъни, монда император Николай I гамәлләре аркасында сугыш озакка киткәнлегә белдерелә. Дүртыюллыкның башы бәет текстының икенче вариантында «Көчлемен дип мактанма!» рәвешендә, тагын да катгыйрак итеп язылган. Шул ук текстта «Аламын дип барысын кяфер бара алданып» дигәндә дә патша күздә тотылган. «Әһле ислам әхкяменә китмәс микән багланып» дигән юлларда исә мөселман-татарларның үз диннәре өстен чыгу хыялы чагылган.

Беренче бөтендөнья сугышына багышлап язылган күпсанлы бәетләр, нигездә, фронтның алгы сызыгындагы солдатлар тарафыннан иҗат ителгән. Ул чор вакыйгаларын тасвирлаган бәетләрнең вариантлары күптөрле. Шундыйларның бер әсир солдат дәфтәрәндә язылганнары «Татар археографиясе» сериясендә дөнья күргән иде²⁰. Ул дәфтәрдә барлыгы дүрт бәет («Сугыш әхваләнән», «Ятимнәр бәете», «Плиннәрнең бәете», «Сугыш бәете») язылган. Әлеге бәетләрнең менә бу – соңгы китапта тупланган текстларга охшаш тасвирлары, кабатланган һәм аваздаш юллары бар. Ул китапның керешендә Беренче бөтендөнья сугышы чорында алман әсирлегендә булган татарларның язмышы, аларга багышланган мәкаләләр һәм хезмәтләр турында язып үткән идек²¹. Анда әйтелгән бер мәсьәләгә тукталып китик. Мәкаләбездә 1918 елда Берлинда татар телендә басылып чыккан «Алмания–Шәрык...» пропагандистик китабының эчтәлегә тасвирланды²². Беренче бөтендөнья сугышы вакытында алман әсирлегендәгә мөселманнар язмышына багышланган монография авторлары Искәндәр Гыйләжев һәм Ләйлә Гатауллина андый китап чыкканлыгы турында архив мәгълүматына юлыксалар да, китапның үзен таба алмауларын белдергәннәр²³. Югыйсә, ул китапны әллә кайдан эзлисә

²⁰ «Без плиндә ятамыз читлектәгә кош кебек...»: Беренче бөтендөнья сугышы бәетләре / төз. Мәрданов Р. – Казан: «Милли китап» нәшр., 2014. – 119 б. – («Татар археографиясе» сериясе; 13 нче китап)

²¹ Шунда ук. – Б. 16–28.

²² Шунда ук. – Б. 19–20.

²³ Гилязов И., Гатауллина Л. Российские солдаты-мусульмане в германском плену в годы Первой мировой войны (1914–1920): монография. – Казань:

дә түгел, фəкəть Казан шəһəрендəге бай тарихлы китапханəлəрдə барлйысы булган да бит... Монда бу мəсьəлəгə тукталуыбыз Германиянəң архивлары, китапханəлəре һəм гыйльми оешмаларында тирəнтен эзлənүлəр алып барган галимнəрнəң хезмəтлəренə карата илтифатсызлык белдерү өчен түгел, ə «үз жирлегебездəге чыганакларның кулланылмавы» һəм «үзебезнəң галимнəрнəң кулы ирешердəй, якындагы кыйммəтлə беренчел чыганакларны файдаланмау» турында əйткən фикеребезне²⁴ куəтлəү йөзеннən.

Татар бəетлəре XX гасыр башында ярымъязма жанр күренешеннən яңа баскычка күтəрелгəннəр. Ягъни, сугыш вакыйгалары барган чорда ук сугыш бəетлəре китап итеп бастырыла башлаган. Əле Япон сугышы дəвам иткən 1905 елда ук «Сугыш бəете» китапчыгы дəнья күргən²⁵. 1905 елгы басмада əлегə бəет 100 икеюллыктан тора. Фольклорчы һəм тел галиме Хужа Бəдигый туплап батырган «Бəетлəр» жыентыгында бу китап тексты тəзүчə керткən өстəмəлəр белən бергə 115 икеюллыкны тəшкил итə²⁶. Ə 1960 елгы «Бəетлəр» китабында аның 91 икеюллыгы, 1983 елгы басмада исə 71 икеюллыгы дəнья күргən²⁷.

Герман сугышы дəвам иткən дəвəрдə андый китаплар инде дистəгə якын басмада чыккан. Сугыш башланган 1914 елда ук

Татар. кн. изд-во, 2014. – С. 243.

Китапта ул мəсьəлəдə болай дип язылган: «Возможно, одной из последних заметных пропагандистских публикаций на татарском языке, осуществленных службой, являлась брошюра профессора Вильгельма Шпатца «Германия и Восток», упомянутая в одном из документов от 9 октября 1918 г. Тираж татарского перевода составил 2000 экземпляров, в документе эта брошюра упомянута уже как вышедшая в свет, но нам не удалось найти её в архивных фондах, не упоминается она и в известной литературе».

²⁴ «Без плиндə ятамыз читлектəгə кош кебек... – Б. 25–26

²⁵ Сугыш бəете: 1904–05 сənəсе руслар илə японнар арасында булган сугыш мөнəсəбəтə илə тəэлиф ителмештер. – Казан: матбагаи Кəримия, 1905. – 12 б.

²⁶ Габделбəдигь Х. Халык əдəбияты: бəетлəр..., 1913. – Б. 53–66; Бəдигый Хужа. Сайланма хезмəтлəр: татар халык ижаты əсəрлəре / матбугатка əзəрлəүчə Х.Ярми. – Казан: «Иман» нəшр., 2001. – Б. 156–165.

²⁷ Бəетлəр..., 1960. – Б. 202–208; Татар халык ижаты. Бəетлəр..., 1983. – Б. 53–57.

«Яурупа сугышы бәете» дип исемлэнгән китап басылган²⁸. Китаптагы шактый күтәренке патриотик рухта язылган текстлар рус армиясенң сугыш башындагы уңышларына бәйле булганлыгы аңлашыла. (Көчле дошманга каршы зур сугыш вакытының аеруча кырыс цензурасы төшенке рухтагы әсәрләрне бастыртмас та иде). Андагы:

«Хисабы юк күп руслар арасында,
Хисабы аз, гайрәте күп татарбыз без!»

– дигән юллар бик тирән мәгънәгә ия. Бу китап кабат-кабат нәшер ителгән һәм 1917 елда аның дүртенче басмасы дөнья күргән.

Сугышның икенче елында берничә төрле бәет китабы чыккан²⁹. Алар да ел саен нәшер ителеп, соңгы басмалары 1917–1918 елларда дөнья күргән. Ул елларда басылып чыккан сугыш бәетләре китапларының тулаем һәм өлешчә күчермәләре XX гасыр башы дәфтәрләрендә шактый очрый. Татарстан Милли китапханәсендә дә андыйлар аз түгел. Авторы М.Кормаши булганының шактый популярлашып, төрле басмаларда дөнья күргәнлеген, шул исәптән яртысыннан кимрәк күләмәндәге өлеше 1983 елда чыккан бәетләр жыентыгында бирелүен тәфсилләп язган идек³⁰.

1915 елда басылган «Хәзерге сугыш бәете» башка китаплардан шактый масаюлы һәм чиктән тыш гайрәтле эчтәлегә белән аерылып тора. Аның авторы «Батыржан солдат» дип күрсәтелгән³¹. Әлеге бәет китабының да күчерелгән нөсхәләре бар. Бу бәет татар сугышчыларының рухын күтәрү һәм дәртләндерү өчен махсус яздырылган агитацион әсәргә күбрәк охшаган. Андагы табигый булмаган гайрәт чәчүче юллар шундый фикер тудыра. Мәсәлән, сугышка баручыларның:

Кайсы уйный, кайсы жырлый,
Шатланышып барабыз,

²⁸ Яурупа сугышы бәете. – Казан: Кәримевләр матбагасы, 1914. – 16 б.

²⁹ Гъ.С. Сугыш бәете. – Казан: Домбровский матбагасы, 1915. – 16 б.; Әл-Кормаши Мөхәммәдхатып. Яурупа сугышы хәлләренен бәете. – Казан: Кәримевләр матбагасы, 1915. – 16 б.; Х.С. Сугышма бу? Сугыш бу! – Казан: «Мәгариф» матбагасы, 1915. – 15 б.

³⁰ «Без плиндә ятамыз читлектәге кош кебек... – Б. 4–5.

³¹ Батыржан солдат. Хәзерге сугыш бәете. – Казан: «Мәгариф» матбагасы, 1915. – 16 б.

– диюләре чынбарлыкның капма-каршысы, ләбаса. Китап текстындагы «Тамактар тук, өст бөтен, ашарга күп табында», «Кич яткачтын йокы керми жиңгәнлеккә шатланып», «Дошманны жиңгәчтен кайгылар онытыла», «Монда булган кызыкларны бетереп булмый сөйләп» һәм бүтән шундый юллар бер дә ышанырлык түгел. Шулай ук дошманны жиңеп, медаль алсак, үлсәк тә ярый дигән кебегрәк фикерләр дә сәер. Дошман тарафны бөтенләй ахмак һәм гаять куркак итеп сыйфатлау сүзләре дә – бу китапчыкның пропагандистик максатына дәлил. Мәсәлән, «Тиле немеч солдататы нигә сугышкан була?», «Немеч бер дә тигерә алмагач, безнең солдатлар көлә», «исерек немеч», «нимеч дигән дивана», «нимеч халкы бик куркак», «Безне күргән немечләрнең буыннары калтырый», «куркак немеч акырып жылый», «нимечләрне көлтә урынына урабыз», «Алар бер дә ата белми, әйтерсең лә сукурлар» һ.б. Бәеттә лаф орып, чиксез һавалану сүзләре тулып ята. «Бу сугыштан без кайтмабыз, алмый Берлин каласын» кебек шапырынулар һәм автор исемненән «Монда язган сүзләргә мин сөйләшим мактанып» рәвешендәгә күкрәк сугулар байтак. Әлегә бәет китабы, бүтән бәетләр фонында бушкы патриотизм булып күренүе белән бергә, чынбарлык фажигасеннан ахмактарча көлгән пародия кебек тә төсмерләнә.

Татар фольклорын өйрәнүче галимнәр, кызганычка каршы, Беренче бөтендөнья сугышы турында 1914–1917 елларда басылып чыккан бәет китапларына тиешенчә әһәмият бирмиләр. Мәсәлән, ул сугышка багышланган бәетләр иң күп (ундүрт текст) тупланган 1983 елда чыккан «Бәетләр» китабында, шулай ук сугыш бәетләренә багышланган соңгы мәкаләләрдә дә басма бәет китаплары турында язылмаган³².

Солдат бәетләренә бу китапка кертелгән иң әүвәлгесе – 1845 елгы кулъязма китаптан алынган. Димәк, бәет шул елдан элгәрәк ижат ителгән. Ә кайбер бәетләрнең текстларында ук «1863 ел эчендә» дип һәм 1877, 1883, 1894 еллар күрсәтелгән. Датасызларыннан бишесе XIX гасырга нисбәтле һәм бишесе XX гасыр башына караган кулъязмалардан алынды. Гомумән, сол-

³² Габдрафикова Л., Салихов Р. Военная повседневность в татарских байтах // Филология и культура. – 2012. – №4 (30). – С. 305–308.

дат бәетләрен (кыска такмак-жырларын) беренче мәртәбә галим Хужа Бәдигый 1913 елда бастырган³³. Аның китабындагы кайбер строфаларның охшашлары безнең китаптагы бәетләрдә дә (мәсәлән, I, IV, VII, XIII солдат бәетләрендә) очрый.

Жыентыктагы бәетләрне гомумиләштереп караганда, алар сугышның дәһшәте, яшәү һәм үлем, чиксез сагыш-моң, туган жирне, кардәшләрне сагыну, намаз-гыйбадәттән мәхрүмлек һәм шәригать кушканнарны үти алмау гажизлегә, әсирлек жәфалары, өметсезлек, билгесезлек, ачлык, котылу һәм сабырлык теләп Аллага ялвару һәм башка хисләр һәм сурәтлүүләрне үз эченә ала.

Патша чорындагы хәрби хезмәт һәм сугыш афәтләренең санап бетергесез миһнәтләре өстенә, мөселман татар сугышчылары дини һәм милли изелүгә дә дучар булган. Бәетләрдә язылганнардан күренгәнчә, татарлар үзләренең солдатка алынуларын кабергә керүгә (үлемгә) тиңләгәннәр:

Приумның ишеге
Ләхетләрдин тар икән.
Газраил кебек нәчәлникләр
Приумда да бар икән.

Шул ук мәгънәдә «Жан алгучы Газраил приумда да бар икән» дип язылганнары һәм солдатка алынуны (приёмны) кыямәткә охшатулар, «Бу хәлләрне бән күргәнчә, ник тудым да, ник үстем», «Бу хәсрәтне күргәнчә, тумасамчы анадин», «Солдат хәлен күргәнчә, күтәрелсен жөназам», «Бу хәсрәтне күргәнчә, разый булдым үлмәккә», «Солдат хәлен күргәнчә, углан чакта үлсәмчә», «Жан биргәндин яман икән солдат булган кичләре» рәвешендәге жан әрнеткеч юллар бар. Рус телен белмәү жәфасы «Жыен кяфер арасында бән бер үзем, алар илә килешмидер һичбер сүзем», «Жыен кяфер арасында килешмидер бер сүзкәем» кебек юллардан ачык күренә. Бөтенләй башка дин, тел һәм горәф-гадәтле халык карамагына солдат итеп алынуны патша чорындагы мөселман-татарлар коллыкка һәм әсирлеккә тиңләгән һәм жаннары сыкраган. Бәетләрдәге «Газиз идем бән, ай, кол булдым, төштем

³³ Габделбәдигъ Х. Халык әдәбияты: бәетләр..., 1913. – Б. 31–41, 70–71.

кяфер кулына», «Азат иде, эсир булды газиз башым», «Туган илдэн аерды кяфер дигэн өмидсез», «Яшьлегемдә эсир улды газиз башым, дин дошманы безгә юлдаш булды имди», «Бу мәлгуньгә буйын сондым», «Ашады урыс башымны», «Зифа буюм үсеп йиткәч күрдем кяфер жәфасын», «Жыен кяфер арасында ничек гомер уздырыйм» һәм шуларга охшаш башка сүзләр рухи фажиганен дәрәжәсен күрсәтә.

Солдатларны һәм эсирләргә иң әрнеткән ачлык газабы бәетләргә күбесендә искә алынган. Ачлык хәлләре мөселман татар солдатлары өчен икеләтә газапка әверелгән. Ягъни, бәетләрдәге «Биш сутка бер ашамаенча яттык», «Жиде какак сохари берләп уналты көн йөрдәк без», «Ашамаган көннәр күп», «Солдат хәлен сорасагыз – кәбестәлә аш кына», «Авызга алып ашар хәл юк урыс суйган итләрен», «Мескен солдат бичара бер ашарга тилмерә», «Мескен солдат ашаганы кибеп каткан сохари», «Кяферләр тәгамнәре кире килә», «Кяфер ашын ашаганда түгелә күздин яш кенәм», «Бу сугышта без ашадык хинзир ашы, хинзир ашы булмаганда мәшкә ашы», «Хинзир мае турылар бит безнең ашка» кебек юллар мөселман солдатларның чарасыздан хәрам ризыклар ашарга дучар булуын һәм ачлыктан интегүләрен белдерә. «Алты какак сохари берләп...» һәм шуңа охшаш гыйбарәләр Төрөк, Япон һәм Герман сугышлары бәетләрендә кабатланган.

Мәгънәсез сугышларда катнашкан татар сугышчылары жәбер-золым күрүләрен ашау мәсьәләсендәге кыенлык белән генә чикләмәгәннәр. Төрле дин һәм милләткә нисбәтле иллешәр-йөзәр кешене (рус, мөселман һәм яһүдләрне) уртақ чокрыга догасыз-нисез бергә күмү кебек хәлләр татарларны бик әрнеткән. Солдат бәетләренең берсендәге «Женазалар укымайча, кяфер ташлай диңгезгә» дигән юллар аны матрос татарлар иҗат иткәнлеген белдерә.

Моннан 100–200 еллар элекке дәвердә солдат жәфаларына дучар булган һәм үлем белән йөзгә-йөз очрашкан татар солдатларының да, эсирлек өметсезлегеннән чиктән тыш газапка төшкән сугышчыларның да бердәнбер өмете – Аллада. Бәетләрдә иң күп урынны Аллага ялвару һәм өметләнү сүзләре алып тора.

Чиктән тыш сагышлы-моңлы, сагыну сүзләре бәет текст-

ларында тоташ диярлек дэвам итэ. Татар солдатларының бэ-гырьлэрен балалары ятим калуы аеруча телгэлэгэн.

Бэетлэрдэгэ үзэк өзгеч сагыш һәм моң-хэсрэт белэн бергэ шактый көчлэ тасвирлар бар. Шагыйранэ кыйтгалар да аз түгел, мәсэлэн:

Безнең хэллэрне йиткерче,
Кыйбладин искэн жилем. (*Герман сугышы бэете – IV*)
Өй искэн жил, сэлам эйтче
Бэнем туганнарыма! (*Герман сугышы бэете – IV*);
Карт солдатлар киткэндэ
Жиллэр түгел, ил йыплай. (*Герман сугышы бэете – XII*)
Агач башы тэсбих эйтэ
Өкрэн искэн жиллэр белэн. (*Герман сугышы бэете – XII*)
Без китэбэз өзелеп,
Киек каз кебек тезелеп. (*Солдат бэете – V*)
Кыр казлары очар микэн
Дисбең кебек тезелеп? (*Солдат бэете – VIII*)

Әсирлектэгэ солдатлар үзлэрен читлектэгэ кошларга тиңлэп язганнар. Андый чагыштырулар Герман сугышына багышланган бэетлэрдэ очрый. Герман сугышы бэетенең XVI текстындагы «Өгэр читлектэ кош улса, чыгарып йибэрэң аны» дигэн гыйбарэ унаеннан моңарчы бер язган идек. Анда Икенче Бөтендөнья сугышы вакытындагы әсирлек жәфасын кичергән берәүнең базардан читлеккә кошларны сатып алып азат иткәнлегә дә искә алынды³⁴.

Кайбер сугыш бэетлэре солдат бэетлэре белэн аралашкан (мәсэлэн, Япон сугышы бэете – I), ә Солдат бэетенең XII тексты ахырында гыйшык жырлары кушылып киткән мисаллар да бар.

Бэет-мөнәжәтлэрне көйләп укуга бәйле булганга, текстлардагы кайбер урыннар жырларга охшаш яңгыраш рәвешендә язылган.

³⁴ «Без плиндэ ятамыз читлектэгэ кош кебек... – Б. 36.

Сугышларга багышланган текстларда бер-берсенә охшаш, хәтта бер төрле үк диярлек юллар очрый. Галимнәр язынча, «бер эсәрдән икенчесенә күчеп йөри торган эпик формулалар, клишелар – жанрның үзенчәлекле структур элементы»³⁵. Андый уртаклыклар бу жыентыктагы бәетләрдә дә бар. Мәсәлән, «Кайсы аяксыз, кайсы кулсыз тилмерешеп яталар» һәм шуңа охшаш юллар Төрөк сугышы бәетләренең өчесендә, Япон сугышы бәетләренең берсендә, Герман сугышы бәетләренең ике текстында кабатлана. «Без сугышкан йирләрдә гәүдә берлән баш кына» кебек юллар Төрөк сугышы бәетләренең ике һәм Герман сугышының да ике бәетендә очрый. «Жаным чыгамы кяферләр чокырларга илтер дип» рәвешендәге юллар Төрөк һәм Герман сугышлары бәетләрендә, «Ошбу каһәр тимер мылтык төшәр микән кулымдин» дигән һәм шуның берәз бүтәнчә варианты Япон сугышы һәм солдат бәетләренең ике текстында, «Ягъмур кебек пуле ява» дигәнә Япон сугышы бәетләренең ике текстында һәм Герман сугышы бәетләренең берсендә бар.

Япон сугышы бәетләренең дүртенче текстындагы «Бән сугышта вафат булдым, кайтыр диеп көтмәңез» юлларының охшашлары солдат бәетләрендә берничә тапкыр очрый. Мәсәлән, дүртенче санлы бәеттә «Бән китмәгән сукага, тиз кайтыр дип тормаңыз», бишенче бәеттә «Бән китмәдем бит сатуга» диелсә, жиденче һәм ундүртенче бәетләрдә «кунакка», ә унберенче бәеттә «мәдрәсәгә китмәдем» диелгән.

Француз сугышы бәетендәге: «Мәскәүгә кердек без, Наполеонны күрдек без» дигән юлларга охшаш урыннар Төрөк, Япон һәм Герман сугышы бәетләрендә еш очрый. Мәсәлән, «Балкан тавын мендек без, төрекләрне күрдек без», «Крипечкә мендек без, японнарны күрдек без», «Астри жиренә чыктык без, ачлыкларны күрдек без», «Висла суын кичтек без, германнарны күрдек без».

Бу китапта тупланган бәет текстларындагы аерым өлешләрне башка тематикадагы бәетләрдә дә очратырга мөмкин. Мәсәлән,

³⁵ Татар халык ижаты. Бәетләр..., 1983. – Б. 13; Татар эпосы. Бәетләр... – Б. 34.

1916 елда язылган «Ранный солдат» бәетендәге «Кая илем, кая йирем, кая дәхи туган илем?» дигән гыйбарә «Шәһри Болгар бәете»нең «Кайда милкән, кайда гыйльмен, кайда бөөк дәүләтен?»³⁶ дигәнәнә якин. Бүтән төр бәетләр белән охшаш һәм уртақ мисаллар, әлбәттә, тагын да бар.

Күп бәетләрдә очрый торган охшашлыкларның берсен аерып әйтеп үтү зарур. Төрөк сугышы бәетендәге:

Дунай суын чыккачдин

Утырттылар олауга.

Хәтта йир-күк иңрәде

Мөселманнар йыглауга,

– дүртыюллыгы һәм аның берәз гына үзгәрешле вариацияләре бу китаптагы Япон сугышы бәетендә, Герман сугышы бәетләренән өчесендә бар. Әлеге клише бүтән төрлө бәетләрдә дә еш очрый. Бу юллар 1983 елгы «Бәетләр» китабында (42, 85 битләрдә) «утырттылар олауга» дип басылган. Ләкин шул ук китаптагы Япон сугышына багышланган бер бәеттә (57 биттә): «ут төрттеләр авылга» рәвешендә бирелгән. Дөреслектә, әлеге «ут төрттеләр авылга» дигән гыйбарә «утырттылар олауга» дигәннән бозылган. Ул элекке кулъязманы күчерүчеләрнең берәрсе тарафыннан яки бәетне телдән сөйләгәндә ялгыш үзгәртелгән. Аның бозылган булуы бер хәл, ә соңрак басылган бәетләр жыентыкларында һаман шул рәвештә (ягъни, ялгыш буларак) бер китаптан икенчесенә күчеп килүе уңай күренеш түгел³⁷.

Бәет текстларында хәрби хезмәткә һәм сугышка бәйлә сүзләр күп кулланылганын да искәртәргә кирәк. Мәсәлән, *туп, крипеч, крипыс, картус, патсумка, расвитке, пүлүмит, шрапнель, солдат, рансы, никрут, шинель, перәшкә, фурашка, мундир, кылыч, пажѣтсә, пазитсә, крепление, патрун, мылтык, бумба, ярыплан, казарма, пихут, пүлә, плин, ыснаряд, пахут* һ.б.

Жыентык ахырындагы искәрмәләрдә бу китап өчен бәет текстлары күчереп алынган дәфтәрләр турында тулырак мәгълүмат бирелде. Шулай да алар хакында монда берәз язып үтик. Дәфтәрләренән кайберләре үз ияләре белән сугыш кырларында

³⁶ Татар халык ижаты. Бәетләр..., 1983. – Б. 24;

³⁷ Татар эпосы. Бәетләр... – Б. 276.

йөрөп кайткан булуы ягыннан да кызыклы. Бер үк дәфтәрдә берничә төрлө бәет язылганнары аз түгел. Кайберләрендә бер сугышның ике төрлө бәете язылган. Мәсәлән, «1892 т» шифрлы дәфтәрдә Япон сугышына багышланган ике бәет һәм «1440 т» шифрлы кулъязмада Герман сугышы турындагы ике бәет тексты бар. Төрлө чор сугышларына караган өчәр текст язылган очраklar да бар. Шундыйлардан «1817 т» шифрлы кулъязмада Шамил бәете һәм солдат бәетләренең ике төрлө тексты урын алган, «304 т» шифрлы дәфтәрдә исә Япон сугышына багышланган бер бәет һәм Герман сугышының ике бәете язылган. Китапханәдә «808 т» шифры белән саклана торган кулъязма жыентыкта, Төрөк һәм Япон сугышларына багышланган бәетләр белән бергә, солдат бәетләренең дә ике тексты теркәлгән. Иң күп бәетләр «1060 т» шифрлы кулъязмада, анда Төрөк сугышының бер бәетеннән тыш, Герман сугышы бәетләренең 11 төрлө тексты урын алган.

Кайбер бәет текстларында авторлары да күрсәтелгән. Мәсәлән, Куакбаш авылының Гаязетдин Жамалетдин улы, Шимбер авылының Бибихадимә, Таукүл авылының Идиятулла Нәбиев. Шулай ук кайбер бәетләрне Шәрифжан, Әхмәдсараж, Вәлиулла, Әхмәтжан, Габдрахман исемле татар солдатлары иҗат иткәнлеге язылган.

Сугыш-яулар булган урыннардагы бихисап географик атамалар язылу белән бергә, бәет авторларының туган һәм белем алган, яшәгән төбәкләрендәге шәһәр һәм авыл исемнәре дә шактый теркәлгән. Мәсәлән, Казан, Тәтеш, Бөгелмә, Самара, Сембер, Богырослан, Троицк шәһәрләре, Кайбыч, Бакырчы, Тымытык (хәзерге Азнакай районында), Куакбаш (Лениногорск районында), Әрә (Яшел Үзән районында) һ.б. авыл исемнәре бәетләренең географик даирәсен күрсәтеп тора.

Бәет текстлары теркәлгән дәфтәрләр һәм кулъязмалар төрлө төбәкләрдән тупланганын да әйтергә кирәк. Алар Казан, Алабуга һәм Яшел Үзән шәһәрләрендә, Татарстанның Арча, Әгерҗе, Әтнә районнарында, Башкортстанның Борай районында, Оренбург өлкәсендәге Абдуллино, Әсәкәй һәм Северный районнарындагы төрлө авылларда табылган.

Китапта басылган бәетләрнең текстологик үзенчәлекләрен искәртик. Текстларда безнең тарафтан өстәлгән сүзләр квадрат жәяләр эчендә бирелде. Бәетләрнең шактые төп чыганаclarда исемсез язылган, кайчакта «Илаһи бәет», «Мөнәжәт» һәм «Сугыш бәете» рәвешләрендә исемләнгән. Бу китапта аларның исемнәре кулъязмалардагыча бирелде, кайберләренә эчтәлегендә күрсәтелгәнгә нигезләнеп, безнең тарафтан квадрат жәяләр эчендә исем куелды. Квадрат жәяләр күбесенчә кулъязма битләренең таушалган читләрендә язылган сүзләргә ярымфаразлап тәкъдим иткәндә кулланылды. Дәфтәрләрнең ertyлган һәм бөтенләй укылмаслык урыннарындагы сүзләр өчәр нокта белән белдерелде.

Кулъязмаларның мәгънәви сыйфатлары да төрле дәрәжәдә. Пөхтә һәм төзек имля белән язылганнары булган кебек, хаталылары да бар. Кулъязмаларда кайбер бәетләрнең аерымы юллары яки икеюллыклары, сүзләр яисә ижеккәр язылмыйча калган. Шулай ук юллардагы сүзләр үзара буталудан яки артык сүз өстәлүдән рифма тотрыксызланган урыннар бар. Шигъри ритмика тулылыгы өчен ижеккәр саны таләп итүгә карап, сүз эченә авазлар өстәгәндә түгәрәк жәяләр эченә яздык, мәсәлән, *хәс(е)рәт* рәвешендә.

Текстларда кайбер сүзләрнең хәзергә орфографиягә туры килми торган төрлечә язылышлары кулъязмалардагыча калды: *агыңсу, әсаман, әсангыр, әкөк, әсыл, зәңгәр, йир, карангы, күгүк, кыягаз, киягаз, пәжисия, синатар, сүли, фирешдә, ырамазан, Ырусия, Эрәчәй, Эревель, эчтина, язрә, якишы, яндук* һ.б.

Жыентык ахырында тәкъдим ителгән сүзлектә чит тел сүзләренә һәм башка телләрдән кергән алынмаларга, шулай ук архаиклашкан төрки-татар гыйбарәләренә һәм диалекталь сүзләргә аңлатмалар бирелде.

ФРАНЦУЗ СУГЫШЫ БӨЕТЕ
(1812 ел)

Без сугышка кергәндә
Бәхилләштек барыбыз,
Лубизники, лубизар,
Молодец, молодец.

Күп акса да, кызганмадык
Тәхет өчен канымыз.
Инде монда харап булды
Без фәкыйрьнең жаныбыз.

Французлар килеп кергән
Мәскәү дигән калага.
Безнең гаскәр килеп житкәч,
Алар качты далага.

Урамнарын тутырса да
Французлар* Мәскәүнең,
Унике типтәр бетерде
Французларның гаскәрен.

Наполеонга тәхет кирәк,
Үз жиренә сыймаган.
Безнең Мәскәүгә кергәчдин
Ул да үзен сынаган.

* Кулязмада: французларның.

السلام عليكم يا السود العيا واهل الحنت ومملوكة
 الشتر عفتلو جانم ذات كريمة از نكر سلام / سلام
 عاجز انا ريم سولر دك فاني مير و نكر يه

بز مسو عشتا كر گانه يافتا
 بيللا شندك با ريمز
 كوييز نكر كوييز ابر
 مالاديش مالاديش
 كوي افسه دهر قزغا دقا
 تمت ايجون قانغز
 ايندي مونه عراب بولدي
 بز فقير نك جانم

فرانسوز كر كوي بركان: مسكود يكان تالايه
 بز نك عسكر كوي بيمكاي: آلار قايدي دالايه
 او رامارون تو ملسه ده: فرانسوز نك مسكود نك
 اون ايلر نبيته سريتردي: فرانسوز نك عسكرون

Французлар таныдылар
Монда килгәч үзләрен.
Унда – типтәр, сулда – башкорд,
Табалмыйлар эзләрен.

Мәскәүгә кердек без,
Наполеонны күрдек без.
Лубизники, лубизар,
Молодец, молодец.

Французларны жиңгәндә
Жир жимереп йөрдек без.
Лубизники, лубизар,
Молодец, молодец.

ТӨРЕК СУГЫШЛАРЫ БӘЕТЛӨРЕ
(1853–1856, 1877–1878 еллар)

I бәет
(беренче вариант)

Бисмилләһи вә билләһи
Йитде Корбан гаете.
Без әйтәек, сез дыңлаңыз
Монда сугыш бәете.

Без сугышка киткәндә
Ерак калды арамыз.
Безнең хәлне сорасаңыз,
Бу бәетне караңыз.

Дунай суын чыкканда
Ярдәмче юк бер кеше.
Уналты мең кешедән
Бары чыкты йөз кеше.

Балкан тавын мендек без,
Төрөкләрне күрдек без.
Алты кадак сухар берлән
Унсигез көн йөрдек без.

Балкан тауның башындин
Чишмә ага шылтырап.
Язрә килеп тигәндә
Солдат китә калтырап.

Биек икән Балкан тавы –
Менә алмай ардык без.

Төрөкләрнең биш* каласын
Сугыш берлән алдык без.

Иллә[ре]бездин чыкыб киткәч
Кала хатын-кызлары.
Яшен кебек уйнап йөри –
Бар да тупның утлары.

Дунай суын чыккачдин
Бар да төрек көтүе.
Хәддин тәжавез булды
Адәмнәрнең бетүе.

Тулган айлар тотылды
Газиз шәгъбан аенда.
Якты дөнья карангы булды
Без сугышкан чагында.

Каладин төрек чыкканда
Тәкбир әйтеп чыгадыр.
Язрә килеп тигәндә
Шундук жаны чыгадыр.

Биек-биек кара тау
Аның эче карангы.
Бүлек берлән китергәндә
Ике күзем кан алды.

Төрөкләрнең казаклары
Бар да актыр атлары.
Үзләре бик куәтледер –
Еракдин ала туплары.

Дунай суы агынсу,
Бик шәп икән агуы.

* Кулъязмада: баш.

Бигрэк агыр хэл икэндер
Төрөккә каршы баруы.

Дунай суын чыккачдин
Ултырттылар олауга.
Хәтта йир-күк тетрәйдер
Мөселманнар йыглауга.

Балкан тавын менгәчдин
Килә төрөк казагы.
Сугыш хәлен сорасаңыз –
Мисле тәмут газабы.

Дунай суын чыккачдин
Барып кердек калага.
Хак Тәгалә язмасын
Мөселман дигән балага.

Балкан тавы башында
Салкын чишмә бар икән.
Төрөкләрнең арасында
Әгелчәннәр бар икән.

Өстемдәге киемемне
Иртән торып киендем.
Тәнемдә жаным калганына
Туп тисә дә, сөендем.

Сугыш сафына кәргәндә
Иман әйтә башладым.
Язрә килеп тигәчдин,
Канлы киём ташладым.

Падиша безне карайдыр
Көфе дигән каладин.

Бу куркынычны күрер өчен
Туганбыз икән анадин.

Биек тауның башындин
Төрөкләр тупны аталар.
Кем аяксыз, кемнәр әлсез
Тилмерешеп яталар.

Биек-биек таш мәсжид
Көфе дигән калада.
Туп берлән өзелгән башлар
Әйләнеп йөри арада.

Безнең якдин аткан туплар
Бары коела чокырга.
Мәсжид тулы китап-Коръән –
Бары кала кяфергә.

Төрөкләрнең йирендә
Юкдыр агач алмасы.
Ун чакырым йирне каплай
Ялан адәм гәүдәсе.

Төрөкләрнең каласы
Кирпеч дөгел, таш кына.
Без сугышкан йирләрдә
Гәүдә берлән баш кына.

Дунай дигән суларда,
Төрөк дигән йирләрдә,
Уйсулардин каннар акты
Без сугышкан йирләрдә.

Дунай суы агынсу,
Күз иярмәй агадыр.

Язрә килеп тигәндә
Гәүдәгә жанлар ирмәй.

Сугыш сафына кERGәчдин
Һич кемсәнә кырынмай.
Бәгъзе адәм жан бирә
Урынындин кузгалмай.

Бәгъзе адәм тилмерә:
«Зинһар, безне үлтер?! – дип, –
Жаным чыгамы кяферләр
Чокырларга илтер», – дип.

Дунай суы яры биек
Козрәт берлән казылган.
Без дә болай булмас идек
Мөкаддәрдә язылган.

«Көчлемен!» – дип мактанып,
Сугыш китте озакка.
Төрөкләр бик хәйләкәрдер –
Төшерәләр тозақка.

Аламын дип каласын
Кяферләр ат атланып.
Өһле ислам әхкяменә
Китмәс микән багланып?

Өй, әткәем, әнкәем,
Бездин бәхил булыңыз!
Исеңезгә төшкән саен
Хәер-дога кыйлыңыз?!

Балкан тавына менгәчдин
Бер карадым каерылып.

Хак Тәгалә язган икән –
Илемдин килдем аерылып.

Безнең сулар буенда
Кызарып пешкән баланыгыз.
Өткәй, әнкәй ташламагыз,
Без дә газиз балагыз?!

I бәет
(икенче вариант)

Мөнәжәт

Бисмилләһи вә билләһи
Йитде Корбан гаһте.
Без әйтәек, сез дыңлаңыз
Монда сугыш бәһте.

Без сугышка барган чакта
Ерак калды арамыз.
Безнең хәлне сорасаңыз,
Бу бәеткә караңыз.

Дунай суы чыкканда
Ярдәмче юк бер кеше.
Уналты мең кешедән
Бары калдык йөз кеше.

Балкан тавын мендек без,
Төрөкләрне күрдөк без.
Алты кадак сохари берләп
Унике көн йөрдөк без.

Балкан тавын менгәчдин
Хәйран калдык ташына.

Ягъмур кебек ядрә ява
Без мескеннәр башына.

Биек икән Балкан тавы –
Менә алмай ардык без.
Төрөкләрнең биш каласын
Сугыш берлән алдык без.

Мөселманнар чыгып киткәч
Кала хатын-кызлары.
Яшен кебек уйнайдыр –
Бар да тупның утлары.

Дунай суын чыккачдин
Бар да төрек көтүе.
Хоадин тәжавез булды
Адәмнәрнең бетүе.

Тулган айлар тотылды
Газиз шәгъбан аенда.
Якты дөнья карангы булды
Без сугышкан чагында.

Биек-биек каралты,
Аның эче карангы.
Төрөкләргә кергән чакта
Ике күзем кан алды.

Төрөкләрнең казаклары
Бар да актыр атлары.
Үзләре бик куркалар –
Ерак ала туплары.

Төрөк йиренә чыккачдин
Барып кердек калага.

Төрөкләр каршы киләләр
Тәкбир әйтеп Аллага.

Дунай суы агынсу,
Тибеш икән агуы.
Бигрәк агыр хәл икән
Төрөккә каршы баруы.

Төрөк йиренә чыккачдин
Барып кердек калага.
Бу хәсрәтне Хак язмасын
Һич мөселман балага.

Балкан тауның башында
Салкын чишмә бар икән.
Төрөкләрнең арасында
Агулчаннар бар икән.

Төрөкләрнең атлары
Үргә каршы дулуйлар.
Әгелчәннәр алар яклы,
Тереләй тотып туныйлар.

Дунай суын чыккачдин
Утырттылар олауга.
Хәтта йир-күк иңрәде
Мөселманнар йыглауга.

Балкан тавын менгәчдин
Килә төрөк казагы.
Сугыш хәлен сорасагыз –
Мисле тәмуҗ газабы.

Өстемдә киёмнәремне
Иртә торып киендем.

14
 بسم الله و بالله یتو قریبان حیرت
 بیز ایستیک سر دلاکلاک موند صوغش بیت
 بیز صوغشقه باران چاقدا یراق مالدی آرا من
 بیزک حالنی صوغشیلک بو بیتکه قاراکلک
 دیوانی صوغی جققانده یاردیچی یوق برکشی
 اون اوقی منک کشیدان یاری قالوق یورکشی
 بالقان طلاوت منورک تورکلارنی کوردک بیز
 اوقی موق المری برک اون ایکی کون یوردک بیز
 بالقان طلاوت مشکاموین حیرات قالوق پلاشینه
 یهور کیک یور یاورا بیز میسکلار باشینه
 بیورک ایمان بالقان طلاوی منا اوقی آردق من
 تورکلارک بیز قالامنت صوغش برلات آلق بیز
 مسلمانلار صوغکیشاج قالو حاتون قورلار

باروق الدین

Төрөк сугышына багышланган I бәет (икенче вариант).

Тәндә жаным калганга
Туп тисә дә, сөендем.

Бән сугышка кәргәндә
Иман әйтә башладым.
Ядрә тиеп яралагач,
Канлы киём ташладым.

Сугыш куәтле булды
Дунай суы буенда.
Чишмә кебек каннар акты
Без сугышкан чагында.

Биек тауның башында
Төрөкләр туп аталар.
Кем аяксыз, кем кулсыз
Тилмерешеп яталар.

Биек-биек таш мәсҗид
Көфе дигән калада.
Туплар илә өзгән башлар
Очып жөри һавада.

Биек-биек таш мәсҗид
Тышка таба ачыла.
Шәһәрләрен алгачдин
Азрак сугыш басыла.

Безнең якдин атылган туплар
Бар да корганча тора.
Мәсҗид тулы китап-Коръән –
Заигъ кала кяфергә.

Төрөкләрнең каласы
Кирпеч түгел, таш кына.

Без сугышкан жирләрдә
Гәүдә берлә баш кына.

Төрөкләрнең йирендә
Юктыр йортлар иясе.
Ун чакырым йирне каплый
Бар да адәм гәүдәсе.

Дунай дигән суларда,
Төрөк дигән йирләрдә,
Уйсу йирдә каннар акты
Без сугышкан йирләрдә.

Безнең өстән сәлам әйтте,
Очып китте бер карга.
Өч-дүрт йөз кешене
Тутырдылар бер базга.

Зәнгәр мәсҗид, яшел михраб
Торадыр ла ялтырап.
Ядрә килеп тигәчдин
Солдат китә калтырап.

Дунай суы агынсу,
Күз иярмәй агадыр.
Ядрә килеп тигәчдин
Шундук адәм авадыр.

Сугыш сафына кергәчдин
Һич кемсәнә кызганмас.
Бәгъзе адәм жан бирәдер
Урыныннан һич кузгалмас.

Бәгъзе адәм тилмерәдер
«Зинһар, бәне үлтер?! – дип,

– Жаным чыкмый кяферләр
Чокырлара салыр», – дип.

«Көчлемен!» – дип мактанма,
Сугыш китте озакка.
Төрөкләр бик хәйләкәр –
Төшерерләр тозакка.

Аламын дип барысын
Кяфер бара алданып.
Әһле ислам әхкяменә
Китмәс микән багланып?

Гөман итәм – сезгә йитәр,
Йамат бер алып китәр.
Хак Тәгалә хөкем итәр,
Зәгыйфь бәндә сабыр итәр.

II бәет (мөнәжәт)

Бәет

(Гаффар Әкбәр угылының.
Язып җибәргән төрек жирендә 1878 нче елда майның 15-ндә).

Ки сорасагыз бәнем хәлем:
Ләхеткә кергән жаным,
Тәнемдин чыкмаган жаным.
Сабыр бирсен Тәгалә Аллах!

Чыгар иде бәнем жаным,
Жыямын коруг нанын,
Шәраб кыйлыб хәрам суын.
Сабыр бирсен Тәгалә Аллах!

Ки сорасагыз, нигъмәте чук,
Нигъмәтенең ләззәте жук,
Хәләләгә дәлиле жук.
Рәхим кыйл, йә, Рәсүлүллаһ?!

Илем таба күзем бакты,
Илем тарафлары якты.
Күземдин яшьләрем акты...
Сабыр бирсен Тәгалә Аллах!

Бән илемә кайтыр идем,
Туганнарны күрер идем.
Куанып, яшһәп йөрер идем,
Сабыр бирсен Тәгалә Аллах!

Ки бән торам үзем монда,
Күңелләрем тора анда,
Әгәр кайтсам иде шунда...
Сабыр бирсен Тәгалә Аллах!

Ошбу хатны яза-яза
Каләм тоткан кулым тала,
Күземдин яшьләрем ага.
Сабыр бирсен Тәгалә Аллах!

Хатка язып сүзем бетмәс,
Кара берлә кәгазь йитмәс,
Йөрәкдин кайгымыз китмәс.
Сабыр бирсен Тәгалә Аллах!

Ошбу хатны укыгызлар,
Сагынубән тотыгызлар,
Безгә дога кыйлыңызлар?!
Сабыр бирсен Тәгалә Аллах!

III бәет

Бу сугышта күп мөэминнәр
Жанын газа кыйлалар.
Ата-ана, кыз-хатыннар
Бик күп ятим калалар.

Йа, Илаһым, бу ятимнәр
Хөрмәтенә кыйл хәләс?
Дога кыйлың һәм сезләр дә
Безнең өчен хәйрен-нас?!

Фирак улган дусларым,
Бер Ходаны кыйлык яд!
Ошбу сугыш фетнәсеннән
Ходаем кыйлсын азад.

Әнбиялар, әүлиялар –
Барчасы Хак дуслари.
Барчасының хөрмәтенә
Әйлә хәләс безләрни?!

Чәһриярлар хөрмәтенә
Кыйлгыл хәләс, йа, Илаһ?!
Барчаларның хәленә
Назыр ирерсән, падишаһ.

Барча әсхаб хөрмәтенә
Фәүзен-нәжат вир, Хода?!
Әйлә хәләс бу сугышдин
Барчабызны, йа, [Илаһ]?!

Барча габид, мөттәкыйләр
Хөрмәтенә, әй, Хода!
Бу сәфәрдин рөжуг кыйл,
Без фәкыйрьләрне сайа.

Барча шәһид-шөһадалар
Хөрмәте өчен, йа, Илаһ!
Бу бәләләрдин сәлим кыйл,
Без фәкыйрьне бер Хода?

Хәер-шәр – барчасы сэндин
Йа, Илаһи! Бән хәкыйрь.
Барчасыны хак белеп,
Иман китердем бән фәкыйрь.

Әй, әхиләр, яд итенләр,
Искә алып безләрне?!
Хак Тәгалә кавыштырсын
Сагълыкта ...*

Фираклыкта саргаядыр
Барча мөэмин йөзләре.
Иртә-кич кайтамыз диеп,
Тилм[ерәдер үзләре].

Йа, Илаһи, кыйл тәрхим
Фирак улган минләре?!
Барча мөэмин-мөэминәнәң
Вир т...

Хак Тәгалә тәкъдир итте
Безгә төрек сугышын.
Тизлек илән саг-сәламәт
К[айтсак иде]...

Хак эзәлдә дошман итте
Бу төрекнең халкына.
Фазлың илә, саг-сәламәт
Кыйл[саң иде, йа, Аллаһ?!]

* Монда һәм түбәндә күпнокталар куелган урыннарда, дәфтәрнең бите ер-
тылган булуы сәбәпле, текстның өлешчә билгесез калуын белдерә.

Хак Тәгалә насыйп итте
Безә төрек сугышын.
Тизлек илә мәхү итсен
Ба...

Хәлләр агыр булды имди,
Һәр адәмдә кайгы күп.
Хәляс кыйлса Хак Тәгалә
Бер с...

Бу фираклык уты һәрдем
Көйдерәдер безләрне.
Күрмәгә Хак язды микән
Туга[ннарым сезләрне?..]

Бу сугышның сәфәрәнә
Юнәлеп чыгып киттек.
Ун көн гомер бу...
...

...ирә ерак ата
Асхабат каласы.
Ризыкны мөбәддәл әйлә
Монда яткан минләре.

...ләр падишаһы
Син Ходаем барчага.
Шаһларга вир солыхлык –
Шатлык улыр барчага.

Солых улса, шаһлар[да]
Адәмнәрдин гамь китәр.
Жөмлә жаннар шат улубән,
Мисле жәннәттә сәйр итәр.

[Хода]й! Сэндин телэрлэр
Дөнья-ахирэт максудын.
Дөньяда хэерле дүүлэт,
Ахирэттә һәм иман.

[Йа, И]лаһи, саргаядыр
Фираклыкдин колларың.
Хәсрәтдин хәляс итеп,
Коткар һәр барчаларын?!

...һәм хәйрә дүндер
Падишаһлар эшләрен.
Бәндәләрең сэндин үзгә
Һич белмәсләр нишләрен.

[Без гөнаһл]ы бәндә булдык,
Йа, Ходаем, кыйл кәрам?!
Мондин артык вирмәгел
Сән безләрә һәргиз хафаң?

[Кайг]ы-хәсрәт илә безнең
Гөл кеби йөзләремең.
Ел кеби озынаядыр
Һәм безләрнең көннәремең.

[Искән йи]л кеби исә
Бәнем газиз гомерем.
Фираклыкта заигъ уза
Бу егетлек дәверем.

...клар күреп
Яшь йөрәгем сызлана.
Йа, Илаһи, сэндин үзгә
Кемнәр безне кызгана?..

... каласы
Крипечнең эчендә.
Бу нәзымны бән яздым
Эчем пошкан кичемдә.

...
Коткар инде безләри.
Янә сугыш хәлләрендин
Әйлә хәляс безләри?!

...к илән
Нич төкәнмәз сүземез.
Хак Тәгалә насыйп итсә,
Кавышпырбыз үзебез.

...к өчен,
Әй, әнкәем, хәләлем!
Көйдерде йөрәк бәгъремне
Аһ, хәс(е)рәтем бәнем.

... [яза]м
Ки азрак бән сәлам.
Барчасыны кабул итеп,
Укыңыз, кыйлам тәмам.

...[сә]ламнәр
Барчасын һәм тәммәте.
Укыган соң дога кыйлың
Йа, Мөхәммәд өммәте?!

... сән безе.
Кайгылы көннәрне шат кыйл,
Сабырлык вир, йа, Кәрим?!

Төрөкләр туп аталар
Биек тауга каратып.

دین و میراقی آله الصبیحات قالاسی
لاریاد یسفاغی من دیر ایله بارچای
نخ اوله سدا مشاه لار آده لردین عجم کستر
منورین شکر لردنیا آخیر ان مقصودن
و صهار کا میاد رفیر اقلق وین قل لار
هیه خیره دوز و یادی مشاه لار انشکر
بینه بولوق بیاد ایم قیل کرام
ل جهره د ایله بیه شکر گد کبی سوز لره
کبی ایسه بنج عجم بیه سهر
قل لار کور بیا شکر یوره کیم سوز لار
قالاسی کیم بیه شکر بینه
ن قوتقا ایله دین بیه لری
نق ایله دین هیه توله لره سوز لره
نق ایچدن ای انکیپ حالیم
نق کز قوراق بیه سدا
نق مار بارچای من هیه شکر
نق دوز و یادی مشاه لار
نق بیه

دین و قنیه سهر د ایله دوز ایلا طرکان منکر
مشاه لاری و بیه شکر لوق شهاد لوق اولر بارچای
جمله جان لار شهاد اولوبن مسله جندره سیه سهر
دنیا دخیل د دولت آخیره نق هیه ایمان
حسرت سیه حلاص ایوب قوتقا ره بارچای
بنده لرخ سهر دین او زگر هیه بیه لره شکر
موندین آرتق و بیه شکر سن بیه لره کیم جفا
یل کیم ازن ایله ره بیه لرخ کونره من
غیر اقلق اضایع او زابونیک شکر داوود
بیاله سن دین او زگر کیم دین بیه لره
بوناضمین بیه یازدم ایچ پو شکر کیم چنده
بیه صو عشق خالمر بیه ایله حلاص بیه لره
حاق تقالی ناصیب ایستقا قاه شکر بیه او زه بیه
کوبیر دین یوره کیم بیه منی آه حسرت بیه
بارچای سن قابول ایوب او قنیز قیلیم تنهام
او ققان سوز کیم دقا قیلیم بیه حیدر
حاق تقالی شکر لای بیاد کیم شکر بیه شکر
قایمده کیم شکر بیه شهاد قیلیم صابره لوق و بیه یاکریم

Төрөк сугышына багышланган III бәет.

Төрөкләрнең тубы төшкәч,
Без китәбез ...

Төрөкләрнең туплары
Шартлый-шартлый ярыла.
Арамызга килеп төшкәч
Йөрәгемез ярыла.

Су буенда утырганда
Килеп төште бер тубы.
Әле Алла саклады –
Тимәде бит бу юлы.

Төрөкләр туп аталар,
Сарыкамышны ваталар.
Безнең кебек бәхетсезләр
Карны казып яталар.

Мендем төрек тавына,
Төрөк тавы биектер.
Төрөкләргә туп атканда
Безнең күңел б[оектыр].

Солдатлар мылтык аталар,
Төрле жиргә яталар.
Газиз ата балалары
Аяксыз-кулсыз яталар.

Биек төрек таулары
Өзелә камыт баулары.
Өзелгәч камыт баулары,
Сызыла йөрәк ма[йлары].

Туганнарым, ниләр языйм?
Яна безнең йөрәкләр.

Янмас иде йөрәкләр,
Каршы килә т[өрөкләр].

Атларымны иярләдем
Пажисәгә барырга.
Безгә Ходай язган икән
Күп нужад[а калырга].

Өстемдәге шинелемне
Ничек киеп туздырыйм?
Төрөк тавы арасында
Ничек гомер уздырыйм?

Башымдагы пурашкамны
Ничек киеп туздырыйм?
Балалардан аерылып
Ничек гомер уздырыйм?

ШАМИЛ БӘЕТЕ
(1859 ЕЛ)

Илаһи бәет

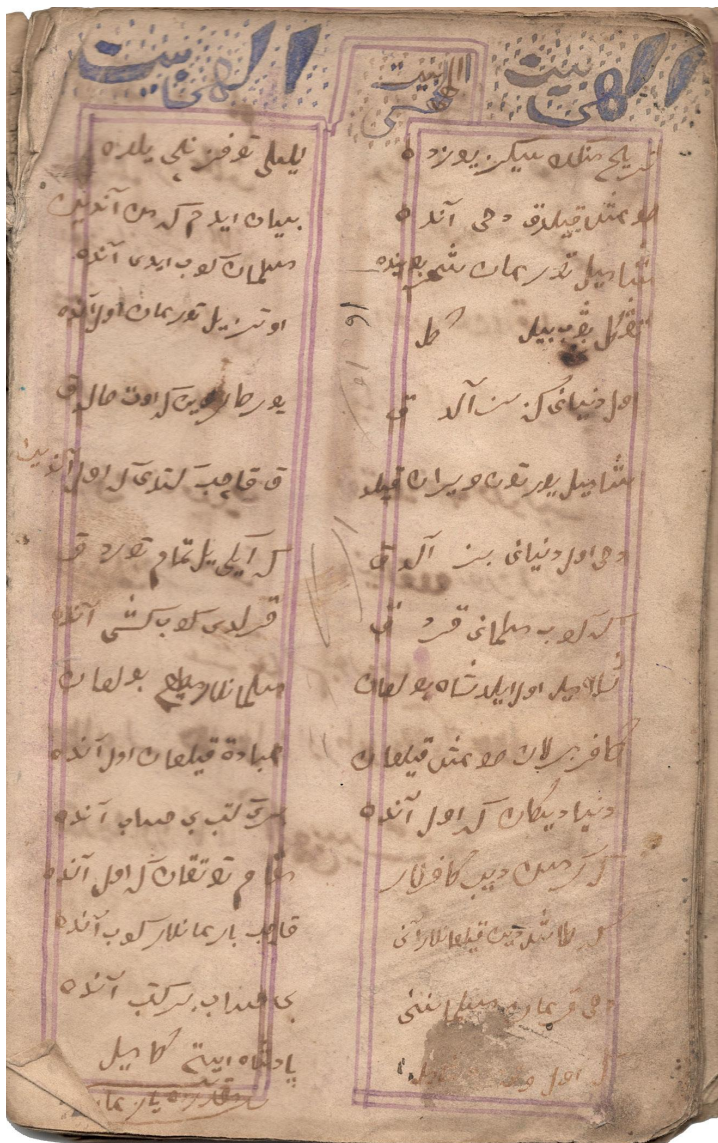
Тарих мең дә сигез йөздә
Илле туказынчы елда.
Сугыш кыйлдык дәхи анда
Бәйан идәм ки мин андин.

Шамил торган шәһәр буенда
Мөселман күп иде анда.
Тәвәккәлне буып билгә
Утыз ел торган ул анда.

Ул дөньяны ки без алдык,
Йортларына ки ут салдык.
Шамил йортын вәйран кыйлдык,
Качып китте ки ул андин.

Дәхи ул дөньяны без алдык,
Ки ике ел тәмам тордык.
Ки күп мөселманны кырдык,
Кырылды күп кеше анда.

Шамил ул илдә шаһ булган,
Мөселманнар мотыйг булган,
Кяфер берлән сугыш кылган,
Гыйбадәт кыйлган ул анда.

Шамил бәете.

Дөнья дигән ки ул анда,
Беркетеп бихисап анда.
Ки кermәсен дип кяферләр,
Мәкам тоткан ки ул анда.

Ки ташдин кыйлганнар аны,
Качып барганнар күп анда.
Дәхи кырган мөселманны
Бихисап беркетеп анда.

Ки ул вакытта Шамил
Падишаһ[лык] итте камил.
Мөкаддәрдә язган Мәүля Жәлил
Ходаның хөкмедер анда.

Ул дөньядин чыкыб киткән,
Кара тауга барып йиткән,
Ки ул йирдә мәкам тоткан,
Бер заманда торган ул анда.

Илле тукузынчы елда
Дәхи бардык ки без анда,
Егерменче агустда
Бәйан итдем ки мин андин.

Шамилнең мөриdlәре күп,
Мөселманнар дәхи бик чук.
Ки кermәгә мәсҗид һәм юк,
Бихисап беркетеп андин.

Ки ул Шамил мөриденнән
Чыкыб килде берәү андин,
Бәйан кыйлды ки ул хәлдин,
Ки күп акча бирделәр аңа.

Ки ул юл башлады безэ,
Белмәсен дип бер адәм дә.
Дәхи бардык ки без бергә,
Карап тордык ки без анда.

Тарих мең дә сигез йөздә
Илле туказынчы елда
Капкас йире чиркәсендә
Каты сугыш булды анда.

Кенәз Шамил башы анларның
Аны пулун алганнарның.
Биек тауга юл салганнар,
Ки мәгълүм кыйлаек, валлаһ.

Биек тауның ки башында
Шамил туплар атадыр.
Ки ул тауның астында
Әрми жылып ятадыр.

Ки ул тауның бер ягында
Шамил ясаган бер юл бар.
Ки ул юлга барып булмас –
Шамил куйган каравыллар.

Шамилнең бу юлы берлән
Бер ун солдат менеп китте.
Әйләнәп чыкмага бирми,
Шамил башларына йитде.

Юлы тарлыгы сәбәблэй
Азарлап солдат менәдер.
Зарланып мендек анда,
Шамил үлтергән анларны.

Ки бу микән солдатларны
Шамил үлтергән анларны.
Белеп безнең гаскәр аны
Жыелып киңәш әйләделәр.

Хисаплады нәчәнникләр:
Бу эше я[ра]маз диделәр.
Икенче яктан менәргә
Хәйләләр ясаек, валлаһ.

Биек тауга менәргә
Чаралар табаек безләр.
Ки ишле кеше бергә менеп,
Мылтык илә атыйк, валлаһ.

Тимерчеләрне жыйдылар,
«Ыргак ясаңыз!» – диделәр.
Ки ыргакларны ясагач,
«Бармак дик кыйлыңыз!» валлаһ.

... *

Бер пәтәлйун солдат – мең кеши
Менәргә бер юл, валлаһи.

Тауның икенче ягында
Бу мең кеше туплар анда.
Ки Шамил нәрсәсен алдык,
Тәвәккәлне Аллага салдык.

Өгәр сез дога кыйлдыңыз,
Безгә ярдәмче улдыңыз.
Кабул улса ки догаңыз,
Кайтырмыз котылып, валлаһ.

* Монда булырга тиешле шигъри икеюллык дәфтәрдә язылмаган.

ЯПОН СУГЫШЫ БЭЕТЛЭРЕ
(1904–1905 еллар)

I бәет

Сугыш бәете

Бисмилла әйтеп башладым
Бу мөнәжәт башларын.
Әй, Ходаем, сабырлык бир?!
Сугышка керде башларым.

Сугышка кәргән башларым,
Күздин аккан яшьләрем.
...

Чылтырап аккан чишмәдин
Йөгереп барып су эчтем.
Бу хәлләрне бән күргәнчә,
Ник тудым да, ник үстем?..

Пахут чыгып без киттек
Харбин дигән калага.
Каһәр дога кем кыйлды икән
Без бәхетсез балага?

Чокыр казыдым ятырга,
Японнарны атырга.
Безгә Ходай язган микән
Туган илгә кайтырга?..

* Монда булырга тиешле шигъри икеюллык кулъязмада юк.

Чокыр казып ятамын,
Японнарны атамын.
Япон каршы килгәндә
Иман килтереп ятамын.

Яфрагы бар агачның
Эссе көндә – күлөгә.
Каршы йөгереп барамын
Шаулап килгән пүлөгә.

Агач яфрак ярадыр
Язгы апрель аенда.
Мәхшәр тик сугыш булды
Шахә суы буенда.

Әгәр бәнем атым булса иде,
Йөрер идем атланып.
Падишаһлар килешсәләр,
Кайтыр идем шатланып.

Каршыда кара урман,
Үтәр көннәр булырмы?
Рәхәт житеп, михнәт үтеп,
Кайтыр көннәр булырмы?

Солдат уен уйныйдыр,
Тамагы ашка туймыйдыр.
Кичен ятып йокыга
Туган илен уйлыйдыр.

Солдат бара тезелеп,
Сугыш ягын сизенеп.
Японнар туп атканда
Башлар китә өзелеп.

بزم تنه فزغان چو تنه
 فرق صا رزبا آراسی
 بزم تنه که گه کن بار میگاه
 بخشش آطا بالی
 صا لای که ایستوب آهانه باموسه را
 اونی بودم اولای
 صا لای که در کلان صفتی
 تمکین توکل سیدار گاه
 فزارد قد یانه چکان پاقده
 کیلوب صایری که مانند حاج
 عقل سر دین او را ما نگر
 یا زدهم سوزنی صا عفت
 سر را بیسان بود لسانگر
 بنی ایسان دیم بلوشگر
 صا ی الواد قو حاج
 صیر دعا قبله نگر
 بزم صدف عشفه جفاه و افده
 اد لقو ردت بزم اولای
 آریار تو نلا رفو مان بودی
 بزم صدف عشفه بار ما سایدی
 بزم فقیر رار جلوه
 هیچ بر آدم قالما سایدی
 اله یاد ام صیر ماه
 بید ما چکان آشفق لارشی
 کله صیله ینه حاج اور عیز
 یازون عالقن غر لودید
 بزم دعا قبله غر عیز
 کور بقیه نامه یاز قایتوریز
 بزم عرس فریان آبی ک رنق
 بکن یو یمن عیبن
 افو مارا عودن

Япон сугышына багышланган I бәет.

Японнар туп атадыр,
Төтене жиргә ятадыр.
Газиз башлары солдатның
Зәгыйфь булып бетәдер.

Тау башлары тирәктер,
Япон халкы зирәктер.
Япон берлән сугышырга
Бик күп зиһен кирәктер.

Тигез жирләрен күрмәдем,
Үзебездәге жир күгүк.
Безнең гомерләр үтә инде
Узып барган жил күгүк.

Гөлбакчада гөлләр күп,
Ашамаган көннәр күп.
Өстән киём салмыйча,
Йокламаган көннәр күп.

Бер дөш күрдем – ак чалма,
Нич тә юктыр тузаны.
Исән кайтсам, сөйләр идем
Башым күргән нужаны.

Абау Алла, ух, Алла,
Рәхәт жәйләр үтте инде.
Гомерем булса, онытмамын –
Үзәгемә үтте инде.

Суында йөзәр идем,
Аякларым таймаса.
Исән булсак, кайтырбыз,
Туфрак монда язмаса.

Йөрер өчен бик яхшы
Безнең басу такыры.
Дөшләремә бик керәсез –
Елыйсыз бугай, ахыры.

Безнең казыган чокырның
Кырык сажин арасы.
Безнең күгүк бар микән
Бәхетсез ата баласы?

Солдат итеп алгандин соң
Разый булдым үлэргә.
Солдат күргән михнәтне
Мөмкин түгел сөйлэргә.

Кызарып кояш чыккан чакта
Килеп сайрый сандугач.
Гакылсыз дип уйламаңыз,
Яздым сезне сагынгач.

Сезләр исән булсаңыз,
Бәне исән дип белеңез.
Хатны алып укыгач,
Хәер-дога кыйлыңыз.

Без сугышка чыккан чакта
Ултырдык без олауга.
Аяз көннәр томан булды
Без фәкыйрьләр жылауга.

Без сугышка бармас идек,
Япон каршы килмәсә.
Ничбер адәм калмас иде,
Аллаһ ярдәм бирмәсә.

Быел сачкән ашлыкларны
Камил йиткәч урыгыз.
Япон халкы кырылсын дип,
Хәер-дога кыйлыгыз!

Язгы Корбан айларында
Укымадык гаетне.
Көз китсәк тә, яз кайтырбыз,
Белеп булмый гаипне.

Борылып карыймын илләрне
Тәмам башлар ерак киткәч.
Күрешүе авыр икән
Ерак йирләргә бер киткәч.

Пычак алып каләм юндым
Бохараның камышыннан.
Ак йөземә сары инде
Япон патша сугышыннан.

Сәлам улсын ки безләрдин,
Ерак улдым бән сезләрдин.
Ун кадаклы тимер мылтык
Кайчан төшәр, һай, иңнәрдин?..

Языйм микән, житәр микән,
Ошбу кайгы бетәр микән?
Бәнем газиз гомерләрем
Шулай мәхрүм үтәр микән?

Морадымдыр ирешмәгә,
Сезнең илән күрешмәгә,
Теләгемдер сөйләшмәгә,
Нәжат вирсен Тәгалә Аллах.

Казарманың пичләрендә
Ут яна эчләрендә.
Солдат мескен йокы күрми
Көндөз түгел, кичләрен дә.

Фиаклык хәсрәте берлән
Диванага сабышырмын.
Ходаемдин өмид идәм,
Инша Аллах, күрешермен.

Безнең авыл зиратында
Үсәдер лә вак сәрдә.
Дөньялыкта күрешә алмасак,
Күрешермез мәхшәрдә.

Безнең сулар тирәндер
Тирән жире казылгандыр.
Йыглашмаңыз безнең өчен,
Мөкаддәрдә язылгандыр.

Ишегалдым жомычка,
Жыеп алдым бер учка,
Киткән өчен кайгырмыймын,
Керми кайтам сугышка.

Труйкәгә жиккәннәре
Кара яхшы пупыскә.
Мугъдин дигән гурытны алды
Японский вайәскә.

Биек тауның башында
Японнар туп аттылар.
Мугъдиндәге малларны
Барын утка яктылар.

Крипечнең капкасын
Көчлөп килеп ачтылар.
Биш мең халык крипечдән
Ташлап чыгып качтылар.

Без сугышкан кичләрдә
Тездән арылык кан булды.
Өжәл йитеп, тәкъдир тарткач,
Йөз мең халык жан бирде.

II бәет (жыр)

Порт-Артур көе

Мендем тауның башына,
Япон килә каршыга.
Ягъмур кебек пуле ява
Без фәкыйрьнең башына.

Еракдин туп аталар,
Порт-Артурны ваталар.
Пуле тигән солдатлар
Тилмерешеп яталар.

Аякларым таладыр
Пахут барган чагымда.
Төзәм жирдән каннар акты
Без сугышкан чагында.

Порт-Артур бик зур кала,
Крипысы башкала.
Чыгар идек Порт-Артурдан,
«Алтын тавы» жәл кала.

۱۴) پورت آرتور کوئی

۳۵

ان

مندم طلاوند ~~هوا~~ شینه یا پون کبله قارشیه
 بهور یک پولی یاوا بر فقیر نگر با شینه
 بر اقدیم طوب آطلا ~~تلم~~ پورت آر طور زدا
 پولی شیکان ~~مالدار~~ ~~تلم~~ تلم شوب یا تالار
 آ یا خدام طالادریا خوت بارغان چاغده
 تورده میرد قانلار اقدی بر صوغشقان چاغده
 پورت آرتور یک زور قالا کر پیسی با شقه
 چهار ایک پورت آرتور دن آلتون طاقی زور قالا
 پورت آرتور نگر کر پیسی فزلا ایگان بویاری
 بین پادشاه آراستند یا پون (یکان رویاوی)

حمد ~~سبحان~~ ~~سبحان~~ ~~سبحان~~
 هو الله بار صاف عتقا ~~ف~~ ~~ف~~ ~~ف~~
 السلام علیک وعلیٰ من لدیک سزنی عزتو وحرمتو اولو تور
 عو بر عزیز انکایه ایک صاف عتوب و یکی صاف عایوب
 یک کو بر یکا کو بدها سلام لرمی او عتدم و عتو
 حلال موت ایمر گان او عتد عزیز انکایه یو ما عتو
~~سبحان~~ ~~سبحان~~ ~~سبحان~~

Порт-Артурның крипече
Кызыл икән буявы.
Жыен падишаһ арасында
Япон икән уявы.

III бәст

Бисмилләһи вә билләһи,
Бу мөнәжәтне башладым.
Бу сугышның ничеклеген
Бәйан итә башладым.

«Бисмилләһи» дип башлыймын
Һәрбер эшнең башларын.
Бер Ходаның эмере илән
Туган илне ташладым.

Лә иләһә иллә Аллах,
Лә иләһә иллә Аллах.
Ходай безгә гомер бирсә,
Бер кайтырбыз, иншаллах.

Бу мөнәжәтне бән яздым
Дүрт тынышка кисәкләп.
Бу мөнәжәтне язганда
Без тормадык исәпләп.

Без биредә яткан чакта
Сөйләшмибез тел берлән.
Тезеп туплар аткан чакта
Белешмибез бер-берен.

Япон тупны атадыр,
Крипечне ватадыр.

Аяксызлар һәм кулсызлар
Тилмерешеп ятадыр.

Угылы атаны белмәйләр,
Әфисәрне күрмәйләр.
Аяксызлар һәм кулсызлар:
«Санчеп кит безне?!» – диләр.

Без хезмәт иткән калада
Таш крипеч салдылар.
Алты тулып, жиденче айда
Крипечне алдылар.

Жиде ай тулып житкән чакта
Крипечкә керделәр.
«Хәзер урыс безнеке!» – дип,
Приказны бирделәр.

Крипечтә яткан чакта
Төн безгә озак булды.
Пуле, туп ватыгы берлән
Крипеч эче тулды.

Крипечне бирмәдек,
Аттык пуле беткәнче.
Крипечне тоталмадык
Куропаткин йиткәнче.

Без сугышкан жирләрдә
Тау өстенә тау менгән.
Крипечдән чыгардылар
Өч йөз кеше ун меңнән.

Крипеч эче госпитальдә
Аяксызлар яталар.

Япон халкы гайяр халык,
Больницага аталар.

Крипечнең капкалары
Ике якка ачыла.
Кылыч берлән чапкан башлар
Төрле якка чәчелә.

Крипечнең эчтинасын
Кызыл ташдин салдылар.
Артур тавы арасында
Күп халыклар калдылар.

Артур дигән калада
Алты ел хезмәт анда.
Артур янындагы таулар
Буялды кызыл канга.

Унжиденче фибралда
Приказга бирделәр.
Биш-алты йөз кораб берлән
Японислар килделәр.

Японислар килеп җиткәч
Требог суктылар.
Көзгә яңгыр яуган кеби,
Пуле берлән сиптеләр.

Шул пулеләр арасында
Очып килә туплары.
Күп солдатны һәлак кыла
Шул тупның ватыклары.

Приказны укыдылар
Шәһәршәбә көн таң белән.

اَلطَّيِّبُ مَلَوْدُ لَبِ جَبِيْدُ بَنِي آدَمَ كَرِ بِيچِي شَا اَلدِيْلَارِ
 جَبِيْدُ آي طَوْدُوْكَ جَبِيْدُ نَاطِقَا كَرِ بِيچِي كَرِ بِيچِي
 حَاضِرِ اَوْ رَسَنَ بَرِ نَكِي دِيْب بَرِ بِيچِي نَكِي بَرِ بِيچِي
 كَرِ بِيچِي يَاقَانِ جَاقَا تَوْنِ بَرِ بِيچِي اَوْ رَاقِ بَوْدِي
 يُوْكَ طَوْدِي وَاطِي بَرِ لَسَنَ كَرِ بِيچِي اَجِي طَوْدِي
 كَرِ بِيچِي بَرِ مَكِي اَمَلَقِ بُوْكَ بِيچِي
 كَرِ بِيچِي مَلَوْدُ اَلْمَادِقِ كَرِ بِيچِي نَكِي بِيچِي
 بَرِ صَوْعَشَقَانِ جَبِيْرِ لَزِي طَوْدُ اسْتِيْنا مَلَوْدُ مَضَا
 كَرِ بِيچِي نَاطِقَا جَقَارِ دِيْلَارِ اَوِيچِي بُوْكَ نَكِي اَوْ نَكِي
 كَرِ بِيچِي اَجِي عَوْمِيْنا اَلْا آيَاقَسَرِ كَرِ بِيچِي
 يَاقَانِ خَلَقِي عِيْرَ خَلَقِ بَالْتِيْنا اَتَا لَارِ
 كَرِ بِيچِي قَاقَا لَارِي اِيچِي يَاقَمِ اَجَلِ
 قَاقَا بَرِ لَسَنَ جَاقَانِ بَاشَتَا تَوْرِي يَاقَمِ جَاقَمِ
 كَرِ بِيچِي اَجِيْنا مَوْنِ قَزَلِ لَاسْتِيْنا مَها لَارِ
 آرتَوْرِ مَلَوْدِي اَرَسْتَا كَوْبِ خَلَقِ لَارِ اَلدِيْلَارِ
 آرتَوْرِ دِيْشَا سَلا دِه اَلْقَزَلِ دِيْشَا اَنَدِه

Хэзерендэ кыен безгэ
Килешергэ япон берлэн.

Хэзер безне илтэлэр
Гаска(?) дигэн калага.
Нич тэ чара табып булмый
Башка төшкэн бэлагэ.

Без сугышкан Кытай жире
Эрэчэйдэн күп ары.
Бу сугышта йөри солдат
Жиде йөз меңдер бары.

Гөлдерәшөп килеп төшө
Дошман япон туплары.
Күп солдатны һәлак итө
Тупдин чыккан утлары.

Байкал күле буенда
Күкрәп үскән камышы.
Йөз чакрымдин ишетеләдер
Туп шартлаган тавышы.

Харбин дигән калада
Бик күп гаскәр ятадыр.
Безнең гаскәр өстләренә
Япон туплар атадыр.

Без патшадин көтәбез
Килешергэ япон берлэн.
Японислар туплар ата
Сипкән тик борчак берлэн.

Патшадин без көтәбез
Килешергэ бу көздә.

Инаныңыз бу сүзгә –
Күрешер вакыт юк безгә.

Петербургтан хәбәр килде,
Килешергә димлиләр.
Бу ни гажәп, бу ни хикмәт –
Ашар вакыт бирмиләр.

Без китәбез Петербургтан
Язгы карлар бетүе.
Алты елдин агыр булды
Алты айны көтүе.

Без сугыштан кайткан чакта
Эрәчәйдә ут булыр.
Бу сугышның эчләрәннән
Күп халыклар юк булыр.

Безнең Самар каласына
Әфисәрләр барымы?
Моның кебек зур сугыштан
Исән адәм калырмы?

Сау бул диешеп чыгып китә
Бу сугышка илендин.
...*

Исламбулның урамында
Зәңгәр таш кирпечләре.
Без тоткын икәнне белгәч
Сагышланды эчләре.

Исламбулның эчләрәндәй
Биниһая мәсҗид күп.

* Кулъязманың бу урынында бер кәгазе жуелган булуы сәбәпле текстка өзеклек кергән.

Бу Сәгыйдь дигән каладай
Монафикълар бер дә юк.

Чит илләрдә ялгыз башым,
Саргаядыр йөзләрем.
Минем сезгә бүләгем юк,
Бүләк булсын сүзләрем.

Японски парашутны
Йөри диләр төтенсез.
Туган илдән аерды
Кяфер дигән өмидсез.

Такыя башлы кырлы коры
Ялан жирнең межасы.
Эчмәс суларны эчерә
Бу кяфернең нужасы.

Чахауздан мылтык алдым
Японнарга атарга.
Туганнарым, сез теләңез
Сау-сәламәт кайтырга.

Өткәй, киттек еракка,
Безне оныта күрмәңез?!
Юк-бар сүзләр язган диеп,
Гаеп итә күрмәңез?!

Бу мөнәжәтне язганда
Башым салып утырдым.
Ниләр язарга белмичә,
Күп исәпләп утырдым.

IV бәет

[Шәһимәрдан бәете]

... *

Япон берлә сугышканда
Пуле керде бармакка.

Кулымдагы мылтыгымны
Фитфибелгә бән бирдем.
Порт-Артурның тау башында
Жанымны шунда бирдем.

Өткәем, вафат булганым
Мәгълүм булыр сезләргә.
Кыямәт каим булганча
Күрешү юк безләргә.

Сугыштагы атларның
Тешләре кара икән.
Бәнем газиз башым да
Күрәчәкләр бар икән.

Сугышта бәнем үлүем
Сезгә кайгы булгандыр.
Тәүжиһ кыйлып йыгламаңыз,
Туфрак шунда булгандыр.

Кай йирләрдә үлгәнемне
Кайтучыдан сораңыз.
Йыглап инде файда юк,
Хәер-ихсан кыйлыңыз.

* Дәфтәрдә битләре жуелган булу сәбәпле бу бәетнең башы юк.

Мэндин калган атымны
Ялын тарап үрегез.
Өткэй, бәне сагынсаңыз,
Үз турымны күреңез.

Ике каен, бер усақ
Тэртэлэргэ каерган.
Жыен туган арасында
Бэхетсезе бэн булган.

Өткэй, иртэ торгачдин
Тышка чыгып китэрсен.
«Газиз балаң үлгән!» – дигэч,
Өткэй, аптырап китэрсен.

Бэндин калган бүрекне
Һәрбереңез киенез.
Бәнем төсле бала күрсәңез,
«Шәһимәрдан», – диңез!

Унбиш аршин бүз алдым
Кәфенемне жүлэргэ.
Хак Тәгалә язмагандыр
Илгә кайтып үлэргэ.

Мэндин калган атымны
Агыр жөккә жикмәңез.
Бэн сугышта вафат булдым,
Кайтыр диеп, көтмәңез.

Солдат мылтык атадыр,
Төтене йиргә ятадыр.
Солдатларның гомерл[ел]әре
Туган илгә кайтадыр.

Быел тары бик булган,
Кыйблаларга жыгылган.
Туганнарым арасында
Бәнем бәхетем ким булган.

Өткәй, иртә торсана,
Гамәлеңне кыйлсана?
Һәр намазның бәгъдендә
Хәер-дога кыйлсана?

Без сугышта йөргәндә
Ачы буран, бик суык.
Туган-үскән илләрдә
Исемем калды, үзем – юк.

Кулымдагы мылтыгым
Казармада калды ла.
Биек тауның башында
Газраил жаным алды ла.

Японнарның крипече
Һәммә төше таш икән.
Сугышларда жан бирүе
Бигрәк кыен, ачы икән.

Казармаларда йөри
Бар да солдат булучы.
Өткәем, кайгырмаңыз,
Без генә түгел үлүче.

Үземнең туган илемә
Өткәй, кайта алмадым.
Пуле кәргәч бугазга,
Бер сүз әйтә алмадым.

Пуле кeргeч бугaзгa,
Ничбeр жaвaп бирмeдeм.
Нeфeкaм бeнeм бeткeндeр –
Тугaн илeмнe кyрмeдeм.

V бaeт

Илaни бэйтe сугыш

Жылдa икe гaeт килe,
Бeрсe – Кoрбaн гaeтe.
Бeз эйтeмeз, тыңлaңыз
Бу сугышныц бaeтe.

Япoннaр туп aтaдыр,
Пыртaртурны вaтaдыр.
Пыртaртурдa кaлгaн кeшeлeр
Мeхрyм булып ятaдыр.

Бeз сугышкa бaргaндa
Эйтeп бaрдык aзaнны.
Жиргe кaзып кyмeр хeл юк,
Хoдaй биргeн жeзaны.

Бeз сугышкa бaргaндa
Epак кaлды aрaмыз.
Япoн сугышын copacaңыз
Бу бaeткe кapaңыз.

Мeндeм кpипeч бaшынa
Кapaдым тaу-тaшынa.
Ягъмyр кeбeк пулe явaдыр
Мeскeн cолдaт бaшынa.

Жыракдин жалтырап күренә
Японнарның мәйданы.
Бу жылдагы солдатларга
Йосыф пәйгамбәр зинданы.

Безнең бакча артында
Үсеп килә жөземлек.
Солдатка киткән кешеләргә
Ходай бирсен түземлек.

Безнең бакча артында
Үсеп килә бер алма.
Шушы япон сугышынын
Коткарса иде бер Алла.

Крипечкә мендек без,
Японнарны күрдек без.
Алты кадак сохари берлән
Ике көнне йөрдек без.

Япон аткан тупларның
Өскә ява пулесе.
Аяк асты тулы ята
Бар да адәм үлесе.

Безнең падишаһ солдатлары
Зур тупларын атадыр.
Сугышта үлгән солдатлар
Кан эчендә ятадыр.

ГЕРМАН СУГЫШЫ БӘЕТЛӘРЕ
(1914–1918 еллар)

I бәет

Тарих мең дә тугыз йөз дә
Ундүртенче ел эчендә.
Сугышка безне кудылар,
18 нче июльдә.

Елда ике гает була –
Берсе Корбан гаите.
Без әйтәмез, сез дыңлагыз
Бу сугышның бәете.

Жомга көнне иртәгәч,
Чыгып киттек вайнага.
Бик жылагач жәмәгатем,
Ачулана кайнага.

Көннәр салкын, җилләп тора,
Өскә карлар сырыша.
Германия гаскәренә
Русия дә тырыша.

Ике балам ике җакда
Бәне кочып ятканнар.
Без сугышка чыгасы көн
Мичкә иртә якканнар.

Бу бәетне әйтегез,
Тавыш белән, балалар!

Йөзе кара германнар
Безне утка салалар.

Урман башы шаулуйдыр,
Жилгә түгел, давылга.
Бу сугышның булуы
Кыен булды авылга.

Кечатна ки, өйләдән соң,
Кантур килгән авылга.
Шул хәбәрне китергәндә
Чыдап булмый давылга.

Жомга көнне сәгать унда
Илдин чыгып кителде.
Шинбә көнне сәгать унда
Тәтешкә барып жителде.

Жомга көнне иртәгәч
Безне илдин кудылар.
Өткәй-әнкәй, туганнарым
Бездин мәхрүм калдылар.

Солдатларны күмәләр
Казып жиргә ләхетсез.
Туган-үскән илләрдә
Без икәнбез бәхетсез.

Без сугышка барамыз,
Ачы салкын, яңгырда.
Безгә Ходай язган микән
Туган илдә калырга?

Машинага ултырдык
Сугыш коралларын төяп.

24/ اشامچا گلی صوبوله دوروتیشی کتله جرمه
 بونک مالده هولیلر.
 25/ ایندی آلا دییه تولیلر
 آستریه ده صوغشی بتکام
 قاتیر عادیب سولیلر
 مونک صوغشه پریکار بولدی
 26/ ایبات گورته کیلورگه
 آستریه کی تانف بولغان
 گیرمانه پوموک بیررگه
 آستریه جیرنه چقدق بیز
 آملق لاری کوردک بو
 27/ آفستریه آرتندی.
 یوز چاقیرمالاب قورقیز
 طوب آرباما چیکوم مت
 28/ اوچ پارقارا آلاشه
 اسلرند ده طوب اورنغانده اولمیکه اولمیکه

Герман сугышына багышланган I бәет.

...*

Без Мәскәүгә йиткәндә
Күпер саклап яталар.
Бөтен Мәскәү йыглашып,
Күчтәнәчләр аталар.

Тугыз көннең эчендә
Бик күп жирләр киттек без.
Тугыз көннең эчендә
Люблин гурытка життек без.

Өлгермәгән жимешләр,
Хотя монда яз иде.
Без килгәндә вайыска
Бигрәк монда аз иде.

Люблиннән без чыгып киттек,
Варшауга барып життек.
Без сугышка керешкәч,
Һәркөнне артка чиктек.

Безләр артка чигенгәндә,
Бик күп кораллар калды.
Люблин гурытка житәргә
Егерме чакрымлап калды.

Вайыска күп булды,
Аларны да жуелды.
Бихау дигән гурыт янында
Сугыш бик каты булды.

Солдат булган кешегә
Ярдәм булмый калырга.
Австрияләр килгән
Люблин гурытны алырга.

* Бәстнең монда язылырга тиешле ике юлы дәфтәрдә юк.

Австрия жирендә
Аяк асты баткалак,
Йөзе кара астриләр
Качтылар ла аткалап.

Астрия солдатларын
Бик күп плин алдык без.
Астри жиренә чыккачдин
Унжиде көн йөрдек без.

Ашамыйча гел су берлә
Дүрт-биш көнләп йөрдек без.
...

Безнең солдат сулуйлар,
Инде алардин түлиләр.
Астриядә сугыш беткәч
Кайтырга дип сүлиләр.

Моның соңында приказ булды
Ибангурытка килергә.
Астриянең киңәше булган
Германга пумук бирергә.

Астри жиренә чыктык без,
Ачлыкларны күрдек без.
Австрия артындан
Йөз чакрымлап кудык без.

Туп арбама жиктем мин
Өч пар кара алаша.
Өсләреннән туп узганда
Ул мескеннәр йыглаша.

* Бәтнең монда язылырга тиешле ике юлы дәфтәрдә юк.

Алты ат жигеп бер яшшиккә
Астриягә сәфәр чыктык.
Бихау дигән гурыт янында
Төне-көне сугыштык.

Бер бәхетлек булмагач,
Бер дә үзәкдин калмый.
Казандин чыккан атларның
Сөякләре дә калмый.

Атларымыз бармагач,
Юлда күбрәк каламыз.
Ачы салкын, янгырда
Йыглап күбрәк каламыз.

Яшшикдә атлар алтышар иде,
Аларны да биш иттек.
Ибангурытка житкәндә
Туп тавышын ишеттек.

Алар нигә биш булды –
Йитәлмичән үлделәр.
Улдыр мескен хайваннар,
Тагы сугышка керделәр.

Безнең атлар алтышар,
Инде калды биш атка.
Бер Ходайдин шуны сорыйк –
Сугыш китмәс[ен] озакка.

Германия килгән икән
Ибангурытка тулырга.
Германия өлгерә алмады
Суга гарык булырга.

Безнең сугышта жөрүне
Күп халыкка белгенә.
Мондагы туп тавышына
Хэтта йир-күк селкенә.

Висла суы тирән су,
Бик зур прахутлар йөри.
Мондагы туп тавышына
Атлар да бер дә тормый.

Безнең округы[быз]
Яртысы монда кала.
Висла суы аркылы
Пантунный* мус сала.

Ибангурытка барып йитдек,
Бик күп гаскәрләр тулган.
Монда булган мәетләрнең
Баласы ытим калган.

Германия атларының
Камытлары жиз генә.
Сугышмыйча кергән иде,
Куып булмый тиз генә.

Сугышка барып кергәчдин
Күңелем катты таштай.
Германияләр аягында
Сары шиблитләр якшы.

Без барасы юлларда
Бар да каен маяклар.
Каты суык көннөрдә
Өши безнең аяклар.

* Кулязмада: патнусный.

Ибангурытда крипечдә
Безнең гаскәр ятадыр.
Крипечне алам диеп,
Германнар туп атадыр.

Безнең Казан каласындин
Бик солдатлар күп ала.
Германнарның туплары
13 чакрымдин ала.

Германиянең халкы
Бик күп куәтле диләр.
Аларга туп аткачдин
Безгә каршы киләләр.

Әй, Ходаем, язган икән
Безне утка салырга.
Ходай безгә язган микән
Германнарны плин алырга?

Бик кыен вакытларда
Эчемә сыймый сулышлар.
Висла суы буенда
Куәтле булды сугышлар.

Германияләр аталар,
Жаудыралар пүлене.
Уналты көн кадәре
Жыймадылар үлене.

Висла суын чыкканда
Кыен булды берсендә.
Безнең яткан жирләремез
Жүеш туфрак астында.

II бәет

Сугыш бәете

Бисмилләһи вә билләһи,
Бәет яза башладым.
Бер Ходаның эмере берлән
Туган илем ташладым.

Тарих мең дә тугыз йөз дә
Ундүртенче елында
Без сугышка чыгып киттек
Газиз рамазан аенда.

Телеграм килеп төшкәч
Ыстанавай Павылга.
«Жомга көнне сугышка!» дип,
Хәбәр килде авылга.

Бу хәбәрне ишеткәчдин
Безләр калдык сагышка.
Жомга көнне иртә берлә
Чыгып киттек сугышка.

Дүрт солдат жыелдык
Безнең Бакырчы иленә.
Өяздин безне кудылар
Ыспасский пулыкка.

Без Тәтешдин чыгып киттек
Сенбер дигән калага.
Хак Тәгалә түземлек бирсен
Без бәхетсез балага.

Безнең Бакырчы илендин
Утыз биш солдат алдылар.

Өткэй-энкэй, туганнарым
Йыглый-йыглый калдылар.

Без Сембердин чыкканда
Өстэл тулы аш калды.
Безне озаткан адәмнәрнең
Күзе тулы яшь калды.

Ун мең солдат чыгып киттек
Сенбер дигән каладин.
Өткэй, энкэй, бәхил булыңыз
Без бәхетсез баладин?!

«Кайда барабыз?» дигәчдин,
Һич әйтмиләр безләргә.
Сугышта булган хәлләрне
Бәйан кыйлам сезләргә.

Герман жиренә чыккач
Чыбык алдым талындин.
Пүлә жава башлагач
Өмид өздең жанымдин.

Безнең мәсҗид тирәсен
Каплай койаш шәүләсе.
Кызыл канга буялган
Солдатларның гәүдәсе.

Үлгәннәре хисапсыз,
Калганнары яраксыз.
«Ах, Аллаһ!» дип, кычкырып ята
Солдат мескен аяксыз.

Германиянең туплары
Яшен ташы күек.

Як-ягыма карасам,
Күп солдатның башы юк.

Бергә йөргән дусларым,
Бар да үлөп калдылар.
Сугыш белән алган жирне
Падишаһлар бүлделәр.

Германиянең шәһәрләрен *
Сугыш берләп алдылар.
Кырык-илле солдатларны
Бер чокырга күмделәр.

Сугышка кергән чакта
Тәкбир әйттек жыелып.
Яшь урынына каннар ага
Нурлы йөздин коелып.

Ак сакаллы германнар
Сугышка дип жыелган.
Германнар туп атканда
Бөтен Варшау селкенгән.

Герман тавы башында
Төрле-төрле кошлар бар.
Без сугышка киткәндә
Сүтенгәннәр дошманнар.

... *

Баскан саен әжәл көттек
Без сугышта йөргәндә.

* Кулъязмада: шарларын.

* Монда булырга тиешле шигъри икеюллык дәфтәрдә язылмаган.

III бәет

Саһаман угылы Шәрифжанның мөнәжәте

Безнең алты каланы герман алды.
Шул жирдә шит халкы фәкыйрь калды.
Шул сәбәбдин безнең йөрәккә кан сауды,
Фирак уты бәгъремдә яна имди.

Биктин дигән корольне герман алды,
Солдат мескен башларына жәза салды,
Күп шәһәрләр, күп авыллар утка янды.
Бу күп сүзне гыйбрәт өчен яздым имди.

Бу илләрдә күк сөрәмнәр күккә ашты,
Каннарның кызыллыгы айны тотты,
Бәндәләр аяк астында егылып ятты.
Бу күп сүзне гыйбрәт өчен яздым имди.

Мобилизация булырга хәбәр булды,
Илдә тол хатын, ятим бала тулды,
Ятимнәргә падиша хәер кыйлды.
Бу күп сүзне гыйбрәт өчен яздым имди.

Мобилизация булгач запас шәһәр тулды,
Шәһәр эчендә бер мәшәкәт пәйда булды,
[Баш]лыклар тыя алмай, мылтык корды.
Бу күп сүзне гыйбрәт өчен яздым имди.

[Өсте]мездән вольный киём салдырдылар,
Күк шинель, тар чалбарлар киерделәр,
Рансы, мылтык, патрун һәм бирделәр.
Бу күп сүзне гыйбрәт өчен яздым имди.

Атам, анам, балаларым мәхрүм калды,
Жәмәгәтем: «Барма!?» – дип, артымнан барды,

[Шул] вакытта күземдин яшьләр тамды.
Бу сүзләрне гыйбрәт өчен яздым имди.

Шәһәрдин ыстансага кауладылар,
Олуг-кечек – барчасы йыгладылар,
[Солда]т мескен киткәннәрен тоймадылар,
Бу күп сүзне гыйбрәт өчен яздым имди.

...ау дигән калага йиткерделәр,
Утырган вагуннардин төшерделәр,
...нә ерак түгел китерделәр.
Фирак уты бәгъремдә яна имди.

[Шул ча]гында сигез сутка сугыш булды,
Кан берлән йир йөзләре кызыл булды,
[Кү]п калада сансыз гарип бәндә тулды.
Бу сүзләрне гыйбрәт өчен яздым имди.

Башлыкларымыз фронт итеп безне тезде,
Кулларымызга бер кисәк сохари бирде.
«[Мо]ны ашап бетермә, саклаң!» – диде.
Бу сүзләрне гыйбрәт өчен яздым имди.

...нда бик зур падиша
Германия, күр, кадыйр туплар атыла.
... туганнарым, без шул чакта.
Ходавәндәм үзе рәхим кыйлсын имди.

Германия солдатлары бар да таза,
Безнең солдат аларга каршы бара,
Шул сугышларда мин дә булдым бичара.
Бу сүзләрне гыйбрәт өчен яздым имди.

Палтау дигән каласына барып життек,
Государьдан телеграм көттек,

Көне-төне өч йөз чакрым йир без киттек.
Бу күп сүзләрне гыйбрәт өчен яздым имди.

Бу сугышта тилмереп ятты бик күп жаннар,
Тубыктан була язды кызыл каннар,
Тоз берлән, кан берлән булды сазлар.
Бу сүзләрдән гыйбрәт алмак кирәк имди.

Акуптан баш күтәреп карап булмай,
Үлгән бәндәләр бик күп – санап булмай,
Афисәрләр бик холыксыз – ярап булмай.
Бу сүзләрне гыйбрәт өчен яздым имди.

Германнар һичтуктаусыз пуле аталар,
Ранный булган бәндәләр йыглап яталар,
Кышкы салкында тилмерешеп яталар.
Бу сүзләрдән гыйбрәт алмак кирәк имди.

Синатарлар безнең арттан һич калмыйлар,
Иллешәр кешене бер ямга ташлыйлар,
Өсләреннән киёмнәрне дә алмыйлар.
Бу сүзләрне гыйбрәт өчен яздым имди.

Канлы күлмәк, шинельләрен алмадылар,
Бик күп диеп, кайсы берсен я[ндырдылар],
Шул көенчә ямга илтеп ташладылар.
Бу сүзләрне гыйбрәт өчен яздым имди.

Сугыштагы бәндәләргә юк икән сан,
Һәрберсенен өс-башлары кып-кызыл кан,
Тәннәрендә итләре [юк], коры бер жан.
Бер Ходаем үзе ярдәм бирсен имди.

Падишаһга безләр итагать итәек,
Антымызны артка ташлап без китмәек,

Закун-канун эшлэренэ сүз эйтмээк!
Бу сүзлэрне үтенеп яздым имди.

[Мөсел]маннар хыянэт итмэс һичбер төштә,
Үтенеп яздым бу сүзлэрне бән бу төштә,
Ике гаскәр каршы килә көче-көчкә.
Бу сүзлэрне гыйбрәт өчен яздым имди.

Бу хосуста егетлекләр кыйлаек,
Йокламаек, аяк үзрә без тораек!
Озын гомер, бәхет, тәүфыйклар сораек!
Бер Ходаем озын гомер бирсен имди.

[Дине] ислам, мөселманлык яд иткәнбез,
Тугры тормаи нишләек – ант иткәнбез.
...ләмен күнелләрдә яд иткәнбез,
Бүген дә вәгъдәдә тормак кирәк имди.

[Бу дөнъ]яда тормышымыз Русия,
Хак Тәгалә тугрылыкны үзе сөя,
Пәйгамбәремез зарилык кыйлды «Өммәтем» дия-дия,
Ахыр дәмдә морад хасил улсын имди.

Баһадирлык, мәһабәтлек без кыйлаек,
Дине ислам артка калмай, тырышаек,
[Мохтажла]ра ихлас ярдәм без кыйлаек!
Бу сүзлэрне гыйбрәт өчен яздым имди.

Шул заманда унике көн сугыш булды,
Күп бәндәләр дөнъя салды, ятим калды,
Безнең гаскәр гайрәт берлән күп йир куды.
Бу сүзлэрне гыйбрәт өчен яздым имди.

[Герма]ннарның солдатлары бигрәк таза,
Туплары утыз чакрым йирдән ала.

[Хак] Тәгалә язмышына юктыр чара.
Ходавәндәм үзе рәхим кыйлсын имди.

Замананың ахыры булган кебек,
Туп тавышы күк күкрәп торган кебек,
[Йир] йөзәндә чебеннән күп үлгән үлек.
Бу сүзләргә гыйбрәт өчен яздым имди.

[Бу сү]зләргә күрмәңез һич тә хата,
Пуләмүт минутына өч йөз патрун ата.
[Безнең] газиз башлар кайчан кайта?
Бу сүзләргә гыйбрәт өчен яздым имди.

Бер йирдә жиде йөзләп туп арбасы,
Эрәчәйнең сугышмыйча юк чарасы.
Үлгән кешенең юк һич чамасы,
Бу сүзләргә гыйбрәт өчен яздым имди.

Әй, дусларым, дәхи еллар үтәп бара,
Күп сугышларда улдым бән бичара,
Бу дөньяның кадере китеп бара.
Бу сүзләргә гыйбрәт өчен яздым имди.

Бер мөнәжәт яздым сезгә, колак салың,
Безнең башлар ниләр күрдә – гыйбрәт алың!
Йөздән берен игълам кылам сугыш хәлен,
Һәрберегез колак салып тыңнаң имди.

Фәһемле кеше булса, укып аңнар,
Бәгъре йомшак кеше булса, зар-зар агълар.
Укыганда фәһем бирсен Кәрим Жәббар,
«Йосыф китабы» көе белә укың имди.

Кайгы-хәсрәт күргән кеше – бәгъре янар,
Хәсрәт күрмәгән кеше – көлкегә санар,

Кем итәгенә төшсә – аныкы янар.
Бу сүзләрне гыйбрәт өчен яздым имди.

Бу михнәтнең булуы төшкә керде,
Солдат мескен бу сугышны тышта [күрде].
Ходай безгә әүвәлдән хәбәр бирде,
Күрәчәкне күрми чара юктыр имди.

Кызыл пакет килеп төште авылларга,
Бурыслан дигән калага жыелырга,
Йыглашып туган илдин аерылырга.
Бу сүзләрне гыйбрәт өчен яздым имди.

Чыгып киттек рамазан шәриф айда
Аллага гыйбадәтләр мәкъбул айда.
Туган илне кайтып имди күрү кайда?..
Бик бәхетле бала булса, кайтыр имди.

Ташкинда(?) мөселманнар бергә яттык,
Сәгать сәен падишадан хәбәр көттек,
Егерменче сентябрьдә килеп життек.
Хак Тәгалә хәерле сәфәр бирсен имди.

Күп калалар, күп суларны безләр үттек,
Һәмишә зур калалар үтеп киттек,
Уналтынчы суткада килеп життек.
Инде герман жирләрендә булдык имди.

Әй, туганнар, ниләр күрми башларымыз,
Шөбһәләрдин хали түгел эшләребез,
Кан аралаш агадыр яшьләремез.
Хак Тәгалә үзе нәжат вирсен имди.

Үткән жәйдә бикләр безгә яхшы килде,
Вакытынча рәхмәтле ягъмур яуды.

Рәхмәтле ягъмур илә ашлык унды,
Безнең ырызыхымыз улмаган имди.

Инде бэндин аерылды дус-ишләрем,
Хәсрәт илән калдылар кардәшләрем,
[Рә]хәт илән көн итәләр тиндәшләрем.
Хак Тәгалә безгә дә шулай язсын имди.

Кара төнгә охшыйдыр якты көннәр,
Йокы күрми үтәдер озын төннәр,
[Мәхз]үн, зая үтәдер яшь гомерләр.
Хак Тәгалә үзе нәжәт вирсен имди.

Үтә инде жәйләр, тагы йитә кышлар,
Яз көнендә килеп сайрар сандугачлар.
Шул вакытта ничек түзәр моңлы башлар?
Хак Тәгалә үзе нәжәт вирсен имди.

Заманалар авыр килде безнең башка,
Нә хәсрәтләр, нә миһнәтләр безнең башка.
[Чит] илләргә киттем бән бу сугышка,
Хак Тәгалә күркәм сабыр вирсен имди.

Яшен тик туп утлары ялтырыйдыр,
Туп атканда тагъ-ташлар калтырыйдыр,
Күбәләктәй солдат жаны калтырыйдыр.
Кыямәткә охшаш көннәр булды имди.

Кая безгә ошбу көндә рузә-намаз?
Бер гамәлсез үтәдер кыш, дәхи һәм яз.
Безнең өчен дога кыйлың карты һәм яшь?!
Хак Тәгалә үзе кабул кыйлсын имди.

Вафат булсак, кани безгә кәфенләмәк,
Женаза укып, кани безгә дәфенләмәк,

Зиярэт казып, кани безне хөрмәтләмәк?
Ничәбезне бер чокырга күмәрләр имди.

Бу сугышта нәфәкаләрем бетәр микән,
Әллә, юкса, гомерем буе китәр микән,
Бу михнәтләр башымдин китәр микән?
Фирак уты бәгъремне яндыра имди.

Каләм алсам, яза-яза сүзем бетми,
Сәлам язсам кыягаз илә кара житми,
Туган илләр исемнән һич тә китми.
Хак Тәгалә үзе носрәт вирсен имди.

Йыглый-йыглый калды бәнем туганнарым,
Канлы яшьләр илән сөртеп ике күзен.
Аның өчен сары калды кызыл йөзем,
Йыгламакдин ике күзем күрмәс имди.

Аһ, дәрига, кая безгә изге гамәл?
Бу михнәтдин котылырга юктыр әмәл,
Хәзер безгә киләдер күренеп әжәл.
Ходай үзе бакый иман вирсен имди.

Бер адәмгә килми калмас әжәл-үлем,
Бер адәмне калдырмас – аны белең!
Сезләр мондин гыйбрәтләрне бик күп алың,
Яшьлегемдә бу михнәткә дөштем имди.

Жомга көндә яздым бән бу мөнәжәтем,
Бер Ходайдан сорап яздым бар хажәтем.
Балаларым, туганнарым искә төшөп,
Тәкать тотмай, мөнәжәтләр яздым имди.

Сезне уйлап сары калды кызыл йөзем,
Кичәләрдә һич йокламый ике күзем.

Мөбарәк йөзегезне күрсәм үзем,
Бәлки бездин бу хәсрәтләр китәр имди.

Мөнәжәтем тәмам кылдым шинбә көндә,
Биш уйганып, биш утырдым һәрбер төндә,
Сез туганнар исемә төшкән чакта.
Хак Тәгалә күркәм сабыр вирсен имди.

Укыдым бән сезнең язган хатыгызни,
Күргән кебек булдым сезнең үзеңезни.
Бик сагынып бер күрергә йөзегезни,
Хак Тәгалә үзе безне кушсын имди.

Аһ, дәрига, нидин икән бәнем эшем,
Һич күрмәгән ят жирләрне күрде башым.
Уңга-сулга карасам – юк ярдәмчем,
Хак Тәгалә сабры жәмил вирсен имди.

Диванага әйләнәдер газиз башлар,
Күземездин агадыр канлы яшьләр.
Без йыгласак, йыглыйдыр ташлар,
Бер Ходаем күркәм сабыр вирсен имди.

Үләр улсак, кемнәр юар тәнемезни,
Йыглар улсак, кемнәр сорар хәлемезни,
Хак Тәгалә сагъ әйләсен барчамызни.
Кемнәр безгә иман тәлкыйн кыйлыр имди?

Кичен ятсам, күрәмен дөшләремдә,
Сезне уйлап булам биһуш өннәремдә.
Бу хәсрәт илән жәй-кыш көннәрендә,
Жанып бәгърем, жәфалардин яздым имди.

Ит салалар безнең пешкән ашымызга,
Зур михнәт төште безнең барымызга,

Нич карамай олуг-кече яшемезгә.
Хак Тәгалә үзе безне кушсын имди.

Бән киямен аягыма кара итек,
Илемдин аерылдым сугышка китеп.
[Бик] йыглыймын сезләрне исемдә тотып,
Хат салмайсыз, бик мәхрүм булам имди.

Жыен кяфер арасында бән бер үзем,
Алар илә килешмидер ничбер сүзем.
Мөбарәк йөзөңезне күрсәм үзем,
Кайгы-хәсрәт башымдин китәр имди.

Илемезгә кайтыр микән башларымыз,
Калды микән илдә ашар ашларымыз,
[Ки]тә[р] микән күземездин яшьләремез?
Фирак уты бәгъремдә яна имди.

Укыгыз ла безнең язган сүземезни,
Күргән кебек булырсыз үзебезни.
Бик сагындым бер күрергә йөзөңезни,
Бер Ходаем кавышырга язсын имди.

Исән булың, бәхил булың, балаларым!
Исән булсак, бер кайтырмыз, туганнарым.
Безнең өчен дога кыйлың, кардәшләрем,
Бер Ходаем үзе гомер вирсен имди.

Азат иде, әсир булды газиз башым,
Нич күрмәгән хәсрәтләрне күрде башым.
Хәл сорарга юктыр бәнем карендәшем,
Безнең башлар бу хәсрәткә дөште имди.

Ашаганым икмәк-тоз бәнем ашым,
Фираклык хәсрәтен күрде башым,

Уңга-сулга карасам – юк кардәшем.
Бу хәсрәткә ялгыз башым дөште имди.

Туган илдин аерылды газиз башым,
Йыглап калды әткәм, әнкәм, кардәшләрем.
Яшьлегемдә әсир улды газиз башым,
Дин дошманы безгә юлдаш булды имди.

Каладин куып киттек германнарни,
Кичә-көндөз укыймыз иманнарни.
Бер калада барып күрдек германнарни,
Сугыш шәбе безгә шунда булды имди.

Акуптан чыкмаенча өч көн яттык,
Кичә-көндөз германнарга каршы аттык.
Биш сутка бер ашамаенча яттык,
Хак Тәгалә үзе түзем бирсен имди.

Алтынчы кич торулары авыр булды,
Алар безнең акупка бумба ташлый,
Полк саен бары өч йөз кеше калды.
Хак Тәгалә үзе рәхим кыйлсын имди.

Германнар куркыттылар калага атып,
Безгә мөмкин булмады калада ятып.
Чыгып киттек мылтыкларны муенга асып,
Аяксызлар тилмерешеп калды имди.

[Те]зелешеп барып ултырдык вагунга,
Каланы ташлап чыктык бер карунга.
Пушкы белән ата башлады шалунга,
Йыглый-йыглый, иман укып киттек имди.

Утыз өчләргә йитде бәнем яшем,
Нич күрмәгән хәсрәтләрне күрде башым,

Кичә-көндөз ике күздин ага яшем.
Хак Тәгалә үзе имин кыйлсын имди.

Германнар пушкы ата бик ерактан,
Бу хәсрәтләр китәр микән яшь йөрәктән?
Әй, туганнар, дога кыйлың күп теләктән,
Без фәкыйрьне котылмага теләп имди?!

Германнарның өс киеме бар да кара,
Безнекеләр аларга каршы бара.
Якын баргач, бумбы ташлап кырып сала,
Гәүдә өстендән атлап үтеп булмый имди.

Әй, дусларым, белмисез бәнем хәлем,
Өткәм-әнкәм ялгыз калды түгеп яшен.
Аяк басып торырга юктыр хәлем,
Фирак уты бәгъремдә яна имди.

Тәкъдир йитмәй бәндәләр үлми икән,
Хәсрәт уты су сипсәң дә сүнми икән,
Ходай ризыкны вакытсыз өзми икән.
Фирак уты бәгъремдә яна имди.

[Бер] Ходаем бу хәсрәткә салды инди.
Озакламай, фазлың илән алгыл инди?!
Йыгламакдин күземә кан сауды инди,
Фирак уты бәгъремдә яна имди.

[Ah], дәрига, әйтер сүзем шулдыр сезгә:
Йыглый-йыглый каннар сауды ике күзгә.
Хакдин үзгә ярдәмче юкдыр безгә,
Бер Ходаем үзе ярдәм бирсен имди.

Дөньялыкта бу михнәткә салдың инди,
Ахирәттә рәхмәтеңне салчы инди?!

Газиз башка Ходай ниләр язды инди?
Фирак уты бәгъремдә яна имди.

Бу сугышта сәламәт йөрсәм иде,
Мөбарәк йөзенеңне күрсәм иде,
Туфрак тартып, үз илемә кайтсам иде.
Фирак уты бәгъремдә яна имди.

Ул нимесләр зерә пачум кызар инди.
Өткәм-әнкәм нихәл итеп түзәр инди,
Алар хәлен кемнәр белеп сорар имди?
Фирак уты бәгъремдә яна имди.

Уңга-сулга карасам – юк кардәшем,
Сездән башка гайреләр юк ярдәмчем,
Уйламаган хәсрәтләрне күрдә башым.
Фирак уты бәгъремдә яна имди.

Юлларымыз озак булды бу сәфәрдә,
Сездән хатлар алганым юк бу жылларда,
Бу сугышта эрәм булды күп жаннар да.
Фирак уты бәгъремдә яна имди.

Алланың арсланы Хәйдәр Гали.
Дога кыйлсын безләргә яшь һәм карый,
Исләренә кермәйдер дөнья хәли.
Фирак уты бәгъремдә яна имди.

Мөнкир-Нәнкир фирешдәләр сөаль кыйлса,
Ни җаваплар бирермез әгәр шунда?
Карангы гүр якты булса әгәр шунда,
Ходаның рәхмәте бик киң имди.

Хәбибуллаһ өммәтеннән булсак иде,
Иманлы жаннардан булсак иде,

Ожмах сарый Поракларга менсәк иде.
Бер Ходаем рәхмәтен салсын имди.

Сиратдин жил тик үткәр жанымызни,
Тәмуг утына хәрам кыйл тәнемезни,
Ожмах эчрә хөлләләр кидер барчамызни.
Бер Ходаем, сиңа сыгынып яздым имди.

Кяферләр тәгамнәре кире килә.
Пәйгамбәрнең шәфәгатен мөяссәр әйлә,
Ожмах эчрә хур кызларын мөяссәр әйлә?!
Бер Ходаем эрәхмәтен салсын имди.

Гөнаһымны мизанда жиңел әйлә,
Әй, Ходаем, кәүсәр шәрабын насыип әйлә?!
Безгә инде тагаты кыйлыр көннәр кайда?..
Бер Ходаем үзе гафу кыйлсын имди.

Тәнемне тәмуг утыннан азад кыйл,
Әсирлектән газиз башымны азад кыйл?
Бер Ходаем, мәхшәрдә йөземне ак кыйл,
Әй, Ходаем, үзең гафу кыйлгыл инде?

Телем илән тәүбә-шөкер кыйла алмадым,
Кулым илән хәер-ихсан бирә алмадым,
[Йө]зеңезне күзем туя күрә алмадым.
Әй, Ходаем, үзе эрәхим кыйлсын инде.

... *

Хак язмышына юктыр имди һич чара.
Бер Ходаем үзе нәжат кыйлсын имди.

Әй, хәләлем, будыр сиңа сүзем, тыңла:
Биш вакыт намазыңны куя күрмә!

* Дәфтәрнең бу урынында кәгазе жуелган булуы сәбәпле текстка өзеклек кергән.

Өткәм-әнкәмне хөрмәтсез кыйла күрмә,
Бер Ходаем үзе ярдәм бирсен имди.

Асылкошлар очып йитмәй безнең сатка,
Үземне үзем тапшырдым инде Хакка.
Германнарның пулесеннән үзең сакла?!
Бер Ходаем үзе рәхим кыйлсын имди.

Бу илләрдә рамазанда сугыш булды,
Ике якдин да күп бәндә дөнья салды,
[Күпме] дустаны ыраный булып әсир калды.
Бу сүзләргә гыйбрәт өчен яздым имди.

Йир тетрәтеп аталар ике яктан,
Язган микән котылырга бу афәттән?
Безләр күрдәк шәриф айда бу миһнәтне,
Бер Ходаем, үзе эрәхим кыйлсын имди.

Рамазанда һичтуктамый сугыш булды,
Жан дусларым германнарга әсир калды,
Егерменче рамазанда аерылды.
Бу сүзләргә гыйбрәт өчен яздым имди.

Германнар безне урап-чолгап алды,
Каршымыздан безләргә ата башлады,
Шул жирдә жан дустаны ыраный булды.
Бу сүзләргә гыйбрәт өчен яздым имди.

Ходаның рәхмәте берлә безләргә чыктык,
Германнарны шул вакытта бик күп кырдык,
Дустаны бәнем шунда калды аерылып.
Бу сүзләргә гыйбрәт өчен яздым имди.

Безнең гаскәр түзалмыйча артка чикте,
Германнарга күп жирләргә ташлап чыкты,

[Шунда дустым], чыга алмыйча, әсир калды.
Бу сүзләрне гыйбрәт өчен яздым имди.

Күп жирләрне германнарга ташлап чыктык,
Көне-төне күп жирләрне безләр үттек,
Гайде фитыр көнөндә ыраный булдык.
Хак Тәгалә үзе эрәхим кыйлсын имди.

Гаед көнөндә зур сугышлар булып торды,
Туп тавышы күк күкрәгән тик булды,
Мәжрухләр һичтуктамай кайтып торды.
Бу сүзләрне гыйбрәт өчен яздым имди.

Рамазанда һичтуктамай сугыш булды,
Германнар Русияне күп жир куды,
Бик күп бәндә германнарга әсир калды.
Бу сүзләрне гыйбрәт өчен яздым имди.

Германнар туп аталар, чыдап булмый,
Акуптан баш күтәреп карап булмый,
Германнарга һич тә каршы барып булмый.
Бу сүзләрне гыйбрәт өчен яздым имди.

Бу сүзләрне күрмәгез һич тә хата,
Германнар бик еракдин туплар ата,
Пихутлар уртада акупта ята.
Бу сүзләрне гыйбрәт өчен яздым имди.

Безнең Варшау каласын герман алды,
Шул жирдә күп бәндәләр үлеп калды,
Солдат мескен башларына жәза салды.
Бу сүзләрне гыйбрәт өчен яздым имди.

Рамазанда һичтуктамый сугыштык без,
Германнар күп аткач, артка чиктек без,

Ыраный булгач күп жирләр жәяү киттек без.
Бу сүзләрне гыйбрәт өчен яздым имди.

Туп тавышына колакларымыз ишетмәс булды,
Безнең зур крипечне герман алды.
Безнең газиз башымызга кайгы салды.
Бер Ходаем күркәм сабыр вирсен имди.

Туп төтене якты көнне кара кыйла,
Утларын ялтырата, бик куркыта,
Якын төшсә, солдат мескен һушсыз була.
Бу сүзләрне гыйбрәт өчен яздым имди.

Кызыл кан тубыктан булып торды,
Жир йөзләре үлек берлән тулып торды,
Синатарлар көн-төн ташып, күмеп торды.
Бу сүзләрне гыйбрәт өчен яздым имди.

Туп утлары авылларны яндырадыр,
Атулар кулымызны талдырадыр,
Фирак уты бәгъремне яндырадыр.
Бу сүзләрне гыйбрәт өчен яздым имди.

Германнарның яурыпланы күктән оча,
Ярыплан белән очып килеп бумба ташлый,
Күз күреме бик еракдан очып йөри.
Бу сүзләрне гыйбрәт өчен яздым имди.

Ыраный булгач Эрәчәйгә кайтардылар,
Утырган вагуннардин төшерделәр,
Өстемезгә ак киёмнәр кидерделәр.
Бу сүзләрне гыйбрәт өчен яздым имди.

Эревель дигән шәһәрдә өч көн яттык,
Ун көннән соң Тамбауга дәхи киттек,

Бер генерал йортында дэхи яттык.
Хак Тэгалэ күркэм сабыр вирсен имди.

Ул генерал йортында тыныч яттык,
Көне-төне падишаһтан хэбэр көттек,
Илемездэн хэбэр килми – күп көн көттек.
Бу сүзлэрне гыйбрэт өчен яздым имди.

Туп атсалар, йир йөзе йимерелгән кебек,
Килеп төшсә, тагъ-ташлар ауган кебек,
Йир йөзөндә һич чуты юк үлгән үлек.
Хәсрәт уты бәгъремне яндыра имди.

Синатарлар ташып күмеп өлгәшмиләр,
Киеннәрен дә алмай жамга ташлылар,
Язучылар язарга да өлгәшмиләр.
Хәсрәт уты бәгъремне яндыра имди.

Германнарның пүлэләре авразауни –
Төнгә тисә, бик зур ясыи жәрәхәтһи.
Кулга тисә, сындырадыр сөякләрһи.
Бу күргәнне гыйбрәт өчен яздым имди.

Германнарның менгәне бар да кара ат,
Пихутларны алалар бик күп урап.
Йыглымыз бер Ходадин мәдәд сорап,
Бер Ходаем үзе мәдәд вирсен имди.

Туплары сызгырадыр аждаһадай,
Якын төшсә, турап ташлыи адәмнәрһи.
Тота алмаслык итеп ташлыи сөякләрһи,
Зур михнәтләр башымызга дөште имди.

Ырусия бу йирләрдә бик зур падишаһ,
Үлеп калды бик күп кеше бу сугышта,

Ыраный булып дустым калды германнарда.
Бер Ходаем, үзең ярдәм виргел имди?!

Ел тулганчы бергә йөрдек һич аерылмай,
Бер-беремездин йөрдек һич тә калмай,
Рамазанда мәжрух булып плин калды,
Бер Ходаем, үзең эрәхим кыйлгыл имди.

IV бәет

[Шәрифжан мөнәжәте]

Германия тавының
Кара икән ташлары.
Күп нужалар күрә икән
Газиз солдат башлары.

Германия солдатлары
Бар да кара кигәннәр.
Иртән торып чыгуымызга
Каршымызга килгәннәр.

Германия солдатлары
Йөри урман эчендә.
Ягмыр кебек пуле ява
Солдат мескен өстенә.

Безгә команда бирәләр
«Ребята, пирут!» диеп.
Иптәшләрем егылып кала
Тәннәренә пүл тиеп.

Висла суын кичтек без
Германнарны күрдек без,

Сугышырга кергәндә
Тәкбир әйтеп кердек без.

Германия солдатлары
Ни булса да ашыйлар.
«Ура» кычкырып барганда
Мылтыкларын ташлыйлар.

[Пи]хутнайның мылтыгының
Ерак китә пүлесе.
Солдат мескен бу сугышта
Гаипләнә күбесе.

Солдатларның ыштыклары
Кояш кебек ялтырый.
Кара-каршы атышканда
Безнең тәннәр калтырый.

Германия крипечен
Жиде көндин алдылар.
Әбәт ашап утырганда
Өстән бумбы ташлыйлар.

Германия солдатлары
Очып килә каршыга.
Күп солдатларны кырдылар
Сентябрьнең башында.

Германия туплары
Бик куәтле шартлайдыр.
Кара-каршы атышканда
Солдат башын саклайдыр.

Германия солдатларын
Плин итеп алдылар.

Бәнем газиз атам-анам
Бик йыглашып калдылар.

Германиягә сугышка дип,
Безне куып алдылар.
Картын-яшен карамыйча,
Сугышка илтеп салдылар.

Ыраныйлар очрайдыр
Без сугышка барганда.
Ыстансада түзеп булмый
Халык йыглап калганда.

Ыраныйлар кайталар
Сугышларның эзеннән.
Шул мескеннәрне күргәчтен
Яшьләр ага күземнән.

Бәндин калган киёмнәрне
Чөйдин-чөйгә элегез.
Аяз көннәр болыт булса,
Бән йыглый дип белегез.

Илемездин чыгып киттек,
Сызылып калды юлымыз.
Бу китүдән кайта алмасак,
Инде бәхил булыгыз!

Бик күп халык жыелдык
Борыслан дигән калага.
Бер Ходадин өмит иттек
Туган илгә кайтырга.

Богырыслан урамына
Күп вайска жыелганнар.

Бу жыелган жәмөгатыләр
Бик бәхетсез булганнар.

Жомга көн иртән торып
Жиктем туры атымны.
Туган илне бик сагынгач
Язып салдым хатымны.

Жомга көнне төштән соң
Олаулар хәзер булды.
Солдат булган бәндәләренң
Йөрәгенә кан тулды.

Жомга көнне сәгать өчтә
Солдатларны жыйдылар.
«Сезгә сугышка барырга!» – дип,
Бик күп кайгы салдылар.

Жомга көнне төштән соң
Илгә хәбәр салдылар,
Солдат булган бәндәләренң
Йөрәкләрен ярдылар.

Жомга көнне чыгып киттек
Тәкбир әйтеп Аллага.
Бер Ходаем түзем бирсен
Бәнем атам-анама.

Бакыр казан эчендә
Кайный солдат ашлары.
Кошлар очып житмәс жиргә
Китте солдат башлары.

Солдат бара такырдан,
Казаннары бакырдан.

Солдат мескен бармас иде
Падишаһы чакырган.

Сугышларга хәбәр килгәч
Авылларга кайттык без.
Запас булып жыелгач,
Богыросланда яттык без.

Богыросланнан чыгып киттек
Сугыш жиренә барырга.
Атам-анам, балаларым
Килгән озатып калырга.

Егерменче июльдә
Чыгып киттек утырып.
Балаларым карап калды
Күз яшьләрен тутырып.

[Ан]нан киттек Астригә
Машинага утырып.
Сумкаларның барчасын
Патрун белән тутырып.

Төнлә төштек машинадан
Берни күренми күзгә.
Ошбу авыр хәсрәтне
Ходай язгандыр безгә.

Кызарып кояш чыкканда
Акуп казый башладык.
Германнарны шунда күрдек,
Залпом ата башладык.

Акупларны ятма казып,
Мылтыкларны төзимез.

Наман алга барамыз,
Анда гына тормыйбыз.

Чыгып киттек Лик шәһәрә
Германнарны атарга.
Бу сугышлар авыр булды
Урыска һәм татарга.

Германнарның Лик шәһәрә
Ваттырдык без туп берләң.
Дәхи карьяләре янды
Туптан аткан ут берләң.

Барамыз без төне-көне
Германнар каршысына.
Колакларым тонып бетте
Эснәрәт тавышына.

Германнар туп аталар,
Акупларны ваталар.
Кайсы аяксыз, кайсы кулсыз
Тилмерешеп яталар.

Германнарның шунсы яман –
Шарапнельле туплары.
Күп бәндәнең жанын алды
Палимутның утлары.

Бертуктамый сугышамыз
Көнен, төнен, кичләрен.
Эснәрәт килеп төшсә,
Актара солдат эчләрен.

Гыранитса арьягында
Бар да поляк, ниместер.

Малы-милке бик күп икән –
Бар да алар купистыр.

Германия ташлап китә
Йортын, жирен, малларын.
Солдат килеп ватып ашый
Тәпәндәге балларын.

Германнарның тубы килә
Аждаһадай ыжгырып.
Уңнан, сулдан, баш өстеннән
Үтеп китә сызгырып.

Шул афәттән курыкканга
Акупларны казыдык без.
Бәндәләр гыйбрәт алсын дип,
Күргәннәрне яздык без.

Йөгереп тә барамыз,
Түш белән дә шуамыз.
Шулай итеп германнарны
Артка таба куамыз.

Көне-төне атышып,
Лик шәһәрән алдык без.
Лик шәһәре эчендә
Ничә көнләп тордык без.

Янә Ликдан чыгып киттек
Крипечкә барырга.
Ул арада туры килде
Крипечне алырга.

Төне-көне атыштык
Крепление буенда.

Ул атышта һичкемнең юк
Үлмәм диеп уенда.

Пассажирлар* алып китте
Бәнем газиз башларым.
Үз илемдә калды микән
Бәнем ашар ашларым?

Кая китте, ничек үтте
Бездин тигез дөньялар?
Күк йөзөндә йолдыз кебек
Безнең күргән нужалар.

Пассажирлар үтеп бара,
Былбыллар сайрап кала.
Өткәм-әнкәм безне сагынып,
Йөрәкне тырнап ала.

Сандугачлар сайрап менә
Күк йөзөнә һавага.
Шул чагында бик моңаям
Ятим калган балага.

Йоклар булсам, төштә күрәм
Балаларым куйнымда.
Уянып китсәм, мәхрүм булам,
Үзем кяфер кулында.

Сандугачлар сайрый микән
Безнең ямьле илләрдә?
Солдат мескен йоклайдыр
Ташдин каты йирләрдә.

Туганкаем, хатлар язчы,
Шул Шәрифжан ағаң?

* *пассажир* – монда: «поезд» яки «эшелон» мәгънәсендә.

Сандугач, сәламом әйтче,
Безнең атам-анама.

Безнең хәлләрне йиткерче
Кыйбладин искән жилем.
Бу сугышта калмагандыр
Аяк басмаган йирем.

Шәргый кушкан киёмнәрне
Кияр көнем булырмы?
Тугыз айда күргән нужам
Сүләр көнем булырмы?

Казна биргән 75
Нич нигә дә житмәй ул.
Бәхетсез булмаган бәндә
Солдатка да китмәй ул.

Герман мәлгунь бик кансыз,
Арып бетәмен хәлсез.
Ил-көннәре дә бик җәмсез,
Эчсәм – сулары тәмсез.

Йомшак мендәр-түшәкләрдә
Бик ятасым киләдер.
Туган илне бик сагындым,
Бик кайтасым киләдер.

[Комлык-]ташлык арасыдыр
Герман дошман юллары.
Бал-шикәрдин татлырактыр
Безнең илнең сулары.

[Күзем] йомсам, өйдә булам.
Күрәм кайтыр юл төше.

Уянып китсәм, мэхрүм булам,
Янымда юк бер кеше.

Сандугачлар сайрыйдыр
Бәнем яткан турымда.
Әй, искән жил, сәлам әйтче
Бәнем туганнарыма!

Өткәй-әнкәй калдыгыз бит,
Бездән бәхил булыгыз?!
Һәр намазның артыннан
Хәер-дога кыйлыгыз?

Германиянең урманы,
Туза микән тузаны?
Әлеге бәхетсез башларымыз
Күрә лә бит нужаны.

Сары сандугач баласын
Тотсам, үтермәс идем.
Үз илемне кайтып күрсәм,
Үлсәм, үкенмәс идем.

Безгә хәбәр бирделәр
Мобилизация булырга.
Өткәм-әнкәм исән булсын,
Хәер-дога кыйлырга.

[Маһы] шәрифенә чыкканда
Тәкбир әйтә башладык.
Бер Ходаем, ни кылаем?!
Туган илне ташладым.

[Маһы] шәрифне чыкканда
Бер карадым каерылып.

Карамас идем каерылып,
Калдылар бит аерылып.

Туры атым исэн торса,
Жигэр идем чанага.
Йөгереп кайтып күрер идем,
Туры килми чамага.

[Биек тау]ларның өстендө
Төркем-төркем куйлар бар.
Сез белмәйсез бәнем хәлем,
Бәндә нинди уйлар бар...

Туры атым дулап кала
Бәнем жиккән чагымда.
Йөрәгемне тырнап ала
Исемә төшкән чагымда.

Хатлар яздым исәпләп,
Ике ягын пичәтләп.
Сезне кайчан күремен дип,
Йөзләр сулды [исәпләп].

Гыранитса аръягында
Янып тора күмерләр.
Читлектәге кош кебек
Үтә безнең гомерләр.

Урманнарда йөри икән
Төркем-төркем боланнар.
Хөрмәтеңез күп күрдем,
Рәхмәт яусын, туганнар!

Безнең туган илләрдә
Кыр казлары кышلامый.

Гәүһәр-якут булса да,
Туган илгә охшамый.

Пазисәгә барырга дип,
Солы салдым айгырга.
Исән булсам, бер кайтырмын
Өткәй-әнкәй [янына].

Казан дигән калада,
Кама йөри далада.
Бар да туры килеп тора
Без бәхетсез балага.

Германнарның пулесе берлән
Безнең халык үләдер.
Безнең газиз башларымыз
Нинди нужда күрәдер.

Безнең урыс гаскәре дә
Бирешмәде, тар бирде.
Һавада очып бумба ташлый –
Безнең кеше [күп үлдә].

Мылтык, патрун күтәреп йөрөп
Тала безнең беләкләр.
Көн теләем, төн теләем –
Кабул булмай теләкләр.

Әй, Ходаем, ярлыка,
Төшөрмәгел тарлыкка?!
Өлхәмде Лилләһи, шөкер кыйлам,
Башымыз сау [барлыкка].

Ни хәлләр кыйлырга,
Ничек кайтып күрергә?

Замананың авыр чагы
Килде безнең [гомергә].

Гомергә без килмәгән
Пуле безгә бетмәгән.
Хәсрәтләнеп нишләек,
Ялгыз башка [килмәгән].

Бүген – дөнья, таңда – ахирәт.
Зикер, тәсбих телемдә.
Жавабымны асан кыйл,
Бер Ходаем гүремдә.

Ходай белә серемни.
Якты кыйлчы гүремни,
Нурлы кыйлчы йөземни,
Гафу кыйлчы [үземне].

Өзелә бәнем үзәгем,
Кабул кыйлчы теләгем?!
Өткәм-әнкәм хакы өчен
Исән кайтсын сөягем.

Бәхетле кол кыйлсана,
Озын гомер бирсәнә?!
Бу михнәттән коткарып,
Бәхет көнен бирсәнә?

Яшьлегемдә белмәдем,
Яхшылыкны кыйлмадым.
Күзем туя күрмәдем
Өткәм-әнкәм йөзләрен.

[Сугы]шларга да кердем,
Төрле михнәтләр күрдем.

Гөнаһым шомлыгыдыр,
Гафу кыйлгыл, Илаһым?!

[Сугы]ш михнәтен күреп,
Әжәлсез бәндә үлмәй.
Карангы гүргә кермәй,
Һич бәндәләр котылмай.

Бер Ходаның колымыз,
Ислам дине юлымыз.
Без гөрифтар бәндәгә
Хәер-дога кыйлыгыз?!

[Алчы] бездән михнәтне,
Бирче безгә нигъмәтне.
Мөхәммәднән өммәте,
Дине Ислам хөрмәте.

Гомер үтте – белмәдек,
Мәсжидләргә кермәдек,
Малның кадерен белмәдек,
Шөкрәна да кыйлмадык.

[Разый]лык бир, Илаһым,
Гафу кыйлчы, Илаһым?!
Таудай булган гөнаһым
Гафу кыйлчы, Илаһым?!

[Китте] бездән бәрәкәт
Дөнья тулды һәләкәт.
Купты микән кыямәт?
Гафу кыйлгыл, Илаһым?!

[Ял]гыз калды баламыз,
Шөкер таза* кыйламыз.

* Кулъязмада шулай язылган.

Гарибләрне дус күреп,
Ожмах сатып аламыз.

[Дөнья]да кан-яшь тулды,
Күп хатыннар тол калды.
Елларда кытлык булды –
Бар да гөнаһ шомлыгы.

[Шәри]гатың без кимәйбез,
Алла кушкан димәйбез,
Якшыларны сөймәйбез,
Тәүбә-истигъфар кыйлмайбыз.

[Бик з]ур булып торамыз,
Гарибләрдән көлөмез,
Пинжәк-картус киямез,
Кеше канын жыямыз.

[Гөнаһлар] без жыямыз,
Фахишәлек кыйламыз,
Хәрам ризык жыямыз,
Хәләл диеп беләмез.

Сабырлык бир үземә,
Каннар сауды күземә,
Бәнем хәләл малларым
Язды микән үземә?

[Без гөна]һлы бәндәләргә
Күрсәтте бит мих(е)нәт.
Бәнем нәфсем качан жыяр
Хәләл булган ниг(ы)мәт?

V бәет

Әлхәмде Лилләһи, шөкер кылам,
Ачылды бит кабаклар.
Германнарны кырып салды
Байкалски казаклар.

Безне камап-чорнап алды
Герман дошман, кара йөз.
Германнарны куып ташлый,
Әлдә казак маладис!

Полный ыружи, өч йөз патрун
Без бэйлибез билләргә.
Туп тавышы күкрәп тора
Без сугышкан жирләрдә.

Безнең Байкал казагы
Германнарны кадады.
Бәлки мондин жиңгел булыр
Кыямәтнең газабы.

Йыглап язган сүзләрем
Ялган түгел ... *

Утырып хәлем жыяр идем,
Сусыз, коры жир тапсам,
...

Сәлам яздым сезләргә,
Тулды яшьләр күзләргә.
...

* Дәфтәрдә бу һәм моннан соңгы берничә дүртыюллык язылган бите ертылып, текстка зарар килгән.

Дунай суы буенда
Ике аккош куыша.
Бу сугышлар ...

Без бәхетсез ир бала,
Нигә тугдык дөньяга?
Ошбуларны язганда
Күзләремдин яшь тама.

Сулды инде йөзләрем,
Каннар алды күзләрем.
Аерылдым туган илдин,
Күп заманнар күрмәдем.

Бик сагынган чагымда
Хатлар язып саламын.
Пүлә үтеп киткән чакта
Иман әйтеп каламын.

Германия жирләре
Бик түмгәкле саз икән.
Илдин чыгып китүләре
Бигрәк авыр хәл икән.

Бу хәсрәтдин, әнкәем,
Бер дә хали түгелсез.
Тагы сугышка барулары
Инде бигрәк күңелсез.

Илләремдин хат алдым,
Укыдым да сөендем.
Бу сугышның сругы юк,
Тагы шуңа көендем.

Ахыр заман якын булмай,
Дөнья тагы торса иде.

Бәнем исән кайтуыма
Өткәй-әнкәй торса иде.

Германнар күпер сала
Висла суын кичәм, дип.
Таң алдыннан бер кош сайрый
[Өтиең-эниң көтә дип].

VI бәет

[Гыйльметдин бәете]

Тарих мең дә тукуз йөздә
Дәхи ундүргенче елда.
Гыйльметдин мәрхүм шәһид булды
Егерменче октябрьдә.

Гыйльметдиннең тәннәре
Ята җирдә эчереп.
Әй, туганнар, дога кыйлыйк
Без искә төшереп.

Гыйльметдиннең тәннәре
Калды Герман йирендә.
Чишмә кебек каннар акты
Пуле тигән йирендә.

Пуле килеп тиядер
Гыйльметдиннең тезенә.
Һичбер адәм килүче юк
Гыйльметдиннең янына.

Германия атадыр
Бу бәндәләр үлсен дип.

Гыйльметдин кычкырадыр:
«Алла, пүлө тиде...», – дип.

Гыйльметдин мэрхүмне
Киёмнөре илө күмделэр.
Женаза укып күмэр идек,
Германсылар килделэр.

...*

Кяферне һәм мөселманны
Бер канауга салалар.

...

Әй, туганнар, дога кыйлыйк
Тәкъдир шулай булгандыр.

...

Гыйльметдин мэрхүмне
Герман жирендә дип белеңез.

...

[Санду]гачлар кунгандыр.
Гыйльметдин мэрхүмнөң
Туфрагы шунда булгандыр.

Гыйльметдиннөң йөзләре
Кара канга буялган.
Гыйльметдиннөң үлчәгә
Мөкаддәрдә язылган.

Нәчилшикләр килделэр,
Нәчилкәгә салдылар.
Гыйльметдин мэрхүмкәйне
Канауга илтеп салдылар.

* Бу урында дәфтәр бите ертылган.

Нәчилшикләр жәлләмиләр,
Бигрәк каты тоталар.
Кяферне һәм мәселманны
Бер канауга аталар.

Сандугачлар сайрыйдыр,
Берсе аның читлектә.
Гыйльметдин мәрхүмкәй калды
Бер үзе бер читтә.

Гыйльметдин мәрхүмкәй
Германсыга атадыр.
Гыйльметдин мәрхүмкәй
Герман жирендә ятадыр.

Кәбестә берлән бәрәнге
Солдатларның ашлары.
Гыйльметдин мәрхүм шәһид улды
Егерме бишенче яшьләре.

Гыйльметдиннең әткәсе
Көтәдер лә кайтыр, дип.
Әнкәсене юатыгыз
«Угылың исән, кайтыр», – дип.

VII бәет

Якшәнбе көн чыгып киттек
Кенәле буй тезелеп.
Өткәм-әнкәм карап калды
Үзәкләре өзелеп.

Өткәем өйләр салган,
Очкан кошлар кунсын дип.

Әнкәем әйткәнсеңдер
«Бик бәхетсез булсын!» – дип.

Иртә кәккүк кычкыра
Каршыдагы тирәктә.
Сагынамын, саргаямын –
Син буласың йөрәктә.

Абау Алла, уф, Алла,
Бер ботакта биш алма.
Укы «Әлхәмде», «Куль һу Алла»!
Кавышырбыз, инша Алла.

Биек тауның башында
Эреле-ваклы бүрәнә.
Һичбер адәм күрмәгәнне
Безнең башлар күрә лә.

Туры атым эчергәндә
Тезгеннәрен тоталмыйм.
Туган илем исемә төшсә,
Тәгамемне йоталмыйм.

[Бу ха]тны бән язамын
Пазисәдә ятканда.
Безнең тәннәр тетрәп тора
Германнар туп атканда.

Падишаһ безгә ат бирде,
«Иярлә дә чап! – диде, –
Германсылар каршы килсә,
Кылыч берлән чап!» – диде.

Көмеш башлы ияремне
Салдым кара ат биленә.

Исән булсам, бер кайтырмын
Туган-үскән илемә.

Алты чакрым калгачдин
Күренә Ломжы каласы.
Безнең болай жөрүләрөбез
Бар да герман жәфасы.

Түгәрәк күлдә дүрт үрдәк,
Берсе күлнең читендә.
Без анадин икәү идек,
Беребез йөри чит илдә.

Германнарга без барабыз
Вагуннарга төялеп.
Германсылар көтеп тора
Канауларга сөялеп.

Жомга көнне иртә белә
Чыгып киттек сугышка.
Ике күземез кан алды,
Хәйран калып бу эшкә.

Ерактан карап күрәмез
Германнарның казагын.
Герман берлән сугышканда
Күрдем тәмуг газабын.

Йөзләп, меңләп тулларны
Пажитсәгә куялар.
Шул туллар берлән атып
Солдат канын коялар.

Германия таулары
Йөрөп булмый, таш кына.

Без сугышкан жирләрдә
Гәүдә берлән баш кына.

Безнең торган казарманың
Идәннәрендә асылташ.
Уйламаган хәсрәтләрне
Күрә безнең [газиз] баш.

Германия атлары
Башын чайкап жөридер.
Германнар туп атканда
Тагъ-ташлар дерелдидер.

Сугыш берлән алдылар
Варшау дигән каласын.
Утыз өченче яшемдә
Күрдем сугыш жәфасын.

Иртән торып тышка чыксам,
Сайрый былбыл-сандугач.
Гакылым китеп, биһуш булам
Туган илебез сагынгач.

Эче-тышы яшел буяу
Германнарның каласы.
Чит илләрдә ялгыз башы
Жөри ата баласы.

Күк атлыдыр барсы да
Германия казагы.
Герман белән сугышулар
Булды тәмуг газабы.

Иртән тордым – иртә икән,
Солдатлар сугышка китә икән.

«Сугышка барырга!» – дигәч,
Башдин гакул китә икән.

VIII бәет

Китерде тәкъдирем
Килергә дип уйламаган жиргә.
Бабайларның бабалары
Аяк басмаган жиргә.

Китердеме бу жирләргә
Эчәр сулар, ашар ашлар?
Яхуд әжәл китердеме
Югалырга газиз башлар?

Гажәп түгел бәрәп екса,
Нимеснең ыснәрәдләре.
Яхуд бер туктамый шатырдаган
Шул пүлүмитләре.

Калыр шунда суынган тән,
Аның өчен берни дә булмас.
Югалыр, тапталыр, дөньяга
Килгән төсле дә булмас.

Шуның яндук йөри бугай
Бу сугыштан исән калу.
Ләкин һич тә күренми шул
Сугыш тиз көндә тукталу.

Бу жирләрдән, гомер булып,
Кайтырбызмы туган илгә?
Яхуд бонда үләрбезме,
Керәрбезме кара гүргә?..

IX бәет

Кулыма алдым бән киягаз, кара, каләм,
Хәлем игълам кыйлыр өчен сезгә бәйан,
Бәет эчрә үз хәлемне игълам кыйлам.
Хак Тәгалә үзе ярдәм кыйлсын имди.

Исән булың, әман булың, газиз әткәм!
Сәламәт бул, шәфәгатьле карый әнкәм!
Сөекле хәләл жефетем, дәхи бәбкәм!
Күрешергә Ходай насыйп кыйлсын имди.

Су буенда безнең Богырослан каласы,
Солдатларның ятим калды күп баласы,
Карый булган атасы һәм анасы –
Һәр булганы күз яше илә калды имди.

Барча булган солдатларны жыйдырдылар,
Барча булган бәндәләрне көйдерделәр,
Илләрендин, көннәрендин биздерделәр.
Барчасына кайгы-хәсрәт дөшде имди.

Бары булган солдатларны жыеп алды,
Илгә-көнгә ничә дөрле хәсрәт салды.
Жәмәгәте, балалары ятим калды,
Һәр барчасы күз яше түгеп йыглар имди.

Йыглай-йыглай илемездин чыгып киттек,
Ничә шәһәр, ыстансалар үтеп киттек,
Үземезнең юлдашларымызны көттек.
Хак Тәгалә үзе эрәхим кыйлсын имди.

[Әй, ту]ганнар безләрдин бәхил булың,
Яхшы бәйрәм көннәрендә зикер кыйлың!
[Безнең] өчен хәер-дога даим кыйлың.
Яман дәйү, батыль дога кыйлмаң имди.

...лар бар да фани дөнья өчен.
Рузә итең, намаз укың иртә-кичен,
Намаз саен дога кыйлың безнең өчен?!
Хак Тәгалә үзе нәжат вирсен имди.

Безнең туган илләремез ерак калды,
Өткәм-әнкәм, балаларым йыглап калды.
Хак Тәгалә безләргә хәсрәт салды,
Бу хәсрәтдин кайчан хәляс кыла имди?

Исән микән өйдә бәнем балаларым?
Хак Тәгалә калдырмаса иде ятим.
Тәкъдирләргә юктыр тәдбир, ни хәл итим?
Хак Тәгалә бакый иман бирсен имди.

Тәрәзәдин балаларым карый микән?
«Өткәм кайта», – диеп, анлар сайрый микән?
«Безнең өткәй кайда?» – диеп сорай микән?
Кем узса, «өткәй» диеп кала имди.

Тәрәзәдин караганда күрер күзләр,
Яхшы бәйрәм көннәрендә анлар эзләр.
Әсир улып ятамыз монда безләр,
Саргаешып, гомерләр үтеп имди.

Бәнем газиз туганнарым карап калды,
Бу падишаһ инде безне нигә алды?
Өткәм-әнкәм фирак утына салды,
Кайчан кайтып аларны күрәм имди?

«Өткәм кайтыр», – диеп, балаларым әйтер,
Кайтырга безгә кайчан вакыт житәр?
Бу гомерләр безнең монда жил тик үтәр,
Хак Тәгалә үзе түзем вирсен имди.

Очып кайтып күрер идем энкэйлэрни,
Дэхи хэлэл жефетем, бэбкэйлэрни,
Янэ дэ агай-эне, эбекэйлэрни,
Һәрбарчасын бик сагынып яздым имди.

Алар да безнең кебек сагына микән?
Намә язып, каршы хатлар сала микән?
Хатлар салам, кабул күрөп ала микән?
Хатын-кызда һич вафалык юктыр имди.

Ак кыягазга хат яздым сәлам берлән,
Өткәм-энкәмдәй тиң балам берлән.
Башлар тартып булмайдыр Хода әмереннән,
Тәкъдирләргә һич чара юктыр имди.

Туганнарым безнең өйүгә килә микән?
Өткәм-энкәмнең хәлен белә микән?
Безнең өчен берәр дога кыйла микән?
Безгә кайту һич тә мәгълүм түгел имди.

Яшьлегемнән гомерем үттә хезмәт итеп,
Һич тә күрмәгән ерак жирләр күрөп.
Аннан кайтып, дөнья көтеп, өмид итеп,
Янә килеп бу миһнәткә дөштөм имди.

Көннәр үтә, төннәр үтә, узып китә,
Һәр солдат ошбу хәлдә хәбәр көтә:
Шатлык хәбәр кайчан безгә килеп житә?
Булган солдат колак салып йөрер имди.

Көтә-көтә безнең гомер шулай үтә.
Һәрбер солдат алга таба үтөп китә,
Берәм-берәм запас солдат китеп бөтә.
Хак Тәгалә үзе ярдәм бирсән имди.

[Хатлар алмый] гомерләрем үтәр микән,
Нәфәкаләрем чит илләрдә бетәр микән?
[Сугыш] барып, жир читенә житәр микән?
Жөмлә хәйран, сәргәрдан ула имди.

[Күп] солдатлар авыл саен алыналар,
Шәһәр саен зур кайгыга салыналар.
Туган илне, үскән жирне сагыналар,
Сагынмакдин ошбуларны яздым имди.

[Германнар]ның калалары тамашадыр,
Карасам, күзләрем камашадыр.
Германнар нигә болай талашадыр?
Бәндәләргә фетнә өчен тугмыш имди.

[Безләр] күрдек Карпатның тауларыни,
Каршы килгән бу германның яуларыни.
[Мөлкәт] белән дөнья малларыни,
Жирдә алтын ятса, бәндә алмас имди.

[Без ях]шылап атарлык туплары юк,
Йөгереп-йөгереп куар идек – куәтемез юк.
[Бездә инде] туп атарлык солдат та юк,
Бичаралык берлә гажиз калдым имди.

Х бәет

Персиянең Баку дигән шәһәренә
Атна саен илтәбез провиан,
Башларымыз кайтыр микән бу вайнадан,
Бу хәсрәтдин сәргәрдан улдым имди.

Туганнарым, теләгез исәнлекне,
Исән көе башымыз котылмакны,

Падишаһларга дэхи солыхлыкны,
Бу хэсрэтдин сэргэрдан улдым имди.

Ырамазан аенда чыгып киттек,
Ничэ төрлө вилайәтләр үтә кичтек,
Иран дигән мәмләкәткә килеп життек.
Бу хэсрэтдин сэргэрдан улдым имди.

Хэсрәтсез рэхәт көннәр күрә алмадык,
Газиз Корбан айларында була алмадык,
Өч ай булды – илдән хәбәр ала алмадык.
Бу хэсрэтдин сэргэрдан улдым имди.

Уйлап торсам, бу башларга ниләр булды,
Хак Тәгалә хэсрәте кайгы салды,
Балаларым аерылып ятим калды.
Бу хэсрэтдин сэргэрдан улдым имди.

Туган-үскән илемдин аердылар,
Хэсрәт тунын өстемә кидерделәр,
Сабыйларым «Өткэй» диеп тилмерделәр.
Бу хэсрэтдин сэргэрдан улдым имди.

Мөнәжәтләр язар идем, зиһен бетте,
Бу хэсрәтләр үзәгемә үтөп житте.
Туган илдә үткән гомер кая китте?
Бу хэсрэтдин сэргэрдан улдым имди.

Мин киткәндә туганнарым йыглап калды,
Хода безгә шундаен кайгы салды,
Гүяки, кыямәт пәйда булды.
Бу хэсрэтдин сэргэрдан улдым имди.

Мөселман кардәшләрем, сабыр кыйлыык,
Туганнарым, Хак әмеренә мотыйг улыык,

Һәрвахыт Хакдин теләп, дога кыйлыйк.
Бу хәсрәтдин сәргәрдан улдым имди.

«Туганымыз кайтты!» – диеп, кардәшләрем,
Куанышыр көннәремез булыр микән?
Бу хәсрәтне Хо́да бездин алыр микән?
Бу хәсрәтдин сәргәрдан улдым имди.

Ятим калган балаларга рәхәт улмаз,
Һич берәгү шәфкать илә күзен салмаз,
Ата-анадин күргән эрәхәт аңа улмаз.
Бу хәсрәтдин сәргәрдан улдым имди.

Сабыйларым, фирак улдым үзегездин,
Яшь урынына, кан агадыр күземездин,
Бер сыйпап, сөяр идем йөзегездин.
Бу хәсрәтдин сәргәрдан улдым имди.

Жәйләр үттә, килеп кердек инде көзгә,
Ятып уйкулар килми безнең күзгә,
Хак Тәгалә нәжәт кыйлсын инде безгә.
Бу хәсрәтдин сәргәрдан улдым имди.

Аккош булсам, һич тормай, очар идем,
Туган-үскән илемә кайтыр идем,
Туганнарым күзем туя күрер идем.
Бу хәсрәтдин сәргәрдан улдым имди.

Сугышка дип хәбәр булды үзебезгә,
Яшь илән кан аралаш тулды күзгә,
Илдин чыгып китү мөшкел булды безгә.
Бу хәсрәтдин сәргәрдан улдым имди.

Борысланга килеп кердек якшәнбә көн,
Солдат тулган – күренәдер мисле дулкын,

Шуны күреп тоташты безгә ялкын.
Бу хәсрәтдин сәргәрдан улдым имди.

Укучылар, сезгә яздым сәләмемни.
Дыңлаучылар, сез тотыңыз кәляемни,
Догаңыздин ташламаңыз без фәләнни,
Бу хәсрәтдин сәргәрдан улдым имди.

XI бәет

Куакбашының Ямалетдин малае Гаязетдин мөнәжәте

«Бисмилләһи» дип башладым сүзем башын,
Язган чакта түгелде күздин яшем,
Бу көннәрдә бу миһнәтдин бәнем башым.
Бер Ходаем, үзе нәжәт вирсен имди.

Мөбарәк кулыма алдым кыягаз, каләм,
Хат итеп язмак өчен сезгә сәлам,
Үз хәлемдин сезләргә яздым кәлям.
Сагынмакдин бер мөнәжәт улсын имди.

Өткәй, әнкәй! Бән сезләрене күрсәм иде,
Сезнең илә бер мәжлестә булсам иде,
Тәкъдир кушып, жаным илдә йөрсәм иде.
Хак Сөбханәһә үзе ярдәм бирсен имди.

Бән сезләредин аерылгач, әй, ихваным,
Ата-анадин аерылды газиз башым,
Тәнем үзрә калмады һич тәкатем.
Һичбер кеше безгә ярдәм кыйлмас имди.

Ят илләрдә ята бәнем газиз башым,
Хәл сорарга юктыр бәнем һич кардәшем,

Кичэ-көндөз күзлэремнэн ага яшем.
Бу жәфалар безнең башка дөште имди.

Ходавәндә бу михнәткә безне салды,
Күп гомерләр безнең монда заигъ булды,
Кызыл йөзләр бу хәсрәтдин сарыг булды.
Бер Ходаем сагъ-сәламәт кыйлсын имди.

Сезне уйлап сарыг булды бәнем йөзем,
Кичәләрдә һич йокламай ике күзем.
Әй, ихваннар, бән сезләрнең күрсәм йөзен,
Бу хәсрәтләр бездин сәһел булыр имди.

Һич күренмәй күземә бәнем ашым,
Һич күрмәгән хәсрәтләрне күрдә башым.
Унда-сулда юктыр бәнем һич кардәшем,
Газиз башым бу хәсрәткә дөште имди.

Ят илләрдә нәфәкаләрем бетәр микән?
Бу хәсрәтдин хәләс көннәр булыр микән?
Юк ирсә, гел озакка микән?
Ходай кушса, бәлки, кыска булыр имди.

Каләм алсам, яза-яза сүзем бетми,
Сәлам язсам, кыягаз берлән кара йитми.
Кайгы-хәсрәт безнең баштан һич тә китми,
Бу хәсрәтләр кайчан бездин китәр имди?

Хак Тәгалә сагъ әйләсен үземезни.
Сырхау булсак, кемнәр сорар хәлемезни,
Вафат булсак, кемнәр юар тәнемезни?
Кемнәр безгә иман тәлкыйн кыйлыр имди.

Әгәр үлсәк, кайда безгә кадерләмәк,
Мөселман дип, кайда безгә дәфеннәмәк?..

Женаза укып кайда безгә күмелмәк?
Бер Ходаем, сагъ-сәламәт кыйлсын имди.

Өлбәттә ки, килмәенчә калмас әжәл,
Һич андин котылмакка юктыр мәжалъ,
Бу илләрдә кайда безгә изге гамәл?
Бер Ходаем иман ырузи кыйлсын имди.

Илемезгә кайтыр микән башларымыз,
Калды микән илдә йийәр ашларымыз?
Китәр микән күземездин яшьләремез?..
Бу хәсрәтдин кан вә яшьләр ага имди.

Алып укың безнең язган сүземезни,
Күргән кебек булырсыз үзебезни,
Бән яздым сагынмакдин үзегезни.
Кайчан безгә кавышырга булыр имди?..

Каләм алып сезгә яздым бу хатымни,
Укып сезләр белерсез бәнем хәлемни.
Газраил алса бәнем ки жанымни,
Әй, Ходаем, шәһидләрдән кыйлгыл имди?!

Кардәшләрем, ки белсәңез бәнем хәлем,
Һич исемдин чыкмыйдыр туган илем,
Кайтып күрмәс кебек булам туганнарым.
Сагынмакдин битәкәтьләр улдым имди.

Кичтә ятып уйкуга китәр булсам,
Дөшемдә бән сезләрне күрер булсам,
Күреп, сезнең берлән сүzlәшер булсам,
Шул заманда сезләрдин хат алам имди.

Хатны күреп, кулыма алыр булсам,
Эчен ачып, хатны нәзар кыйлыр булсам,

Балаларым сәламәт күрер булсам,
Хәмед итеп, шөкерана кыйлам имди.

Тәкъдир житеп, безгә әжәл килер булса,
Газиз башым кара жиргә керер булса,
Бу намә сезнең кулга керер булса,
Ихваннарым, бер васыять яздым имди:

Сабыйларым ятим улып калыр булса,
Ятимлектән моң вә зарлар күрер булса,
Йыглашып каршыңызга килер булса,
Ихваннарым, сез иганәт кыйлың имди?!

«Әткәгез бар иде» диеп белдерәсез,
Шәфкать әйләп, күңелләрен сулдырасыз,
Әдәп илән тугры юлга күндерәсез?!
Безнең өчен догачылар улыр имди.

ХII бәет

Шинбер авылының бер солдатка хатынның мөнәжәте

«Бисмилләһи» дип башладым
Ошбу солдат бәетен.
Шатлык берлән кайтып күрсен
Маһы шәриф гаетен.

Мең дә тукуз йөзләрдә,
Ундүртенче елларда,
Июль унтугызында
Пахут чыкты анлар да.

Унсигезе, жомга көн,
Хәбәр килде авылга.

Шул хэбэрне китергэндэ
Чыдап булмый давилга.

Кайсыларның өстендэ
Аклы күлмэк-ыштандыр,
Чакыргач шул, бармый хэл юк,
Ходай шулай кушкандыр.

Кайсы солдат уракта,
Кайсы солдат еракта.
Кайсы, мескен, йыглап карый,
Калып булмый йыглап та.

Кайсы йыглый «Атам!» – дип,
Кайсы йыглый «Балам!» – дип.
Хатыннары бигрэк йыглый
«Үтә ялгыз калам...», – дип.

Жомга көн дип, хөрмәт итеп,
Һәркем салган мич ашы.
Сэгать биштә хэбәр килде
Ул ашларны кем ашый?..

Ни хэл итсен хатыны,
Юк шул файда йыглап та.
Йыгламыйча ни хэл итсен,
Ире китте еракка.

Падишаһым, әгъзамым
Балаларын өндэгән.
Хэбәр килеп төшмиенчә,
Һичберсе дә белмэгән.

Хатыннары солдатларның
Кайчан кайтасын сорый.

Ул мескеннэр кайдан белсен,
«Кайтсам ярый...» – дип йыглый.

Ата-анасы, хатыннары
Озата менгэн кантурга.
Ходай насыйп иткэн булсын
Шатлык берлэн кайтырга.

Солдат пахут чыгып китте
Утырып илнең атына.
Малы – зэкят, жаны – корбан
Падишаһым хақына.

Килгәч хәбәр жомга көн
Кайсы азык хәзерли.
Кайсыларның гаме дә юк,
«Миңа азык хәзер», – ди.

Хатыннары хәзерләнә,
Жуа күлмәк-ыштанын.
Бар да үлмәс, исән калыр,
Күрер Ходай кушканын.

Шинбә көнне сәхәрдән
Хәзерләнде олаулар.
Кичке сэгать биштән үк
Булды безгә йыглаулар.

Аршин-аршин ак калинкур
Ала алмадым фәрдәгә.
Рузә кайда, намаз кайда
Сугыштагы бәндәгә?..

Яңа килгән яшь киленнәр
Озатырга бардылар.

Бэхиллэшеп чыгып киткэч,
Бар да йыглап калдылар.

Солдат дигэн бичаралар
Уйлап-уйлап йыглылар.
Урамдагы балалар да
Солдат хэлен сөйлилэр.

Балаларын күрер өчен
Бар да кайтты каладан.
Фэлэн көнгэ барып жит дип,
Приказны алганнар.

Ашлар тэмсез, көннэр ямьсез,
Көн дэ саен жил-давыл.
Икенче рэт чыгулары
Булды үлемнэн дэ авыр.

Илгэ кайтып өч көн йөрөп,
Итмәделэр хыянэт.
Тагын чыктылар жомгадан,
Кубардылар кыямэт.

Кара каеш бирделэр
Солдатларның биленә.
Исэн йөрөп, сау кайтсыннар
Туган-үскән иленә.

Көннэр кара, бигрэк ямьсез,
Исә төньяк жыллэре.
Бигрэк нәүмиз булып калды
Шинбер дигэн иллэре.

Уйсу жирнең шепкәннэрен,
Жил коя кипкәннэрен.

Озата барып карап калдым
Тилмереп киткәннәрен.

«Әти кая бара?» – дип,
Балалары сораша.
Балаларын кысып сөеп,
Өткәләре йыглаша.

Солдат пахут чыкканда
Бөтен авыл бардылар,
Ил имамы, авыл карты
Дога кыйлып калдылар.

Аналары озата барып,
Укып йөри салават.
Барча халык дога кыйла,
«Кайтсыннар, – дип, – сәламәт».

Кышлар үтте, жәйләр үтте,
Бара алмадым Апазга.
Кырык яшкә йиткән солдат
Чыгып китте запаска.

Иртә сәхәр вакытында
Әкрән генә жил йыглый.
Карт солдатлар киткәндә
Жилләр түгел, ил йыглый.

Карт солдатлар чыкканда
Утырмады олауга.
Аяз көннәр болыт булды
Балалары йыглауга.

Озатып кайткач хатыннары,
Кайсы китте жиләккә.

Жилэк ашар өчен түгел,
Бер йобаныч кирәккә.

Быел жәйләр үтеп китте,
Утырмадык атларга.
Карты-яше тырышалар
Падишанын сакларга.

Агач башы тәсбих әйтә
Әкрән искән жыллар берлән,
Йыгламаңыз, кайгырмаңыз,
Бер без түгел, ил берлән.

Кайсы солдат чыгып китте
Туган-үскән иленнән.
Кайсы запас алынган
Читтә йөргән жиреннән.

Пахут чыккан солдатлар
Мылтык аса иңенә.
Ирән озаткач хатыннары
Бар да кайтты иленә*.

«Уф, Алла!» – дип суыйлар,
«Бәхетем юк», – дип йыглыйлар.
Падишаның тынычлыгын
Бер Ходайдан сорыйлар.

Солдатларның күлмәге
Юып кигәч ак була.
Падишалар тыныч булса,
Солдат күңеле шат була.

* Мондагы ахыргы ике юл дәфтәрдә юк, алар «1816 т» шифрлы кулъязмадан (42а кәгазьдән) алынды.

Барыр идем урманга,
Йөри алмыйм – тамырлык.
Ире киткән хатыннарга
Бир, Ходаем, сабырлык?!

Бу сүзләрне язган өчен
Сез алмаңыз гаепкә.
Запас киткән солдатлар
Сорап кайтмады гаеткә.

Алтмыш чакрым артыграк
Безгә Казан каласы.
Ничә тапкыр кайтсалар да,
Тагын шунда барасы.

Кайсы запас: «Илләргә
Кайтып булмый», – дип калган.
Кайта алмаган жәмәгатен
Бик чакырып хат салган.

Кайтканнар да илен ташлап,
Тагын китте калага.
Нич тә тәкәть тотып булмый
Йыглап калган балага.

Кайсы солдат Казаннан
Пахут чыгып киткәннәр.
Безне озата килерме дип,
Хатыннарын көткәннәр.

Хатыннары барыр иде
Белми кайчан чыгасын.
Казан якын ара түгел,
Белми ни хәл буласын.

«Кемнэр пахут чыкты икэн?» –
Кешеләрдин сорыйлар.
«Бәхилләшеп калмадык...» – дип,
Күп кешеләр йыглыйлар.

Язган чакта бу бәетне
Зиһеннәрем жыя алмадым.
Сугышка дип чыгып киткәч
Күз яшемне тыя алмадым.

Илгә кайтып өч көн йөрөп,
Китте алар калага.
Бу хәл булмый калмас икән
Солдат булган балага.

Гайрәт берлән киттеләр
Падишанһы сакларга.
Хак Тәгалә язган булсын
Дошман йирен таптарга.

Бу бәетне язган өчен
Бән фәкыйрьне сүкмәгез.
Сездә артык зиһен булса,
Тагы азрак сөйләгез.

Тәхрике каләм әйләдем
Бераз килгәч ядыма.
Кем икәннен сорасаңыз,
Исеме булыр Хадимә.

Бу бәетне язгучы
Үзе надан бер хатын.
Наданлыгы сәбәпле
Изһар кыйлгандыр атын.

Буны яздым бэн фэкыйрь
Ядкәр улмаклык өчен.
Укыганнар падишаһка
Дога кыйлмаклык өчен.

ХІІІ бәет

Әхмәдсараж мөнәжәте

«Бисмилләһи» дип башладым
Һәрбер эшнен башларын.
Бер Ходайның тәкъдире илән
Туган илне ташладым.

Нарат урман артыннан
Германнар туп аталар.
Кайсы аяксыз, кайсы кулсыз,
Тәкбир әйтеп яталар.

Лик дигән каласын
Сугыш белән алдык без.
Ничә меңләп кешедин
Йөз ун кеше калдык без.

Нарат урманы чыккачдин
Германнарны күрдөк без.
Жиде кадак сохари берлән
Уналты көн йөрдөк без.

Германга каршы барганда
Тәкбир әйтә башладык.
Тәүлек ярым сугышкачдин
Канлы киём ташладык.

Германнарның жирендә
Сары комлы таш кына.
Без сугышкан жирләрдә
Гәүдә берлән баш кына.

Германнарның жирендә
Гажәп хәлләр бар икән.
Ата-баба күрмәгәнне
Күрер көннәр бар икән.

Герман халкы качып китә,
Кала сыгыр-атлары.
Яшен кебек ялтырый
Бар да тупның утлары.

Германнарга кәргән чакта
Безнең башлар саналды.
Сугыш эченә кәргәчдин
Ике күзем кан алды.

Густуф суы агынсу,
Хәтәр икән агуы.
Бигрәк агыр хәл икән
Германга каршы баруы.

Густуф суы тирәндер,
Сай жирләре билдәндер.
Әй, туганнар, бу хәсрәтне
Ходай сөеп биргәндер.

Лик дигән калада
Германнарның казагы.
Сугыш хәлен сорасаңыз –
Мисле тәмуг газабы.

Густуф суын чыккачдин
Утырдылар олауга.
Хэтта йир-күк тетрәде
Мөселманнар йыглауга.

Ярты төннәр уртасында
Барып кердек калага.
Бу хәлләрне яздырмасын
Нич мөселман балага.

Густуф суы буенда
Бик шәп нарат урманы.
Ошбуларны укысаңыз,
Белерсез безнең хәлләрне.

Эчем жана, тышым жана,
Ни буласын белмәдем.
Шөкер кыйлам бер Ходайга,
Бу сугышта үлмәдем.

Густуф суы күперен
Әйләндереп салганнар.
Ничә меңләп кешене
Бер чокырга салганнар.

Бәгъзеләре тилмерә
«Зинһар мине үтер?! – дип,
– Жаным чыкмый кяферләр
Зур чокырга илтер...» – дип.

Густуф суы киң икән,
Агач икән күпере.
Сугыштагы бәндәләрнең
Заигь үтә гомере.

Афтамабил берлэн килеп
Германнар туп аталар.
Өчәр сумга солдатлар
Герман атын саталар.

XIV бәет

Вәлиулла абыйның солдаттан язып жибәремешә. [19]16 ел.

Яза-яза каләмем тала инде,
Күзләремнән кайнар яшь ага инде.
Бу Яурупа сугышы бәла булды,
Күп ирләрне жир куйнына ала инде.

Яза-яза кулларым талган икән,
Каләмемдин кара да тамган икән.
Яшь чагында гомерләр рәхәт үткән,
Күп бәлаләр бу гасырга калган икән.

Инде ниләр языйм, бетте сүзем,
Яза-яза яшь илә тулды күзем.
Ходай кушып, заманалар тынычласа,
Солых булса, кайтырмын, бәлки, үзем.

XV бәет

Һидиятулла Нигъмәтулла угылы Нәбиев.

Ранный солдат бәете.

2 нче кисәк.

Дәхи шигырь язмага башладым баштан үткән хәлләрне,
1916 елда.

Баштан үткән хәлләремне бән сөйләем,
«Йосыф китабы»ның көенә салып бән көйләем.

هه عهده الله نعمة الله اوعلى نهى اوف
دائى صالوات بايى

دائى شقى ياز ماغا باشلد و باشدان او تلهن حاللارنى 1774 يلد

((بسم الله الرحمن الرحيم))

كوبلاريم

باشدان او تلهن حاللارنى بون سويليم يوسف كتابى نك كويپنه صالوب بون

يوز تار تاي حاللارنى هيچ بون بون بولميين عه تعالى اوز يكنه بله ايمدى

بو صوفشده كوپ حاللار ماني بولدى فاي بولوب قاني پيركه توكلوب خالدى

حق تعالى اوزى صابر جاميل و پير گل ايمدى قارشى پاوالار طار الو شدى اركعه صولفا

باروب باروب پير توغنا قوف پير اويقا حق تعالى اوزى پارلام و پير گل ايمدى

بويا لارنى طوكلوب اكد بونك قولفا زور باره لركيله هو ادا انهي كوزلار

كافر لارنى قروم كيندى بكمه بيشلار كافر لار كيله اوتوب كينه بونك ياندان

صحيح يوق خوف اوز بونك توپير چاندان صبح يوق خوف اوز بونك توپير چاندان

ايناغا تيموب كيندى اوز بونك كيندى كوتارلوب قورمه بانم عالم بئدى

ايللار و حله بوللار بيت بيلكوب زمان بو صوفشده بوللار بيت بيلكوب زمان

ياشلى اوپلان و قهقهده بروك زمان علم قىصيل قيلدم بيت ايللار د باند زمان

حق تعالى علم نافع پير سا ايلان علم نافع پير سا ايلان

ايلك كونده فايغو مشرت بئسه ايلان ايلك كونده فايغو مشرت بئسه ايلان

بو صوفشلار بونك اوچون قاني بولدى بو صوفشلار بونك اوچون قاني بولدى

عق تعالى علم نافع پير سا ايلان علم نافع پير سا ايلان

ايلك كونده فايغو مشرت بئسه ايلان ايلك كونده فايغو مشرت بئسه ايلان

بو صوفشلار بونك اوچون قاني بولدى بو صوفشلار بونك اوچون قاني بولدى

عق تعالى علم نافع پير سا ايلان علم نافع پير سا ايلان

ايلك كونده فايغو مشرت بئسه ايلان ايلك كونده فايغو مشرت بئسه ايلان

بو صوفشلار بونك اوچون قاني بولدى بو صوفشلار بونك اوچون قاني بولدى

عق تعالى علم نافع پير سا ايلان علم نافع پير سا ايلان

ايلك كونده فايغو مشرت بئسه ايلان ايلك كونده فايغو مشرت بئسه ايلان

بو صوفشلار بونك اوچون قاني بولدى بو صوفشلار بونك اوچون قاني بولدى

عق تعالى علم نافع پير سا ايلان علم نافع پير سا ايلان

ايلك كونده فايغو مشرت بئسه ايلان ايلك كونده فايغو مشرت بئسه ايلان

بو صوفشلار بونك اوچون قاني بولدى بو صوفشلار بونك اوچون قاني بولدى

عق تعالى علم نافع پير سا ايلان علم نافع پير سا ايلان

ايلك كونده فايغو مشرت بئسه ايلان ايلك كونده فايغو مشرت بئسه ايلان

بو صوفشلار بونك اوچون قاني بولدى بو صوفشلار بونك اوچون قاني بولدى

«Ранний солдат бэете».

Йортлардагы хәлләремне һичберен белмәймен,
Хак Тәгалә үзе генә белә имди.

Бу сугышта күп халыклар фани булды,
Фани булып, каны йиргә түгелеп калды.
Каюларның кул-беләген өзеп калды,
Хак Тәгалә, үзе сабры жәмил виргел имди.

Барып-барып без туктадык бер урынга,
Каршы яулар таралышты уңга-сулга.
Бу яуларны тотып алдык безнең кулга,
Хак Тәгалә үзе ярдәм виргел имди.

Зур ядрәләр килә һавадан, ай-һай, гөжләп,
Мөселманнардин булдык безләр бишләп.
Кяферләрне кырып китте егерме бишләп,
Хак Тәгалә, үзең безне сакла имди?!

Пүләләр килеп, үтеп китә безнең яннан,
Расвиткеләр төштеләр бит безнең алдан.
Һич юк хәвеф үзебезнең газиз жаннан,
Әлдә Ходай юнь-ярдәмнәр бирә имди.

Аягыма тиеп китте, өзеп китте,
Алга барырга зиһенем һәм һушым китте.
Күтәрелеп торырга бәнем хәлем бетте,
Хак Тәгалә, үзе сабры жәмил виргел имди.

Илләремдә булмадым бит бик күп заман,
Ят илләрдә күбрәк үтте яшьли заман.
Бу сугышта булмады бит һичбер аман,
Хак Тәгалә, үзең илгә кайтар имди?!

Яшьли үскән вакытымда бер үк заман,
Чыгып киттем яшьли үскән башым һаман.

Гыйлем тәхсил кыйлдым чит илләрдә байтак заман,
Хак Тәгалә гыйльме нафигь бирсен имди.

Хак Тәгалә гыйльме нафигь бирсә икән,
Бу сугышлар солых виреп бетсә икән,
Илдә-көндә кайгы-хәсрәт бетсә икән.
Хак Тәгалә, үзе сабры жәмил виргел имди.

Бу сугышлар безнең өчен каты булды,
Исэнлегем йибәрә торгач том илә йортым тулды.
Жан кыешып йөргән йир йөзләре кан илә тулды,
Хак Тәгалә, гафу-рәхим кыйлгыл имди?!

Канча вакыт бән йөрдем бу сугышта,
Никадәре сугышсак та, булмады безнең һуш та.
Канча ирләр фани улды зур сугышта,
Хак Тәгалә, үзең безне коткар имди?!

Бу сугышта без ашадык хинзир ашы,
Хинзир ашы булмаганда мәшкә ашы,
Больницаларга керсәм һәм шуның ашы,
Хак Тәгалә гафу-рәхим кыйлсын имди.

Тройскидә үтеп китте жәй вә кышлар,
Йөри торгач үтеп китте байтак яшьләр.
Жәннәт ашлары булган икән анда ашлар,
Хак Тәгалә, дәхи шуны виргел имди?!

Алдым каләм, яздым сәлам сез илләргә,
Укып-укып карагучы һәм ирләргә.
Ничә меңләп калды илем бу йирләргә
Хак Тәгалә, үзең безне кайтар имди?!

Кая илем, кая йирем, кая дәхи туган илем?
Без сугышып алдык дәхи нимес йирен.

Үз илемдә калды бәнем нечкә билем,
Хак Тәгалә, үзең безне кавышкыл имди?!

Безнең белә сугыша бит дүртләп падиша,
Без үземез булдык дәхи сигез падиша.
Хинзир мае турийлар бит безнең ашка,
Хак Тәгалә, үзең гафу-рәхим кыйлгыл?!

Язып китәм баштан үткән хәлләремни,
Туп тавышлары куркытты бит жаннарымни,
Аягыма килеп тигәч агызды бит каннарымни,
Хак Тәгалә, сабры жәмил виргел имди?!

Безләр күрдек бу сугышта күп михнәтләр,
Без күргәздек башкаларга зур һиммәтләр.
Безгә дәхи Ходай бирде зур милләтләр,
Хак Тәгалә ярдәмнәрен вирсен имди.

Язып сүзем тәмам итәм бу йирләрдә,
Сәлам куйдым безнең туган һәм ирләргә,
Язган шигырь килеп йитте бу йирләргә.
Хак Тәгалә, сабры жәмил виргел имди?!

Бу шигырьне бән яздым ки сезләргә,
Укучыга, тыңлаучыга рәхмәт яусын сезләргә.
Дога кыйлың язып киткән ки безләргә,
Хак Тәгалә гафу-рәхим кыйлып имди?!

Язып-язып бән туктадым бу урынга,
Хак Тәгалә ярдәм вирсен фәкыйрь колга,
Язып китте Таукүл егете һидиятулла
Хак Тәгалә гафу-рәхим кыйлсын имди.

XVI бәет

Күрең читлектәге кошый –
Бер дәм туктамаз сайрап!
Безем әхвалемез тәкый
Шуңа биңзәр, әйа, дуслар.

Әгәр читлектә кош улса,
Чыкарып йибәрең ани?!
Ки читлектәге кош кеби
Зар кылдыра икән, дуслар.

Әй, ихваннар, будыр сүзем:
Хода вирсен безә түзем.
Намаз бәгъдендә яд итеп
Дога кыйлың безә, дуслар?!

Бәйан кыйлдым әсирлекдин
Һәм әхвалем ничеклекдин.
Укыясыз бу намәме –
Беләсез хәлеми, дуслар.

Бәнем бу хәсрәт вә аһым
Ничә язсам тәмам улмаз.
Әйа, Мәүлям, сабырлык вир?!
Сабырсызлык рәва улмаз.

Языйм дисәм, карам юкдыр,
Мөкаддәргә чара юкдыр.
Бу хәсрәт илә михнәтә
Сабыр гайре дәва юкдыр.

Языйм дисәм, язып булмай –
Кулымда тетрәер каләм.
Бу әхвәлләрә инанмаз
Үзе һич күрмәйән адәм.

Бәнем хәлем сорасаңыз,
Эчемдә – аһ, күземдә – яшь.
Улырмы дәхи дөньяда
Бәнем тик гасый, улан фаш.

Ага-эне, туганнарым,
Бәхил улың бүген бәндин?!
Дәхи әүлядларым илә
Догада яд кыйлың һәрдәм.

Күрерсез әүлядымы бәнем
Нә рәсмә кем йөрер анлар.
Безе яд идеб йыгларса,
Күңелләрен алың һәрдәм.

Берәр кайтып күреремми
Әүлядларым, ихваннарым?
Әгәр кайтып күрәлмәзсәм,
Бәхил улың, туганнарым!

Кеше хәлен кеше белмәс,
Янар бәгърем уты сүнмәс.
Мәгәр гамьдин кеше үлмәс,
Әжәлгә вакты ирмәзсә.

Мөнәжәтем тәмам улдый,
Бу газиз баш нәләр күрди...
Күзем яшьләр илә тулдый
Сабырлык вир, Тәгалә Аллаһ.

Күрең – күлләрдәге бака
Ничек тәсбих итә Хакка!
Бу сүз гыйбрәт бар халыкка,
Алырса гыйбрәт анлардан.

Дәхи торна, озын борни
Ничек яңратадыр кырни.

طویل ایبدوپ موملارن قصیر ایلدوب اسفلارون
عابول قیلوب دعالارون نجات قیل ذوالجلال

الهی بارئیم عالمی یارادکن قدرتنک برله

نجات قیل رخصتنک برله اسیرلکدین کی برلارن

اشور و رضلنک سنک بی حد بزم قیلیم عابولکنده رد

قاپونک آچم ایلامنک سد عابول قیلیم دعالارن

یوقاروده بیان اولدی نه کوران احوالیم بنم

دفی بر آن بیان قیلدوم اسیرلکدین ایادوستلار

اسیرلک خالی مشکله در قاطی حکمتلاری یوقدور

اکثر بر بیان قیلام ایسم ممکن ایادوستلار

ستلار

اسیرلک خالی شونداقدور باداقلار اچره ییایلو

نویشتلکدنک خوشن بی یقالمار صبیح عیادیاد

اکثر نلزه مقار ایسه دفی وارد ورژا صفا

سایخلولو تیرم جوق قیامو ممکنه ایسم دوستلار

دفی آنتنک تیره یامی طولودر قاراول ایلمه

طورالار معر زمان باقوب بزم آنداده ایادوستلار

یونکنک باشقه حکمتلارون ایسم ممکن بیان قیلماق

یونامه اوزره باقوب آنتنک صیرت ایادوستلار

Моның дик һәрқаюбызни
Бәйан итдем сезә һәр ан.

Нәзар кыйл дәхи тургайга –
Кунар һәр дөрлү курайга.
Сәналар укый Ходайга
Алың гыйбрәт ки бонлардан.

Сәхәр вактында күгәрчен
Ничек тәсбих укый – бел сән!
Моны ишетеп нә түзәрсән,
Акызмай яшьне күзәңдән?

Кил, әй, дәрде Илаһидан
Хәбәрдар улмайан күңел!
Кил, әй, гыйшкында жан виреп,
Хәбәрдар улмайан күңел.

Тавил идеб гомерләрен,
Касыйр идеб сәфәрләрен,
Кабул кыйлып догаларын,
Нәжат кыйл, Зөл-Жәлал Аллаһ?!

Илаһи, барлык галәмне
Яраттың кодрәтең берлә.
Нәжат кыл рәхмәтең берлә
Әсирлекдин ки безләрни?!

Ирер фазлың сәнең би гадд,
Безне кылма капуыңда рәдд.
Капуың ач, әйләмәң сәдд,
Кабул кыйлгыл догаларни?!

Юкарыда бәйан улды
Нә күрән әхвалем бәнем.

Дәхи бераз бәйан кылдым
Әсирлекдин, әйа, дуслар.

Әсирлек хәле мөшкелдер,
Каты михнәтләре чукдыр.
Әгәр бер-бер бәйан кылсам,
Имәс мөмкин, әйа, дуслар.

Әсирлек хәле шундакдыр –
Бараклар эчрә ябулы.
Ки читлектәге кош кеби
Чыкалмас һичкая, дуслар.

Әгәр тышра чыкар исә,
Дәхи вардыр ихатасы:
Санечкеле тимерчыбык.
Качу мөмкин имәс, дуслар.

Дәхи аның тирә-ягы
Тулыдыр каравыл илә.
Торалар һәр заман бакыб
Безне анда, әйа, дуслар.

Буның башка михнәтләрен
Имәс мөмкин бәйан кыйлмак.
Бу намә үзрә бакубән
Алың гыйбрәт, әйа, дуслар?!

XVII бәет

Буны яздым, дуслар, гаеп итмәңезләр,
Догаңыздин фәрамуш итмәңезләр.
Бәнем мәхзүн сереме екмаңызлар,
Хәсрәт илә бәгърем янып яздым имди.

Тукуз йөз дә ундүртенче ел эчендә
Каты сугыш пәйда улды ошбу елда.
Хакдин афат ирешде, белең анда,
Ахырын үзе хәерле кылсын имди.

Варып кердек Богырысланга ызбурный пункка
Аердылар бәндәләрне һәр тарафка,
Сугышка дип, илттеләр янмыш утка,
Йа, Илаһым, үзең мәдәд виргел имди?!

Бу шәһәрдин жомга көн бән сәфәр кыйлдым,
Ходаның казасына буюм сондым.
«Тәвәккәлтү галә Аллах!» дип, варып кердем
Бу сугышның эченә, белең имди.

Бу сугышка килеп кердек күп бәндәләр,
Япанда ята башсыз күп гәүдәләр,
Илдә калды күп ятим һәм ятимәләр.
Хак Тәгалә хәерле кыйлсын имди.

Бонча михнәт күрмәк без мескинләре
Хода үзе тәкъдир кыйлмыш, юктыр чара.
Гранад килеп ярылганда йөрәк ярыла,
Йа, Илаһым, фәүзе нәжат виргел имди?!

Кара каеш, патсумка билләремдә,
(Рәхәт улыб тормышым бән илләремдә),
Кылыч, мылтык кораллары билләремдә.
Шул кәйфият сугышта йөрим имди.

Көне-төне михнәттә бу газиз баш,
Күземездин акадыр ки канлы яшь.
Табалмаймыз ашарга, карнымыз ач,
Ничә көннәр тәгам ийимәй йөрим имди.

Ерак жирдән күренә кяферләр тузаный,
Хо́да безгә тәкъдир кыйлган нужаный.
Бу тәкъдирдән һичбер бәндә узалмый,
Йа, Илаһым, фәүзе нәжат виргел имди?!

Австрия ягында күптер кеши,
Көне-төне туп аталар – шулдыр эши.
Аяк асты тулы ята үлгән кеши,
Күрсәңез, бәгырь парә улыр имди.

Мортир илә аталар тагълар аша,
Төзәп аткан жиргә варып тиз туп төшә.
Йирә дөшөп ярылса, бу – тамаша,
Йөз кешедән бере исән калмас имди.

Хо́да безгә тәкъдир кыйлган бу нужаный,
Көне-төне пахут йөрү һичтуктамый.
Сугыш хәлен сорасаң – мәхшәр көни,
Һәр бәндә үз хәле илә мәшгуль имди.

Бу сугышка варып керәмез ачынып,
Гранад ярылган йир каладыр казылып,
Пүлләре һәр тарафка китә сачелеп,
Кешеләр белмим канда ула имди.

Куштылар: «Акуп казып ятыңыз! – дип,
– Дошман сарый пүлләрне атыңыз!» – дип.
Әйтүче юк кайчан илгә кайтырсыз дип,
Йа, Илаһым, фәүзе нәжат виргел имди?!

Бу сугышка килдек мөселманнар сансыз,
Бәгъзе вафат, бәгъзе ранин улмыш,
Бәгъзе чит мәмләкәттә әсир улмыш.
Хо́давәндәм, фазлың берлән коткар имди?!

Бу сугышта күп мөселманнар үлэләр,
Ранин булгач сыкрый-сыкрый жан вирэләр.
Йөзәр мәет бер ямга тулдыралар,
Ничкем бакмаз, кем икәнен белмәз имди.

Монда тәфрийк кыйлмаялар һич адеми:
Кем мөэмин, кем жәһүд, кем нәсари?
Жөмләсен бер ямга сала аный,
Хак Тәгалә иман рузи кыйлсын имди.

Йа, Рабби, үзең ярлыкагыл жөмләмезни,
Вафат улсам, кемнәр юар бу гәүдәмни?
Женаза укып, күмәр кемнәр бәни,
Кемнәр бәнгә иман тәлкыйнь кыйлыр имди?

Әйя, Мәүлям! Зәгыйфьдер бәнем хәлем.
Чит илләрдә алырсәң газиз жаным,
Иманымны рузи кыйл һәм дидарың,
Жәннәт эчрә биля хижаб күрсәм имди.

Сырхар ирсәм, хәлем сорар кардәшем юк,
Вафат улсам, алып варыр азакым юк,
Дәфен соңра дәхи дога кыйлырым юк.
Йа, Илаһым, үзең мәдәд кыйлгыл имди?!

Бүген үлсәм, кани бәнем кәфенем? Юк.
Янымда бакар кешем, юлдашым юк.
Вәләкин кәбаир гөнаһым чук,
Фазлың берлә үзең гафу кыйлгыл имди?!

Бу илләрдин сәламәт кайтсам иде,
Мәсжид таба жәмәгатә варсам иде,
Калмыш гомрем тәгать үзрә сөрсәм иде.
Морадым, максудым виргел имди?!

Бәнем әсир улырым бу илләрдә
Раббым, үзең языпсын мөкаддәрдә.
Нә хикмәтләр күрәмез чит илләрдә,
Барчасы сәнен хөкмең илә имди.

Ходавәндәм! Казанә улдым разый,
Һәр нә кыйлсаң, безләре сән үзең казый.
Без зәгыйфь колларыңдин улгыл разый,
Кыямәттә газаба катма имди.

Хәмед берлә һәр намәме бән башладым,
Хата язсам, гаеп итмәң, кардәшләрем?!
Дәхи берәз бәйән кыйлдым сугыш хәлен,
Хак Тәгалә үзе ярдәм вирсен имди.

Һәркем укыр исә бондин гыйбрәт алып,
Бәгъре йомшак улса, дәхи зарый кыйлып.
Язгучыга фәһем вирсен үзе Жәббар,
Әсирләр өчен хәер-дога кыйлың имди.

Бу намәмне язгучы бән аз азыклай,
Яраткан Мәүлямгә күп азыклай.
Укыгучы! Дога кыйлыңыз гыйззәтли
Догаңызлә шад-хәррәм улам имди.

Хәмед улсын Ходала бән зәгыйфь колдан,
Дөрүд улсын пәйгамбәргә барчамыздан.
Бәйән кыйлдым нә күрән әхвалемдән,
Йа, Илаһым, үзең мәдәд виргел имди?!

Сәфәр чыктым зари кыйлып бер Ходала,
Мөкаддәрдә азылмыш бән бичарага,
Әмре Аллаһдыр – дучар улдым бу жәфага,
Хак әмренә разый улмак кирәк имди.

Азад иде, әсир улды газиз башым,
Акадыр күзләремдин канлы яшем.
Хәл соргучы юкдыр бәнем карендәшем,
Ялгыз башым бу хәсрәтә калдым имди.

Әй, ихваннар, әсир улды бәнем башым,
Заигъ уза гомерем жәен-кышын.
Шөбһәләрдин хали ирмәз һичбер эшем,
Хак Тәгалә үзе гафу кыйлсын имди.

Бу әсирлек хәлләре мөшкел иркән,
Михнәтләре башымыздин китәр микән?
Юкса гомер хәсрәтилә үтәр микән?
Йа, Илаһым, фәүзе нәжат виргел имди?!

Кичләр улса, оемыйдыр ике күзем
Зәгъфран тик саргайды бәнем йөзем.
Бу хәсрәте безә вирдең, Раббым, үзең,
Рәхмәтеңлә сабры жәмил виргел имди?!

Илемезә кайтыр микән башларымыз,
Калды микән анда йийәр ашларымыз?
Һич тыелмай акар күздин яшьләремең,
Ходавәндәм, сабры жәмил виргел имди?!

Ходавәндәм! Казанны безә салдың,
Илемездин жөмләмезе фирак кыйлдың,
Чит падишаһ әленә әсир кыйлдың,
Фазлың берлә үзең дәхи коткар имди?!

Ходавәндәм! Фәрманыңдин һич калгым юк,
Качкалый борылып һич дәрманым юк.
Бу михнәтдин кортылмакка әмәлем юк,
Әсирләре фазлың берләң коткар имди?!

СОЛДАТ БӘЕТЛӘРЕ

I бәет

Имди безгә суд булды,
Өфе дигән каладин.
Бу хәсрәтне күргәнче
Тумасамчы анадин.

Әй, әткәем, кыйлма зари,
Кыйл дога бән углыңа!
Газиз идем бән, ай, кол булдым,
Төштем кяфер кулына.

Китап, Коръән бән күтәрәп
Туймады ак беләгем.
Ошбу солдат хәсрәтендин
Ут тик янды йөрәгем.

Өстемдәге ак күлмәгем
Аппак китән икәндер.
Өюгә кайтып житмәгә
Ходай язган микәндер?..

Ак өемнең ишеккәе
Тышка таба ачылыр.
Солдатларның нәфәкаләре
Әллә кайда сачелер.

Аккош очар, жонын кояр,
Аның жонын кем жыяр?

Читкә китеп вафат булсам,
Женаза укып кем куяр?

Тәкъдир йөрде, каләм язды
Бән фәкыйрьнең башына.
Тәкъдир язганга юктыр чара
Бер Алланың эшенә.

Ерак киттем илемнән,
Аерылып туган йиремдин.
Ошбу каһәр тимер мылтык
Төшәр микән кулымдин.

Кардәшләрем, туганнарым
Елап калды өзелеп.
Безгә Ходай язган икән
Уйнамага тезелеп.

Мисле тәмуг галәмәте
Тезелеп уйнамак эше.
Ошбу каһәр юлларына
Төшмәсен яхшы кеше.

Солдатларның киёмнәре
Яшел постау өстендә.
Солдат хәлен сорасагыз,
Коры сәке астында.

... *

Без фәкыйрь кол, бичарага,
Үзе бирсен ярдәмне.

Жыен кяфер арасында
Килешмидер бер сүзкәем.

* Кулъязмада ике юлы юк.

Илгә чагырай карай
Тилмерәдер күзкәем.

Тәкъдир әжәл киләсе,
Татлы жанын аласы.
Эссе тәндин жан чыкканда
Әнкәм кандин күрәсе?

Акбүз кәфен сарасы,
Женазага саласы.
Безнең сәфәр йөрешемез
Йир белән күк арасы.

[Өстемдәге] күлмәгем
Аппак итеп юганнар.
Безнең башлар аерылды,
Бәхил булың, туганнар!

Язгучыны сорасаңыз, аның исме —
Габделгалим Нәүширван угылы.

II бәет

Мөнәжәт

Мөкаддәрдә язылган
Бән мескеннәр яшенә.
Түзмәенчә чара юк
Бер Аллаһның эшенә.

Тарих мең дә сигез йөз дә
Алтмыш өченче ел эчендә.
Газиз башым солдат булдым
Егерме өч яшь эчендә.

بر روی صفحہ کرنا ندره
 کیم لارم سویدیلار
 بر روی مشق بر نیت دیلار
 صالوات دیبول یازدیلار
 بو کلمه دیلخان قالانیت
 بنم یاشم آل دیلار
 انکای انکای بنم ایوی
 یغلا بنوب خال دیلار
 بو کلمه دیولی بیلا
 باسقان ساجون اویلا
 ای انکای انکای
 بنم یاشم چو حال
 آق ایدلنل یارلاری
 بر اقبیر ندکده نفقلمی
 الله قایره یازلغان
 ای تو عالم انشراق جان
 بنوبن جمیل دیلا کوز
 صحر نمازلن صولندر
 صحر دما شیلکوز
 اچقلایم عزیز جان
 تیراق دیولی آرامز
 بنوبن قالغان انکای بیلی
 آور صغری قار انکر
 کمنش دیولا کیوب کیلب
 جازماق تویم ایدلنک
 تو عالم ایدلنل آیرلار
 یوزمه صغری دیولنک
 بنوبن بلخان بنوبن کوخان
 بنوبن جمیل دیولنکر

Халаикъдан сорарлар
Кыямэт көн булганда.
Мисле шуны охшашлы
Приумга кергәндә.

Солдатлар шу[лай] йөриләр –
Ташпулатны әйләнәп.
Ташпулатның эчендә
Солдат алына сайланып.

Приумның ишеге
Ләхетләрдин тар икән.
Газраил кебек нәчәлникләр
Приумда да бар икән.

Кулымдагы йөзегемнен
Сәдәф икән кашлары.
Үлем хәлендин агыр икән
Туган илне ташлавы.

Өткәем, ән(е)кәем!
Гозеремез сезләргә:
Һәр намазның артыннан
Дога кыйлың безләргә?!

Приумга кергәндә
Киёмнәрем суйдылар.
Приумшик: «Принят!» – дигәч,
Солдат дибүк яздылар.

Бөгелмә дигән каладин
Бәнем башым алдылар.
Өткәй, әнкәй бәнем өчен
Йыглашып калдылар.

Бөгелмә юлы пыяла
Баскан саен уала.
Әй, әткәем, әнкәем!
Бәнем башым жугала...

Ак Иделнең ярлары
Кодрәт берләң казылган.
Без фәкыйрьнең нәфәкаләре
Әллә кайда язылган.

Әй, туганым Әшрәфжан!
Бәндин бәхил була күр.
Һәр намазның соңында
Хәер-дога кыйла күр?!

Абзыкаем Газизжан!
Ерак булды арамыз.
Бәндин калган әткәемне
Авырсынмый караңыз?!

Көмеш йөзек киеп килеп
Бармак төбем уелды.
Туган илдән аерылганда
Йөземә сары коелды.

Безне белгән, безне күргән
Бәндин бәхил булыңыз.
Бән мескенне искә төшереп,
Изге дога кыйлыңыз.

Кызарып кояш чыкканда
Дөнья йөзе ялтырай.
«Солдат» диеп кычкыргачтын
Яшь йөрәгем калтырай.

Бәнем кигән киёмнәрем
Кысадыр ла билемне.
Әткәем, ән(е)кәем,
Калды ерак илләрем.

Өстемдәге ак күлмәгем
Аппак китән икәндер.
Илләреңдин аерылуы
Бигрәк хәтәр икәндер.

Әй, әткәем, укыр булсаң,
Бисмилласыз башлама?!
Дөнья эшенә алданып,
Газиз угылың ташлама?!

Илемдин чыгып киткәндә
Карадым бер каерылып.
Әй, әткәем, әнкәем,
Калдың бәндин аерылып!..

Аккошларның баласы
Ак Иделдә камышта.
Бән фәкыйрьнең әнкәсе
Иртә-кичтә сагышта.

Аккош оя ясыйдыр,
Сары камыш ташыйдыр.
Әхмәдҗанның әнкәсенә
Ике күзе яшьледер.

III бәет

Биек тауга меналмыйм,
Асыл кошлар тоталмыйм.

Солдат хәлем исемә төшкәч,
Капкан ашым йоталмыйм.

Бу нидән килгәндер безгә
Жөмлә мөэмин ирәннәргә?
Дога кыйлып ки сорагыз,
Ходай тәүфыйк бирсен безгә.

Ерак йирләрдә безләрнең
Йийәргә нәфәкабез бардыр.
Солдат ашын ашатадыр,
Дәхи киёмнәре тардыр.

Тарлыгына улдыр сәбәп –
Бөгелмидер ки буйлары.
Шуның берлә китә пахут,
Ерак каладыр илләре.

Рансыларын кигәчтен
Күзендин яшьләр агадыр.
Һәрбер солдат йилкәсенә
Амунисын * тагадыр.

Барын йилкәсенә йөкләп
Китәр илләрдин илләргә.
Дәхи солдат нәфәкаләре
Сачелгән төрле йирләргә.

Каравылда тора солдат
Карангы кичләр эчендә.
Газиз гомерем үтәр микән
Кяфернең батыйль эшендә?

Ераклык хәсрәте берлә
Кызыл йөзем сары булды.

* Бу сүз кулъязмада бик хаталы язылган.

Ки безнең яшь гомерләрдә
Замана фетнәле булды.

Ходаның рәхмәте берлә
Без[гә] шатлык насып итсен.
Дәхи моңлы яшь йөрәкдин
Бу хәсрәтләре китсен.

Фираклык хәсрәте белә
Диванага сабышырмыз.
Сабырлык телик Алладин,
Шаять, бер көн кавышырмыз.

Ата-анамдин фирак булдым,
Хәләлемдин ерак улдым,
Бу ят йирләрдә бән булдым.
Шәфикым, син шәфәгать кыйл?!

Ничек бәйан итик сезгә,
Ки язгандыр Хода безгә.
Канлы яшьләр килә күзгә,
Сабыр бирсен безә Аллаһ.

Бәхил булың бу балаңдин,
Өткәй, әнкәй телә Аллаһдин:
Без фәкыйрьне бу бәладин
Котылмакны Хода бирсен.

Әгәр булсам балаңыз,
Кирәк сездин догаңыз.
Ходай ярдәм кыйлыр безгә
Догаңызның ки хакыннан.

[Дога кылы]ңыз бала дибүк,
Сагынырсыз кайда дибүк,

[Ерак бе]зләрдин тора дибүк,
Төшерсәнә, әй, хәләлем.

Нәләр күрәсе бу баш кынам,
Кяфер суйгандыр аш кынам.
Кяфер ашын ашаганда
Түгелә күздин яшь кенәм.

Ак үрдәкнең баласы
Безнең суда йөзәдер.
Әй, хәләлем, сәнен сагыш
Яшь йөрәгем өзәдер.

Бәнем жаткан урыныма
Әй, хәләлем, карарсын.
Карап-карап булмагач,
Утырып-утырып йыгларсын.

Кызлар кияр алкасын,
Муйнына куяр жакасын.
Зифа буюм үсеп йиткәч
Күрдем кяфер жәфасын.

Биек тауның башында
Маллар йөрми кошайтып.
Аһ, хәләлем, сән йыгларсын
Бәне кемгә охшатып?

Язлар йитәр, кышлар үтәр,
Яфрак яра йимешләр.
Кайтсын дип, әй, сорашыгыз
Әй, кардәшләр, дус-ишләр?!

Аерылдык ла ки сезләрдин
Бәхил булыңыз безләрдин.

Күрешүе кайчан булыр?
Туганнардин жөда булдым.

Әй, хәләлем, сагынырсын
Язгы сабан туенда.
Бән йөрермен ул вакытта
Мылтык берлә уенда.

Алтынчыга көмеш бирдем
Йитмәде лә балдакка.
Газиз буюм үсеп йиткәч
Китеп бардым солдатка.

Асыл кошның баласы
Төшәр микән тозакка?
Бу кайгылар, бу хәсрәтләр
Китәр микән озакка?

Безнең сулар агынсу,
Бала үрдәк йөзалмый.
Тимер мылтык күтәргәндә
Уң беләгем түзалмый.

Башымдадыр кара картус,
Өстемдә тар киёмем.
Ки кысадыр бәнем билем,
Ерак калды бәнем илем.

Күнитегем аягымда,
Тимер мылтык ки кулымда.
Туганнар ки юк янымда,
Шәфикым, сән шәфәгать кыйл?!

... кара биле кулымда
Гомер үтә батыйль юлында.

Күңел шөйлө кайтыр юлдан,
Туганнардин жөда булдым.

Солдат йөри уенда,
Рансылары муйнында.*

IV бәет

Илаһи бәет

Тарих мең дә сигез йөз дә
Йитмеш йиденче елда.
Газиз башым солдат булды
Егерме беренче яшендә.

Әй, әткәем, әнкәем,
Бәндин бәхил улыңыз!
Һәр намазның бәгъдендә
Хәер-дога кыйлыңыз?!

Үткен пычак салубән
Сөнбел сачем алдылар.
Сыйфатымны үзгәртүбән,
Яшь йөрәгем ярдылар.

Приумның ишеге
Ике якка ачылган.
Бән фәкыйрьнең нәфәкаләре
Жат жирләргә сачелгән.

Бәнем атым бар иде,
Жал-койрыгы кара иде.
Бу хәсрәтне күргәнче,
Нинди кайгым бар иде?..

* Дәфтәрдәге текст шунда өзелгән.

Аланлыкта туера
Яфрак яргач куера.
Безнең газиз башларымыз
Жат жирләрдә жуела.

Яфрак нидин сары икән,
Туфрак нидин кара икән?
Яшь башымдин хәсрәт күрдем,
Ни күрәсем бар икән?

Имән агач – каты агач,
Каен агач – чырагач.
Өткәй бәне илтеп бирде
Приумшик сорагач.

Су астында яф(ы)рак
Агып бара ялтырап.
Күрмәгәнгә күрсәтмәсен
Бу бик агыр хәс(е)рәт.

Безнең авыл казлары
Язга чыккач кагына.
Бәнем газиз башкынаем
Туган илне сагына.

Бир балтамны, тотаем,
Тал ботагын ботаем.
Кайбыч дигән авылны
Нә хәл берлән онтаем?!

Ике авыл арасындин
Ага суның үткене.
Өткәй, әнкәй! Нә хәл итим
Тугды безгә ут көне.

Безнең сулар буенда
Борылып үскән бер богдай.
Туган-үскән йирләрдин
Аерды ла бер Ходай.

Менәр идем – тау биек,
Төшәр идем – тамырлык.
Йыглашмаңыз эткәм, әнкәм?!
Ходай бирсен сабырлык.

Әй, яр үсәр, яр үсәр,
Яр үсәр дә тал үсәр.
Йыглашмаңыз эткәм, әнкәм!
Калганнарың тагы үсәр.

Бәндин калган атымны
Кадерсезләп жикмәңез.
Бән китмәгән сукага,
Тиз кайтыр дип тормаңыз.

Яз көннәре булганда
Яшьләр чыгар жыенга.
Без булырмыз ул вакытта
Мылтык берлә уенда.

Безнең урам киң урам,
Ат жибәрдем буенча.
Газиз башым солдат булды
Күзем ачып йомгынча.

Сары чыпчык баласы
Борылып тора богдайга.
Әнкәем, бәнем өчен
Тел тиермә Ходайга.

Безнең атның жөгәне
Жалтыраган жиз генә.
Йыглашмаңыз эткэй, энкэй,
Кайтып булмый тиз генә.

Ак куянның баласы
Язга чыккач бурлана.*

V бәет

Илаһи бәет

Тарих мең дә сигез йөз дә
Сиксән өченче елда.
Газиз башым солдат булды
Егерме икенче яшендә.

Тәкъдир язды, каләм йөрде
Без фәкыйрьнең башына.
Түзмәенчә һич чара юк
Бер Аллаһның эшенә.

Тәкъдир язды, каләм йөрде,
Ак кәгазьне каралтты.
Агыр икән солдат хәле —
Күп фәһемне таралтты.

Илемездин чыккачдин
Карадым бер каерылып.
Туган-үскән илемездин
Бән китдем лә аерылып.

Иртә торып тышка чыктым,
Кычкырып әйтәләр азан.

* Текстның дәвамы язылмаган.

Солдат хәлен күргәнчә,
Күтәрелсен җеназам.

Илемездин чыккачдин
Башым куйдым түнгәккә.
Кулым тыгып нумер алдым
Үз башыма имгәккә.

Приумның ишеге
Такта түгел, пыяла.
Приумга барып кергәч
Газиз башым ояла.

Приумның ишеге
Тар ләхетдин тар икән.
Жан алгучы Газраил
Приумда да бар икән.

Биек тауның башында
Пар самавыр кайный йил берлән.
Әй, туганнар, йыглашмаңыз!
Без генә түгел, ил берлән.

Менәр идем – тау биек,
Төшәр идем – тамырлык.
Безнең башка хәсрәт дөшдә,
Ходай бирсен сабырлык.

Без барасы юлларның
Ике ягы канаулы.
Солдат хәлен сорасаңыз
Иртә-кичә санаулы.

Су өстендә җаф(ы)рак
Агып бара жалтырап.

Күрмәгәнгә күрсәтмәсен
Бу бик агыр хәс(е)рәт.

Олы юлның өстендә
Бар да каен маягы.
Эче кысырык күнитек
Өшетәдер лә аякны.

Безнең сулар тирән су,
Бала үрдәк йөзалмый.
Авыр икән тимер мылтык –
Уң иңбашым түзалмый.

Безнең сулар буенда
Кызлар керләр жуалар.
Безнең газиз башымызны
Солдат итеп жуялар.

Бәндин калган бурлы атны
Алыштырмаңыз сары атка.
Бән бәхетле бала булсам,
Китмәс идем солдатка.

Безнең кырлар уртасында
Борылып үскән бер богдай,
Туганнарым арасындин
Аерды ла бер Ходай.

Шомыртдин кара чәчемне
Майларым да тарармын.
Туганнарым исемә төшкәч
Тулган айга карармын.

Каткан агач аелмый,
Төбенә сулар жыелмый.

Туганнарым исемә төшкәч
Күземдин яшьләр тыелмый.

Казан дигән каладин
Франсус* алдым күлмәккә.
Бу хәсрәтне күргәнчә
Разый булдым үлмәккә.

Хак Тәгалә белгүчедер
Унсигез мең галәмне.
Бәет белән мәгълүм кылам
Солдат булган хәлемне.

Падишаннның бакчасында
Пешәдер лә йөземлек.
Солдат булган егеткә
Аллаһ бирсен түземлек.

Безнең артта бакча икән
Эче яшел такта икән.
Бән мескенне туган итеп
Сагынсалар яхшы икән.

Арсланның оясы
Орыштаның межасы.
Бәнем башдин китәр микән
Шушы солдат нужасы.

Житен сачдем жирләргә,
Үсеп, житәр билләргә.
Исән йөрөп, сау булсак,
Шәт, кайтырмыз илләргә.

Житен сачдем булсын дип,
Буразнасы тулсын дип.

* *франсус* – француз, монда: тукума төре мәгънәсендә.

Өнкэй мине тапкан икэн
Бэхетсез бала булсын дип.

Күк күгәрчен булсаңчы,
Күкдә очып йөрсәңче.
Солдат хәлен күргәнчә,
Углан чакта үлсәмче.

Базарлардин кәгазь алдым
Яшел тышлысын генә.
Китәремне төшдә күрдем –
Барып кердем көтүгә.

Ак күгәрчен жон кояр,
Аның жонын кем жыяр?
Ерак йирдә вафат булсак,
Женаза укып кем куяр?..

Алмагачка менәр идем,
Ботаклары ертадыр күлмәгем.
Сагынган саен кайтыр идем,
Ераклыгы тия теңкәгә.

Әй, әткәем, торсана,
Гыйбадәтең кыйлсана?!
Һәр намазның бәгъдендә
Хәер-дога кыйлсана?!

Кара башлы бер елан
Йөри камыш буенда.
Шинель киеп, мылтык киеп
Йөри солдат уенда.

Кәпәч киеп, шинель киеп,
Биле бара өзелеп.

Таңдин-таңга сызылып
Никрут бара тезелеп.

Бэндин калган бурлы атны
Кадерсезгә жикмәңез?!
Бэн китмәдем бит сатуга,
Кайтыр дибүк көтмәңез.

Басма төбе балыктыр,
Басма, абзый, языктыр.
Ничберәүгә үпкәләмим,
Хак Тәгалә языптыр.

Без китәбез өзелеп,
Киек каз кебек тезелеп.
Бәнем өчен кем йыгласын,
Туган әнкәм кебек өзелеп.

Сандугач кая сайрыйдыр?
Тау буенда ояда.
Сез туганнарны күрергә
Насыйп итәр микән дөньяда.

Без барырбыз олы юл берлән,
Ямшикченең атлары берлән.
Һәрбересе бәхил улсын
Безнең мәсҗид картлары [берлән].

Егетләр печән чабалар
Болытлы көн болын буенда
Өзелеп китә йөрәгем
Нәчәнникләр дәшкәч уенга.

Бер Ходаның яды берлән
Булдык имди бикарар.
Катышмак мөшkil ирмәс,
Исән итсә Кәрдигяр.

VI бәет

Илаһи бәет, илаһи мөнәжәт

«Бисмилләһи» диеп әүвәл,
Кулыма алдым каләмемни.
Әти, әни укып кара
Минем язган сәләмемни.

Әй, туганнар! Газиз башым
Югалды бит ерак йиргә.
Күрмәенчә чара юктыр
Язылгачдин мөкаддәргә.

Кайтыр идем илемезгә,
Туган-үскән йиремезгә,
Шәфәгать юк илемездә.
Шәфәгать кыйл, йа, Рәсүлуллаһ.

Каләм алдым, язып булмый,
Мөкаддәрдин узып булмый.
Әти-әни исемә төшкәч,
Йыгламыйча түзеп булмый.

Язарга мин шөруг иттем
Бәйән өчен ки кайгымны.
Солдат булган балаларга
Сабыр бирсен Тәгалә Аллаһ.

Гамәлем юк, йөзләр кара,
Гөнаһым күп, йөрәк яра.
Вәләкин рәхмәт Хакдин,
Рәхим кыйлгыл, Тәгалә Аллаһ?!

Кичен иртә ятып булмый,
Гыйбадәтләр кыйлып булмый,

Дәхи теләк теләп булмый.
Рәхим кыйлгыл, Тәгалә Аллах?!

Газиз башыма агыр булды,
Туганнардин аерылганда,
Канатларым каерылганда.
Рәхим кыйлгыл, Тәгалә Аллах?!

Йөрер идем туган илдә
Тәвәккәлне буып билгә.
Мөкаддәрдә язылмышдыр,
Сабырлык бир, Тәгалә Аллах?!

Жанадыр ла минем ки бәгърем,
Туганнарым сезгә гыйбрәт,
Ходай салды миңа хәсрәт.
Сабырлык бир, Тәгалә Аллах?!

Солдат булды бәнем атым,
Жиһан тулды хикәятем,
Будыр бәнем мөнәжәтем.
Сабырлык бир, Тәгалә Аллах?!

Бәнем хәлем кеше белмәс,
Яна бәгърем – уты сүнмәс,
Хәсрәт берлән кеше үлмәс.
Сабырлык бир, Тәгалә Аллах?!

Сабыр итмәк кирәк безә,
Беземдәй кемсәләр түзә.
Вәләкин йөрәгем яна,
Әжерен бир, Тәгалә Аллах?!

Сабыр итим, сабыр итим,
Сабыр итми нихәл итим?

Бу хэсрэтне сабыр итсэм,
Әжер вирсен Тәгалә Аллах.

Туганнарым ерак калды,
Озатканда йыглап калды,
Аллаһ миңа кайгы салды.
Әжер биргел, Тәгалә Аллах?!

Әй, әткәем, әй, әнкәем!
Агаларым, туганнарым!
Кабул иткел бәнем сүзем,
Рәхим кыйлгыл, Тәгалә Аллах?!

Мин ятамын үзем кичтә,
Сезне күрәм ошбу дөшдә,
Һич тә чыкмазсыз бәнем истән.
Ижабәт кыйл, Тәгалә Аллах?!

Сез йөрисез туган илдә,
Мин йөримен ерак йирдә,
Шушы гыйбрәт ушал сезгә.
Рәхим кыйлгыл, Тәгалә Аллах?!

Сәфәрләрем ерак йирдә,
Аз йөр(е)дем туган илдә,
... көндә көн таңда.
Рәхим кыйл, Зөл-Жәләл Аллах?!

Илаһи, бән мәбтәля булдым,
Бу мәлгуңгә буйын сондым.
Ходаем сиңа гына сыгындым,
Рәхим кыйлгыл, Тәгалә Аллах?!

Кая безгә ата монда,
Кая безгә ана монда?*

* Текст шул урында өзелә.

VII бәет

Солдат мөнәжәте

Күктә кояш йөридер,
Йирдә кырау эридер.
Талчыбыктай зифа буюм
Солдат булып йөридер.

Алтын башлы ияремне
Куйдым турат биленә.
Аккош булып очар идем
Туган-үскән илемә.

Ындыр тулы кибәнәң
Кибәк булсын, әткәем.
Кирәкмәс дигән бәбкәң
Кирәк булып, әткәем.

Ике каен юл саен
Яфрак яра ел саен.
Зифа буюм үскән икән
Падишаһга көн саен.

Падишаһның күлендә
Кычкыра үрдәк бәбкәсе.
Солдат өчен кем йыгласын,
Йыглай газиз әнкәсе.

Ак юкәгач суйдыгыз,
Кабыгын кайда куйдыгыз?
Жыен туган арасында
Бәнем башым жуйдыгыз.

Акбүз атым булса иде,
Менмәс идем сары атка.

Без бәхетле бала булсак,
Китмәс идек солдатка.

Жирән атның жалларын
Тарак берлән тарагыз.
Өткәй, мине сагынсагыз,
Бу бәеткә карагыз!

Миндин калган балтаны
Үтмәз дибүк сатмагыз.
Туганнарым, сезгә әйтәм,
Өткәемне карагыз.

Ике аккош баласының
Кайда икән кышлавы?
Жан бирүдән авыр икән
Туган илне ташлавы.

Приумның эчләре
Тар ләхетдән тар икән.
Жан алгучы Газраил
Приумда бар икән.

Өстемдәге күлмәгемне
Үзем барып буяттым.
Кулым берлән нумер алып
Газиз башым югалттым.

Кара тула бияләй
Төшми безнең куллардин.
Унике кадак тимер мылтык
Төшми безнең иңнәрдин.

Әй, Бәдретдин, туганым,
Ерак калды арамыз.

Миндин калган эткәемне
Авырсынмый карагыз!

Безнең авыл мәсҗиденең
Өсте такта, асты таш.
Аккош очып житмәс җиргә
Китте безнең газиз баш.

Сикереп төштем бакчага
Бастым яшел тактага.
Җитәр-житмәс буюм берлә
Кирәк булдым патшага.

Миндин калган туры атны
Кадрсезгә җикмәңез.
Кунакка киткән җирем түгел,
Кайтыр дибүк көтмәңез.

Башымдагы бүрегемне
Ничек киеп туздырыйм?
Җыен кяфер арасында
Ничек гомер уздырыйм?

Безнең эрәмә эчендә
Былбыл сайрый кичендә.
Иртә торсам, кич ултырсам,
Туганнарым исемдә.

Чуен чүлмәк авызы тар,
Пешә солдат ашлары.
Аккош очып житмәс җиргә
Китә солдат башлары.

Приумның ишеге
Тышка таба ачыла.

Ир баланың нәфәкаләре
Әллә кайда чәчелә.

Ике алмагач утырттым
Тамыры ерак китсен дип.
Безгә Ходай язган икән
Гомере зая үтсен дип.

Өстемдәге күлмәгемнең
Бөрчөк-бөрчөк парчасы.
Безне белгән, безне күргән
Бәхил булсын барчасы.

Биек тауларга менмәдем
Аякларым талганга.
Бу мөнәжәтне бән яздым
Яшь йөрәгем янганга.

Алай-болай димәгез,
Каты моңга калмагыз.
Ниндәй сүзләр язган диеп,
Гажәепкә калмагыз.

Өстемдәге бишмәтемне
Салдырдылар алдылар.
Солдат кигән көрән чикмән
Кидерделәр куйдылар.

Ерактан болыт чыгадыр,
Яңгыр микән, кар микән?
Бәнем кебек хәсрәтле
Бу дөньяда бар микән?..

Биек тауга мендем бән,
Ак киекләр ауларга.

Падиша безне сайлап алды
Каршы килгән яуларга.

Биек тауның башында
Самавар кайный жыл берлән.
Әткәй, әнкәй, кайгырмагыз,
Бер без генә түгел, ил берлән.

Житен сачдем – булмады,
Буразнасы тулмады.
Ничберәүгә үпкәләмим,
Үз бәхетем булмады.

Кояш чыга әйләнәп,
Алмагачка бәйләнәп.
Алла язса, бер кайтырбыз
Туган илгә әйләнәп.

Казарманың әйләнәсе
Кирпеч түгел, таш кына.
Солдат хәлен сорасагыз,
Кәбестәле аш кына.

Кара каеш – тар каеш,
Кыстыра ла билемне.
Кара сачем агарса да,
Онытасым юк илемне.

Житен сачдем булсын дип,
Буразнасы тулсын дип.
Әнкәй безгә дога кыйлган
[Бәхетсез бала булсын] дип.

VIII бәет

Илаһи бәет

Ки «Бисмилләһи» дип башлап,
Язамын хәсрәтем фашлап,
Ике күзем тула яшьләп,
Яна бәгърем жәфалардин.

Илләрдин чыгып киткәндә
Очрады кәрванчы.
Приумга барганда
Нич булмады ярдәмче.

Казарманың төбендин,
Карасам туган илемни.
Солдат перәшкәсе берлән
Кыстылар нәзек билемни.

Ак куянныйң баласы
Йомылып ята мамыгына.
Ак йөземне сары сукты,
Дөштем дөнья утына.

Приумның ишекләре
Ике якка ачылган.
Без фәкыйрьнең нәфәкасе
Ерак йиргә сачелгән.

Солдатларның мылтыклары
Көзгә кебек ялтырый.
Командовать иткәндин соң
Яшь йөрәгем калтырый.

Казармада без ятабыз
Солдат шинелен ябынып.

Ике күзем кан-яшь тулды
Туган илемне сагынып.

Иртә берлән торып булмый,
Гыйбадәтләр кылып булмый,
Туганнарым күреп булмый.
Коткарсана, бер Ходай?

Бер түгел биш жуадыр
Безнең солдат битләрен.
Авызга алып ашар хәл юк
Урыс суйган итләрен.

Чэй эчмәгәч ашап булмый,
Әнкәй, солдат ашларын.
Күрсәңез дә кызганырсыз
Күземнең кан-яшьләрен.

Иртә торып тышка чыктым,
Ялтырый кояш яктысы.
Ай, билләремне кысуы
Бөрмәле киём тарлыгы.

Сызылып таң аткан чакта,
Без барамыз тезелеп.
Әткәй, әнкәй, туганнарым
Сагына микән өзелеп?

Безнең солдат мундиры,
Шинель булса, шул ярый.
Синең кебек иркәли,
Әнкәй, безне кем карый?..

Без уендин бушагач
Кайтып кердек фатиргә,

«Шатлык берлән кайтсын!» – диеп,
Садака бир фәкыйрьгә.

Солдатларның мылтыгы,
Кылыч берлән патырун.
Кайтыр идем сагынганда –
Илемез дүрт мең чакырым.

Иртә тордым, тышка чыктым,
Былбыл сайрый кашымда.
Күрсәнез дә танымассындыр –
Фурашка булды бәнем башымда.

Таш казарма буенда
Өзелеп кешни бер сары ат.
Ике кулым булса канат,
Тормас идем бер сәгать.

Бәнем чапкан печәнемне,
Өткәй, сораганга бир.
Күп җәфаланмасын диеп,
Хужаларга ният бир?!

Мундирымның җиңе сүтек,
Ничек, әнкәй, жүләрмен?
Жук жанымда мөселманнар,
Серем кемгә сүләрмен?..

Өчтерханның чиясе
Ачы була пешмәгәч.
Агай-эне белмәс хәлем,
Үз башына төшмәгәч.

Илемездә җамигъ мәсҗид
Ничә еллар куела.

Ыру-кардәш хэйран калды
Бәнем солдат булуыма.

Бән урманга барганда
Таяк кистем имәндин.
Солдат хәлләрен сорасаңыз:
Төтен чыгар тәнндин.

Миндин калган киёмемне
Кадерсезгә кимәңез?!
Бән китмәдем сату берлән,
Биш ел тулмый көтмәгез!

Бәндин калган эзәремне
Абзыкаем бәйләсен.
Кяфер кулындын китәргә
Ходай насыйп әйләмәсен.

Бәндин калган туры атны
Кадерсезгә жикмәңез.
Бән китмәдем кунакка,
Тиз кайтыр дип көтмәңез.

Чэй эчкәндә утырып эч,
Өткэй, бәнем урыныма.
Өткэй, бәне бик сагынсаң,
Карап тор камзулыма.

Өнкэй, самавыр куйма
Жиде төннең уртасы.
Ходай насыйп әйләсә,
Туган илгә кайтасы.

Шыбыр-шыбыр жангыр жава,
Яшь үләнне чылатып.

Падишаһ солдат ала
Яшь егетне жылатып.

Иртә торып битем юам,
Солдат бара уенга.
Солдат бара сугышка
Кәфен чолгап муенга.

Бән илемдин чыкканда
Бер карадым каерылып.
Өткэй, әнкэй, туганнарым
Калды бәндин аерылып.

Бән илемдин чыккан чакта
Сикереп мендем чанага.
Безнең солдат булуымыз
Хәсрәт икән анага.

Кыр казлары очар микән
Жәй башында томан көн?
Безнең солдат булуымыз
Язылгандыр туган көн.

Кыр казлары очар микән
Дисбең кебек тезелеп?
Туган илемне сагынгач
Йөрәгем китәр өзелеп.

Ходаем язса иде,
Туганнарым күрсәм иде.
Исән йөрөп, исән-сау
[Илемә] кайтсам иде.

Агач башындагы кошны
Тотыйм дисәм, тотып булмый.

Китеп бардым ерак жиргә,
Кайтыйм дисәм, кайтып булмый.

Өчтерханның бакчасында
Үсә микән пар кавын,
Туган илем исемә дөшкәч,
Нушым китте беркавым.

Кул гынама бирделәр
Кара постау бияләемне.
Бәнем өчен туганнарым
Калдылар жылаулы.

Әнкәй, иртә торсана,
Самавырың куйсана?!
Газиз угылым кайтсын диеп,
Хәер-дога кыйлсана?!

Агач башында асыл йимеш
Асыл кошлар ашыйлар микән?
Әткәй, әнкәй, туганнарым
Без кайтканчы яшәрләр микән?

Бакчадагы гөл исен
Барып күрсәң, нушың китәр.*

* Дәфтәрнең шактый битләре кисеп алынган булуы сәбәпле, текст шул урында өзәлгән.

شیر شبر همو ریاض یاشد او سمنده لایق
پادشاهار حلاله ایشید ایملان یاشد یکتدری
بار اتور عاج ایملکاتوشه عزیز انسلام قالاس
بیزن صبیح فخر نجد اتکای تاعت قیلین
اشنه جمع کونلارینده حید دعا قیلین
حیاه تائب اوقوانلار حید دعا قیلین
بیمین کافر ارسنده بنیم باشه جور بولری
بیزده مسجد کماله یملار باشون قیوق بیابانلار
توقسان دور تنلی ییلنده بیز حلاله ایشید
بنیم دوسد ایشلار منن ایکی توری یاشد قال
یازغی کونلار بولغانده تورلی اعاج نور
اتکام بران انکاییم نعمت الله یوقین
یاتسام یوقم ییلمای دور انکای بنیم

IX бәет

Нигъмәтулла бәете

Тарих мең дә сигез йөздә
Туксан дүртенче елында
Газиз башым солдат булды
Егерме икенче яшемдә.

Приумның ишеге
Тар ләхетдин тар икән.
Жан алгучы Газраил
Приумда бар икән.

Шыбыр-шыбыр ягъмур ява
Яшь үсемне чылатып.
Падишаларга солдат нигә икән
Яшь егетләрне жылатып.

... *

Бара торгач искә төшә
Газиз әнкәм каласы.

Безнең мәсжид зур мәсжид,
Өткәй тәгать кыйлсана.
Атна жомга көннәрендә
Хәер-дога кыйлсана?!

...

Хат танып укыганнар
Хәер-дога кыйлсана?!

...

Жыен кяфер арасында
Бәнем башым хур булды.

* Монда һәм түбәндәге берничә урында булырга тиешле икеюллыклар дөфтәрдә язылмаган.

Бездә мәсҗид салдылар,
Башын кыек жаптылар.
Туксан дүртенче елында
Безне солдат иттеләр.

...

Бәнем дус-ишләремнең
Ике күзе яшь калды.

Язгы көннәр булганда
Төрле агач нурлана.
Әткәм берлән әнкәем:
«Нигъмәтулла юк...», – дип моңлана.

...

Ятсам йокым килмәйдер
Әткәй, сине сагынып.

Приумның ишекләре
Алтын түгел, пыяла.
Алма күк егетләренең
Башы шунда жуяла.

...

Бән йыгламай, кем йыгласын?
Калды туган йирләрем.

Безнең сулар тирән су
Кодрәт берлән казылган.

...

Безнең мәсҗид манир-манир
Манир саен бер талир.

...

Ике жулның арасы,
Без кайсындын барасы?

...

Жар жанында бер сызгырдым
Суга төшкән кызларга.
Насыйп булса, шәт, кайтырбыз,
Шушы киләсе көзләрдә.

Кара савытым көмештер,
Каләмнәрем камыштыр.
Бу бәетне язмас идем,
Эчем тулы сагыштыр.

Бәнем атым карадыр,
Башын чайкап барадыр.
Өткәм, әнкәм, йыгламаңыз!
Насыйп булса, кайтырбыз.

Ак Иделләрнең буйлары
Кодрәт берлән казылган.
Безнең солдат буласымыз
Мөкаддәргә язылган.

Әнкәй намаз укый микән
Ак яулыгын ябынып?
Намаздин соң йыглый микән
«Балам!..» диебүк сагынып?..

Озын агач башында
Оясы бар, кошы юк.
Өрә дигән илләрдә
Исемем калган, үзем юк.

Бән өюдән чыкканда
Өстәл тулы аш калды.*

* Дәфтәрдә текстның дәвамы язылмаган.

Х бәет

Мөнәжәт

Тәкъдир язды, каләм йөрдә
Без фәкыйрьнең башына.
Түзмәенчә чарамыз юк
Бер Аллахның эшенә.

Приумга кердем ирсә,
«Хуп!» диюбән алдылар.
Мулла куйган исем жуеп,
Солдат исеме куйдылар.

Кара йөзле кяфергә
Дучар булды башларым.
Гамь-госсага чара тапмай,
Тыя алмыйм яшьләрем.

Өчтерхан безем сүземез,
Кабка[з] безнең юлымыз.
Без Кабказга килгәндин соң
Юлда булып күземез.

Ялгыз калдыңыз үзеңез,
Безне сүзләр сүзеңез.
Хәмсе әүкат намазларда
Фатихада улыңыз.

Сабыр бирсен Хак Тәгалә,
Салды безгә казасын.
Дошман булган кемсәләргә
Аллаһ боерсын жәзасын.

Сабырларны мәдех кыйлды
Корьән шәриф эчендә.

Дошманнарга жэзасы бар
Шул ук Коръэн эчендә.

Нәчә тартты хафасыны
Дусты улып ул Хәлил.
Залим дошман кяферлэргә
Форсат бирде ул Жәлил.

Ибраһимны саклады Хак
Нәмруд кяфер утыннан.
Ачигъланды Ләгыйнь кяфер
Нәһилэнгәч потыннан.

Ничә еллар жәфа тартты
Фиргавен кяфер Ләгыйньнән.
Муса пәйгамбәр ушандак
Сабыр бирде динедән.

Унсигез мең галәмне
Ул Рәсүлел-кяинат,
Дошманыннан жәфа күрде
Тордыкында ул хәят.

Бәгъзесе Хәлил улубән,
Бәгъзесе кәлим улыб,
Анлара булса хафалар,
Бозыктан да сафалар.

Кяферләрдән михнәт чикте
Үлә торып ул Хәбиб.
Могжизалар күстәрүбән,
Дин хакында ул табиб.

Һәм ушандак әл-әгъзам
Күстәрүбән могжиза,

مناجات

تقدیر نازدی قلم پیر دی
 ہر اللہ تک اشیئہ نہ نہ
 ملافلان اسم جو دیوب
 دوپار بولیں ہاشٹار
 آپتران بزم سورن
 پیدلہ جو لور کور نک
 ہمیں اوقات نماز
 مہالیں ہر شاقضنا سی
 منابر لری صرح قیلدر
 شوق قرآن اپنہ
 ضالیم و دشمن کافر ش
 نمرود کافر و ستران
 نچیل لہفتار تری
 مہر دی دین دان
 دو شمان دیوان بگالو دی
 بعضی سے قلم اولی
 کافر دان محنت یکدر

مناجات

بر فقیر شکد باشیند
 تورو منچی پامز چوق
 پیری و مہ کرم ایرسد
 صالرات اسمنی قویدر
 صوم دیو بن آکریدل
 قاراجوزلی کافر کا
 صوم حصہ نمہ پراو تاغای
 صلاکم یا شلم مہ
 قایک بزنک یولمنز
 بن قایکازمہ کی کاین صوم
 یالاف قالد مر او نکر
 بزنی سورال سورنکر
 فاتی مہ اولنک
 صوم پیرور سون مہ تھال
 دو شثمان دولان کسک
 اللہ پیرور سون مہ سول
 قرآن شریعہ اپندو
 دو شثمان لہو بزی بار
 نیچہ تارتدی مہاسنہ
 دوستی اولب اول ملی
 فرصت پیرور اول بلیل
 ابراہیمینی صافلہ
 آملندی لہین کافر
 نفی لنکلیچہ پوتندران
 قرعون کافر لہو جان
 موسیٰ پیغمبر او شانراق
 اون مسکن منک علامنی
 اول رسول الکائنات
 تورو قدرہ اول میات
 بعضی سے ہلیل اولوہن
 آنکہ دولہہ صالر
 بزرقدار اصفالر
 اول توروب اول میسپ
 معجزہ کوستروہن

Нәчә тартты михнәтне –
Китапта бәйан сезә.

Хакка якын ула торып,
Анлар улса бимаза.
Канда калдык без фәкыйрь?
Язгач тәкъдирдә каза.

Тәкъдирнең хәер-шәренә,
Тәсдыйк кыйлдык фәрденә.
Ислам дине үзәренә
Сәлам кыйлгыл фазлына.

Әнбиялар, әүлиялар
Күрдә дөнья жәфасын.
Хак Тәгалә «Күр, – диде, –
Ахирәттә сафасын».

Өткәм, сиңа гозерем –
Бәхил булып калсана?
Биш вакыт намазларыңда
Хәер-дога кыйлсана?!

Туганнарым, кардәшләрем,
Сәлам улсын сезләрә.
Хәер-дога кыйла торың
Даим әүкат безләрә?

Сезгә гозер-илтимасым
Улырына сүзем шул:
«Гаибләрнең гаепләргә
Кабул», – диде ул Рәсүл.

Без фәкыйрьдән бәхил булың,
Гәрчә улсак гөһәнкяр?

Тәүбә кыйлып бәхилләшә
Ухрави да өмиддар.

Укыганнар яд итәр дип
Хат язубән мин сезләрә.
Һәркем укыр булса бондан
Дога кыйлсын безләрә?!

Хәсрәтемнән хат язамын,
Кайгы уты кабынып.
Гәрчә хата улса да күп,
Яздым сезгә сагынып.

Моңы язды сезә дастан
Укыясыз дәвам безне.
Сабыр бирсен безә Сөбхан,
Мәдәд кыйлсын Гафу, Гофран.

Фәкыйрь мескен моңы язмыш,
Ки хәсрәт утына танмыш.
Габдеррахман исемләнмеш,
Хәләс кыйлсын Кадыйр Сөбхан.

Өткәем, әнкәем илемездә
Мәхрүм булып калдылар.
Остазларым Тымытыкта
Фатиха илә калдылар.

Остазларым газизләрем,
Кыйла күреңез фатиха?!
Хода рәхмәт әйләсен дип,
Дога кыйлың нәжатә?

Әй, остазлар! Бәхил булың,
Бу фәкыйрь бәндәгә сез?

Аллаһдан носрәт теләп,
Кайтырга дога кыйлың тиз?!

Китапларым мәхрүм калды,
Булдык монда мәбтәля.
Уйламаган заманымда
Юлыкты безгә каза.

Хак Тәгалә үзең коткар
Бу гажизне фетнәдән?!
Бәндәң сиңа сыгынадыр,
Кабул кыйлгыл жөмләдән?

Мәдрәсәдә калды бәнем
Жөмлә сабакташларым.
Мөшкел булды монда бәнем
Жөмлә эшем, ашларым.

Мәдрәсәдә калды бәнем
Жөмлә дус-ишләрем.
Жыелган кяфер арасында
Ялгыз башым нишләрем?..

Йа, Рабби! Сән мәдәд кыйлгыл
Бу кяфердән хәлясә.
Ичбер ноксан килмәз ирде,
Хәзинәсене сакла.

Бу нәзымнең сахибени
Үзе гасый, гозере катый.
Хәжил итмә мәхшәр көни
Гафу кыйлгыл, Раббым, Гани?!

XI бәет

Мөнәжәт

Тәкъдир язды, каләм йөрде
Бән фәкыйрьнең башына,
Түзмәенчә чара юктыр
Бер Аллахның эшенә.

Сагынмакдин йөзем сарый,
Дилем чыкды мәдәд ярый,
Кайтасы юлга күзем карый.
Мәдәд бирсен иде Аллах.

Өткәем, әнкәем,
Бәндин бәхил булсана?
Һәр намазның арты саен
Хәер-дога кыйлсана?!

Богыросланда торган чакта
Көн дә бардык базарга.
Торган йирем исемә дөшкәч,
Каләм бармыйдыр язарга.

Богыросланнан чыккан чакта
Ултырмадым олауга.
Аяз көннәр болыт булды
Без мескеннәр йыглауга.

Язлар житәр, жәйләр булыр,
Яфрак ярыр йимешләр.
Кайтсын диеп теләсеннәр
Безне белгән дус-ишләр.

Быел сачкән ужымнарны
Инде, әткәй, кем жыяр?

Торган йирдә вафат булсам,
Женаза укып кем куяр?

Бэндин калган киёмнәрне
Чөйдин-чөйгә эләнәз.
Бән китмәдем мәдрәсәгә,
Тиз кайтыр дип көтмәнәз!

ХII бәст

«Бисмилләһи» дип башладым,
Талдин таяк ташладым.
Баш киткән тик хәлләрдин
Бәйан итә башладым.

Аппак-аппак ак чәчкә
Яшел үлән башында.
Газиз башым солдат булды
Егерме ике яшендә.

Өстемдәге бишмәтем
Үз өстемдә тузмады.
Бәнем газиз гомерләрем
Үз илемдә узмады.

Түгәрәк куак артында
Ак куяннар ятадыр.
Китмәс идек без солдатка,
Ырizesыкымыз тартадыр.

[Көме]ш кашлы ияремне
Салдым турат өстенә.
[Ко]ш булып очар идем
Туган-үскән илемә.

Исемем [эйтеп] чакырып,
Бүлмә эченә алдылар.
Тал чыбыктай зифа буюм
Үлчәүләргә салдылар.

Өстемдәге күлмәгемне
Чәһаршәнбә көн кистердем.
Тал чыбыктай зифа буюм
Хәсрәт өчен үстердем.

Жем-жем кара чәчемне
Майлаймын да тараймын.
Ту[га]ннарым исемә төшсә,
Тулган айга караймын.

Йомры башлы чәчкәләрдин
Бал кортлары бал ала.
Туган-үскән илне уйлап,
Саргаядыр ир бала.

XIII бәет

Мескен, бичара солдат бәете

«Бисмилләһ» дип язаем
Мин бу бәетне.
Жәмәгать, күп жыелып
Укыгыз бу гаетне.

Бисмилләһи вә билләһи
Житәр корбан гаете.
Без язаск, сез укыгыз
Мөселман солдат бәете.

Кара бүркем башымда,
Төшә кара кашыма.
Газиз башым солдат булды
Егерме бер яшемдә.

Солдат итеп алдылар,
Билгә каеш салдылар.
Дус-иш арасындин
Бәне сайлап алдылар.

Мин Моркига барган чакта
Этләр чыкты амалып.
Ыстарыста алып барды
Китмәссез дип, алданып.

Көзге көннәр бик былчырак,
Бишмәтләрем буялды.
Приумга кергәчтен
Газиз башым әйләнде.

Шинбә көн иртә берлән
Ашамадым ашымны.
Шинбә көн өйләдән соң
Ашады урыс башымны.

Приумның ишекләре
Тар ләхетдин тар икән,
Приумның эчендә
Жан алучы бар икән.

Биек тауга менгән чакта
Таянмадым таякка.
«Принял» дип кычкыргач,
Басалмадым аякка.

«Ух, Алла...» дип бер сулагач,
Төймәләрем өзелде.
«Принял» дигәч
Эч үзәгем өзелде.

Приумның эчләре,
Буяулы икән мичләре.
Жан биргәндин жаман икән
Солдат булган кичләре.

Приумның тәрәзәсендин
Карыйлар ич күп халык.
«Принял» дип кычкыргач,
Өткәем жылады ич кызганып.

Бара торгач бән утырдым
Аякларым талганга.
Бик моңаеп бер жыладым
Өткәй-әнкәй калганга.

Мин урамдин чыкканда
Кулжаулыгым болгадым.
Үз илемдин чыгып киткәч
Бер утырып жыладым.

Биек тауга менгәндә
Аякларым таладыр.
Мин жыламас идем,
Туганнарым каладыр.

Муенымдагы шарфны
Туганнарым бәйләсен.
Исән барып, сау кайтырга
Ходай насыйп әйләсен.

۱۸
 ۱۹
 ۲۰
 ۲۱
 ۲۲
 ۲۳
 ۲۴
 ۲۵
 ۲۶
 ۲۷
 ۲۸
 ۲۹
 ۳۰
 ۳۱
 ۳۲
 ۳۳
 ۳۴
 ۳۵
 ۳۶
 ۳۷
 ۳۸
 ۳۹
 ۴۰
 ۴۱
 ۴۲
 ۴۳
 ۴۴
 ۴۵
 ۴۶
 ۴۷
 ۴۸
 ۴۹
 ۵۰
 ۵۱
 ۵۲
 ۵۳
 ۵۴
 ۵۵
 ۵۶
 ۵۷
 ۵۸
 ۵۹
 ۶۰
 ۶۱
 ۶۲
 ۶۳
 ۶۴
 ۶۵
 ۶۶
 ۶۷
 ۶۸
 ۶۹
 ۷۰
 ۷۱
 ۷۲
 ۷۳
 ۷۴
 ۷۵
 ۷۶
 ۷۷
 ۷۸
 ۷۹
 ۸۰
 ۸۱
 ۸۲
 ۸۳
 ۸۴
 ۸۵
 ۸۶
 ۸۷
 ۸۸
 ۸۹
 ۹۰
 ۹۱
 ۹۲
 ۹۳
 ۹۴
 ۹۵
 ۹۶
 ۹۷
 ۹۸
 ۹۹
 ۱۰۰

Ак Иделдә кызыл камыш
Томан төшерә авылга.
Өткәем, әнкәем, жыламагыз?!
Ходай язган эш булган.

Солдат мескен бичараның
Башында урыс картусы.
«Принял» дип кычкыргач,
Жаным чыкты яртысы.

Алты аршин серый сухна
Солдат мескен шинеле.
Серый шинель, кара чалбар
Солдат мескен киеме.

Солдат мескен кысып бәйләр
Кара каеш белән билләрен.
Солдат мескен онытмыйдыр
Туган-үскән илләрен.

Солдат булып жөргәндә
Аякларымда күнитек.
Мескен солдат бичараның
Күңелләре бик китек.

Солдатларның жаткан жире
Казармада жугарый.
Мескен солдат ашаганы
Кибеп каткан сохарый.

Солдат мескен бичараның
Итекләрендә жиз дага.
«Принял» дип кычкыргачдин,
Була яздым дивана.

Солдат мескен, бичара,
Жылый-жылый жөгерә.
Мескен солдат, бичара,
Бер ашарга тилмерә.

Солдатларның ашаган
Ашы тозлы кәбестә.
Солдат мескен ник жыламасын
Эче тулы сагышка.

Солдат чыгар уенга,
Мылтыгы бар иңендә.
Солдат мескен бичараның
Күңеле туган илендә.

Солдат кияр тар ыштан,
Солдат жөри мар(ы)штан.
Солдат мескеннең
Жангаклары ябышкан.

Солдат чыгар уенга
Таш казарма буенда.
Үзе патша кулында,
Күзе кайтыр жулында.

Солдатларның мендәре
Салам булса да ярый.
Солдат мескен бичараны
Тәрбияләп кем карый?..

Солдатларга аш пешерәләр
Ике жиңнәрен сызганып.
Солдат хәлен белгән кеше
Үкереп жылар кызганып.

Кара сазлык, камышлык
Солдат жөргөн жирлөрдө.
Солдат булып жөрөргө
Ходай кушкан безлөргө.

Урам буге коегыз,
Озын колга куегыз!
Солдат мескен бичарага
Хәер-дога кыйлыгыз?!

Тәнкә чуар, тимер күк ат
Безнең туры атлары.
Хәер-дога кыйлыгыз
Безгә авыл картлары?!

Әнкәй, иртә торсана,
Хәер-дога кыйлсана?
«Газиз балам сау кайтсын?!» – дип,
Хәер-дога кыйлсана?

Кара булды кашларым,
Күпне дә күрде газиз башларым.
Бу бәетне язганда
Түгелде ич яшьләрем.

Исән бул, әткәем, әнкәем,
Сау булыгыз туганнарым!
Исән барып, сау кайтсын
Жаным, газиз башларым.

Безнең торган казарманың
Идәне такыр микән?
Безнең газиз башларымыз
Исән-сау кайтыр микән?

Без барасы жулларның
Ике чите канаулы.
Сагынганда кайтыр идек,
Сэгать саен санаулы.

Аягымдагы итегемнен
Олтаны туза микән?
Безнең газиз башларымыз
Исән-сау кайтыр микән?

Ак күгәрчен дә гөрли,
Күк күгәрчен дә гөрли.
Солдат булган кеше үлми,
Дөнья рэхәтен күрми.

Су буена төшкәнем жук,
Уйный микән ташбашлар?
Әле безнең башымыз яшь
Ниләр күрәсемез бар?

Сары гәрәбә асалар
Кызлар тамак астына.
Сез булырсыз, без булмамыз
Жаз көне тау астында.

Кара урманга кергән чакта
Мән карадым каерылып,
Өткәй, әнкәй, туганнарым
Калалар ич аерылып.

Кара урманга кергән чакта
Калды камчым аерылып.
Калмады камчым аерылып,
Калды жанкәй аерылып.

Гөлбакчасында кемнәр жөри
Ике кулларына гөл учлап?
Син жанкәем икән, кавышсам,
Жоклар идем тынычлап.

Су буенда суганым,
Су сипсәнә туганым?
Судин салкын сүз ишеттем,
Ник суынмый бу жаным?

Тау башына тары чәчтем,
Тарылары борчак күк.
Яңа Тазларның кызлары
Ясап куйган курчак күк.

Жиделе лампы жакты жана
Жиде төн уртасында.
Безнең нәпсе зур да түгел,
Кара кашлы матурда.

Быел тектергән бишмәтемнең
Бөерләре бик таман.
Таман бишмәтләрне салып,
Шинель киюе бик яман.

Аргы жакдин бирге жакка
Басма салдым, житмәде.
Унике яшьдин гашыйк булдым,
Ходай насыйп итмәде.

Аргы жакларның урамын
Бирге жакдин күрәмен.
Ак йөземнең саргаюын
Син жанкәйдин күрәмен.

Безнең авыл бик зур авыл
Кыйбладин килә давил.
Бәлки рәхәт көннәр булыр,
Хәзергесе бик авыр.

Әйдә син, жаный, әйдә син,
Башыңа шәл бәйлә син!
Әйдә, жаный, озата бар,
Азрак бәне жәллә син!

Яңа Тазларның күперен
Читен шундин узуы.
Жан бирүдин жаман икән
Туган-үскән илдин китүе.

XIV бәет

Мөнәжәт

Ки бертугма кыз кардәшем
Бик йыглады киткәндә.
Гөлдәй йөзем сары калды
Гомерем зая үткәнгә.

Бергә алынган иптәшләрем
Һәрбер(е)се таралды.
Читен, кяфер ашларында
Яшь йөрәгем каралды.

Безгә ашар-эчәр өчен
Су тартадыр машина.
Моңлы бала түгел идем,
Хәсрәт төште башыма.

Дэрья суын әүвәл күргәч,
Бән йыгладым, әткәем.
Бу хатларны язып салды
Габдеррахман бәбкәең.

Әти-әни, рәнжемәңез
Минем хата эшемә?!
Һичбер татлы йокламыймын,
Һич кермисез дөшемә.

Хак Тәгалә язмагандыр
Куанып илдә калырга.
Әй, әткәем, авырсынма
Хат яздырып салырга.

Бер Ходайның тәкъдиредер
Бу жирләрне күрергә.
Әй, Ходаем, тәкъдир кыйлма
Бу жиһанда үлөргә.

Женазалар укымайча,
Кяфер ташлай диңгезгә.
Әй, Ходаем тәкъдир кыйлма
Мондый үлемне безгә.

Зур празник көннәрендә
Батыйль гамәл кыйлалар.
Мөмкин түгел намаз уку,
Ерак калды кыйблалар.

Иртә торып сулар эчтем
Яшь йөрәгем көйгәнгә.
Күзләремдин яшь китмәйдер,
Әткәй жылап калганга.

Тәкъдир йиткәч, аерылдым
Туган-үскән илемдин.
Биш ел тәмам булмаенча,
Кәеш дөшмәй билемдин.

Башларыма кидерделәр
Английский фурашкы.
Бер Ходаем азат итсен
Кяферләрдин бу башны.

Агам-энем хөрмәт итте
Китәр көнем йиткәндә.
Жаннарыма агыр булды
Илдин чыгып киткәндә.

Әй, әткәем, бик йыглама!
Исән улсам, күрерсен.
Жомга көнне хатлар яздым,
Төшләрәңдә күрерсен.

Туганнарым йыглап калды,
«Абзый кая китә?» – дип.
Төнлә торып аһ-зар итәм
Гомерем зая үтә дип.

Мылтык уены өйрәтәләр
Каршы жауга атарга.
Әткәй, әнкәй! Дога кыйлың
Сау-сәламәт кайтырга?

Тәрбияләп озаттыңыз
Бән хезмәткә киткәндә.
Исән улсам, күрешермез,
Ходай насыйп иткәндә.

Сулар туңып, карлар жуар
Бугульмиский калада.
Бер Ходаем ярдәм бирсен
Утка алынган балага.

Өткэй генәм, бик йыглама
Хәсрәтең артканча.
Агай-эне хезмәт итсен
Мин әйләнеп кайтканча.

Бер иптәшем вафат булды,
Пажисиядә ятканда.
Зур шатлыклар булыр иде
Мин әйләнеп кайтканда.

Бүген төнлә төшләрөмдә
Менгән идем тирәккә.
Бәгъзе көнне бән йыглаймын
Сездин хәбәр сирәккә.

«Өлхәм» сүрәсен укысам,
Авыр башым сау була.
Кай тарафларга барсак та,
Кяфер дигән жау була.

«Аятел-көрси» укысам,
Күңелем таба яктылык.
Ихтыярым алдан китте,
Кыйла алмыймын яхшылык.

Кышын-жәен жимеш үсә,
Без йөргән йирлөрдә.
Сорасалар, сәлам диенез,
Безнең белгән ирлөргә.

Гамь йийеп, хатлар яздым
Ак кәгазьгә тутырып.
Газиз башым дучар улгач,
Бән йыгладым утырып.

XV бәет

Илаһи бәет-мөнәжәт

Сандугачның баласы
Сайрый алмый тәхетсез.
Туганнарым арасында
Бән икән бәхетсез.

Ак куянның баласы
Төшә микән тозакка?
Өткәй-әнкәй, бәхил калың?!
Киттек инде жыракка.

Әй, әткәем, әнкәем!
Бәхиллеген бирсәнә?!
Һәр намазның соңында
Хәер-дога кыйлсана?

Авыр безнең эшебез,
Никрут безнең башыбыз.
Кош-корт очып йитмәс йиргә
Китә безнең башымыз.

Чуен чүлмәк, авызы тар,
Пешә солдат ашлары.
Кошлар очып йитмәс йиргә
Китә [солдат] башлары.

۵
 ایکن با صو آراسی بر قایندین یاراسی
 یار توغان لار یسه توشش
 یاز بولا قار لیگایم
 صاعصقده صاعصقده
 بیلش فارعالاروی
 توغان لار آرسنه من
 بر ننگ بار بونده آق
 اوسوب بوسیم یگایم
 ط شکط دوسر لب نکیورت
 بر شک آراط جیل قایقه آچلاه
 قارل چچار او نیعه بر بولا
 باغتمه ای ط قیسمانی نچلر
 چیمه توغان آرسنه نچیک
 یارعی کونلار بولغانده
 توغانلارم چقراقی قالدی
 جیل لار بولا جیل کیکایم
 قایتب بولش بر لیگایم
 آقش قارلر
 ایلکه قارعاقلر
 شکار و چاریر ندین
 آبر لوم ایلکه یز
 بار قزلر
 چابداه جیل چاقده
 بر شمول چاقده
 لب قنر زیم
 عمر اوزن زیم
 تشنلر ایه ط شدم
 شمول چارکم آشیدور

Кызлар чыгар уенга
Язгы сабан туенда.
Без булырбыз ул чагында
Мылтык берлән уенда.

Мендем тауның башына
Кычкырып азан әйтмәгә.
Хак Тәгалә язган микән
Туган йиргә кайтмага?..

Без барасы юлларда
Биек таулык, тамырлык.
Йыглап инде нишләр хәл юк,
Ходай бирсен сабырлык.

Су өстендә багана,
Башын дулкын кага ла.
Жылама, әнкәй, бәнем өчен?!
Ансыз йөрәгем жана ла.

Кара елан жиз башлы
Килә ярның буенча.
Ник авылның урамында
Йөрмәдем микән туйгынча?..

Ерак йиргә без киттек,
Очып барган кош кебек.
Туган илдә йөргәнем
Йокымдагы дөш кебек.

Агай-эне суга бара
Көтми бәке уйганча.
Китәсемне белдем
Приумга куйганча.

Ике басу арасы
Бер каендин парысы.
Бар туганнар исемә төште,
Туган илләр каласы.

Яз була кар киткәч,
Жилләр була жир кипкәч.
Сагынсак та, саргайсак та,
Кайтып булмый бер киткәч.

Быелгы каргалар
Өре аклы-каралы.
Туганнарым арасында
Мин икән каргаулы.

Безнең буа буенда
Аккош очар ярындин.
Үсеп буюм житкәчдин
Аерылдым илемдин.

Таң атадыр сызылып,
Никрут бара тезелеп.
...

Безнең арт жил капка
Ачыла-жабыла жил чакта.
Кызлар чыгар уенга,
Без булмабыз шул чакта.

Башымдагы такыямны
Ничек киеп туздырыйм?
Жыен туганнар арасында
Ничек гомерем уздырыйм?

* Ике юллык дәвамы дәфтәрдә язылмаган.

Язгы көннәр булганда
Кошлар оя ташыйдыр.
Туганнарым жырак калды,
Шул жөрәгем ашыйдыр.

Безнең авыл бик матур –
Чистый Казан каласы!
Үсеп йиткәч югала
Яхшы ата баласы.

Миндин калган туры атымны
Кадерсезгә жикмәңез.
Кунакка киткән чагым түгел,
Кайтыр диеп көтмәңез.

ИСКӘРМӘЛӘР

Француз сугышы бәете (1812 ел)

Текст Мөхәммәтфатыйх Вәлиев дәфтәрәннән алынды.

Мөхәммәтфатыйх Мөхәммәтлатып улы Вәлиев (1893–1969) бу юлларның авторы – мин фәкыйрегезнең әнисе ягыннан бабасы һәм әлегә дәфтәр шәхси архивымда саклана. Бабам Татарстан Республикасының Әгерҗе районындагы Тәбәрле авылында туып, шунда яшәгән. Ул 1910–1914 елларда авыл мәктәбендә укуы, Беренче бөтендөнья сугышында һәм ватандашлар сугышында катнашкан, берничә мәртәбә яраланган.

Мөхәммәтфатыйх Вәлиевнең «Һәза әшгарь мәжмугасе» (Шигырьләр җыентыгы) дип аталган һәм 1913 елда башланган дәфтәре 11х18 см. зурлыгында, фанер такта белән тышланган. Дәфтәренң эчендәгә күп төрле язмаларга күрә, әлегә дәфтәрен М.Вәлиев Беренче бөтендөнья сугышында үзе белән йөрткән. Анда Г.Тукайның «Китмибез» һ.б. шигырьләре, Даут Гобәйдинең «Шүрәле каргаган авыл» поэмасы, Француз сугышы бәете, шәкерт шигырьләре һәм башка милли шигырьләр теркәлгән. Дәфтәрдә шулай ук русча документ язучыларга да теркәлгән. Язулар көрән һәм шәмәхә төстәгә каралар белән язылган.

Дәфтәрдәгә язмалардан аңлашылуынча, Француз сугышы бәете анда 1913 елда теркәлгән. Бу текст Ф.Туйкинның 1912 елда басылган «Ватан каһарманнары» китабыннан күчерелүе ихтимал кебек тоелса да, ике текст арасындагы аермалар (көреш мәкәләдә бу искәртелде) аңдый мөмкинлекне кире кага. Ә Хужа Бәдигыйның 1913 елда басылган «Рус-француз сугышы бәете» тексты башкачарак. Димәк, М.Вәлиев дәфтәренә бу бәет элеккерәк берәр кулъязмадан күчерелгән яисә телдән сөйләнгән вариант теркәлгән.

Татар фольклорын өйрэнгән галимнәр язганга караганда, бу бәеттәге:
«Лубизники, лубизар
Молодец, молодец»,
– дигән юлларның тарихи нигезе бар. Болар полководец Кутузовның татар һәм башкорт сугышчыларын мактап: «Любезные мои, вы – молодцы», – дигән сүзләренә бәйлә икән*.

Төрөк сугышлары бәетләре
(1853–1856, 1877–1878 еллар)

I бәет (беренче вариант)

Текст Татарстан Милли китапханәсенә Кулязмалар һәм сирәк китаплар бүлегендә «275 т» шифры белән саклана торган кулязмадан алынды.

Бәет 22х35 см зурлыктагы бер кәгаздә сыек көрән кара белән 1898 елда Галәветдин Зыяэтдин улы тарафыннан язылган.

Кулязма бу юлларның авторы тарафыннан Татарстан Республикасының Әгерҗе районы Яңа Аккужа авылында Шаһабиев Сәхабәтдиннән 1990 елның гыйнварында алынган иде.

Унсигез көн йөрдек без – бәетнең икенче вариантында «унике көн» диелгән.

Әгелчәннәр бар икән – инглизләр күздә тотылган; бу сугышта Россия империясенә каршы Төркия, Англия һәм Франция берләшкән булган.

Бүлек берләп китергәндә – мондагы бүлек сүзе «полк» мәгънәсендә.

Көфе – Кырымдагы Кефе (Феодосия) шәһәре.

I бәет (икенче вариант): Мөнәжәт

Текст Татарстан Милли китапханәсенә Кулязмалар һәм сирәк китаплар бүлегендә «808 т» шифры белән саклана торган, 11х17,5 см. зурлыгындагы 24 кәгазь күләмәндәге кулязма дәфтәрдән алынды.

Дәфтәрнең 11а–13а кәгазьләрендә урын алган бу бәетнең башына

* Татар халык ижаты. Тарихи һәм лирик жырлар / төз. И.Надиров. – Казан: Татар. китап нәшр., 1988. – Б. 11–12; Бакиров М. Татар фольклоры: югары уку йортлары өчен д-лек. – Казан: Мәгариф, 2008. – Б.186.

«Мөнәжәт» дип язылган. Әлеге дәфтәрдә Япон сугышына багышланган ике бәет һәм Солдат бәетенең ике төрле тексти язылган. Шулай ук бу дәфтәрдә башка бәетләр һәм мөнәжәтләр дә бар һәм алар көрән төстәге кара белән язылган. Дәфтәрнең башындагы битләре ерткаланган. Кайбер битләрендә 1906 һәм 1910 ел дигән даталар һәм дәфтәр иясе Гари-фетдин Мозаффаров исеме теркәлгән.

Кулъязма китапханәгә 1998 елда Оренбург өлкәсенә оештырылган археографик экспедиция вакытында Северный районының Бакай авылында Гыйльметдин Фәрхетдиновтан алынды.

Агулчаннар – инглизләр.

II бәет (мөнәжәт): Бәет

Текст Татарстан Республикасының Этнә районы Түбән Бәрәскә авылында (Совет урамы, 4 нче йорт) яшәүче Хәниф һәм Гөлҗиһан Шәриповларда саклана торган иске кулъязмадан бу юлларның авторы тарафыннан 2012 елның июль аенда күчереп алынды.

III бәет

Текст Татарстан Милли китапханәсенә Кулъязмалар һәм сирәк китаплар бүлегендә «1060 т» шифры белән саклана торган, XX гасыр башы кулъязма дәфтәренең 1а–2а кәгазьләреннән алынды.

Бу дәфтәр тулысы белән Төрөк һәм Герман сугышлары бәетләреннән тора. Зурлыгы 17,5х22 см. күләмәндәге, 29 кәгазьдән торган әлеге дәфтәрнең эченә 11х18 см. зурлыктагы аерым кечкенә дәфтәр тегелгән (11–25 кәгазьләр). Текстлар көрән төстәге кара белән язылган. Кулъязманың сакланышы уртачадан түбән: баштагы битләре ертылган, кәгазь битләренең читләре тетелгән, соңгы биттәге язуы уңган.

Кулъязма китапханәгә 1998 елда Оренбург өлкәсенә оештырылган археографик экспедиция вакытында Әсәкәй районының Яңа Солтангол авылында Мәдинә Миңнебаевадан алынды.

Сарыкамыш – Төркиядәге шәһәр исеме.

Шамил бәете (1859 ел)

Илаһи бәет

Текст Татарстан Милли китапханәсенә Кулъязмалар һәм сирәк китаплар бүлегендә «1817 т» шифры белән саклана торган кулъязма дәфтәрнең 196–21а кәгазьләреннән алынды.

Төрле бәетләр, Г.Тукай һ.б. авторларның шигырьләре, жырлар тупланган бу кулъязма дәфтәр 11х18 см. зурлыгында һәм 74 кәгазьдән гыйбарәт. Ике багана итеп язылган шигъри әсәрләр шәмәхә төстәге кара белән икешәр катлы кысага алынган. Текстлар сыек һәм караңгы көрән кара белән язылган. XX гасыр башына нисбәтле бу дәфтәр иясе-нең исеме – Зиннәтулла Әфләгун улы булганлыгы берничә биттә язылган. Кулъязманың сакланышы уртача: кайбер кәгазьләре жуелган, арада пычранган һәм таушалган битләре дә бар.

Шамил – XIX гасырда Кавказдагы азатлык хәрәкәте житәкчесе имам Шамил (1799–1871). Төньяк Кавказ халыкларының рус колониялизмына каршы 1817–1864 елларда барган сугышына 1834–1859 елларда имам Шамил житәкчелек иткән.

Капкас – Кавказ.

Япон сугышы бәетләре (1904–1905 еллар)

I бәет: Сугыш бәете

Текст Татарстан Милли китапханәсенә Кулъязмалар һәм сирәк китаплар бүлегендә «1892 т» шифры белән саклана торган кулъязма дәфтәрнең 226–25а кәгазьләреннән алынды.

Төрле бәетләр, шигырьләр һәм жырлар язылган, XX гасыр башына караган бу дәфтәр 11х18 см. зурлыгында һәм 36 кәгазьдән тора. Текстлары сыек көрән, шәмәхә төстәге каралар һәм гади карандаш белән язылган. Сакланышы уртача, арада кайбер битләре ертылган һәм пычранган.

Бу дәфтәр китапханәгә Казан шәһәрәндәге Әжем мәчетеннән 1997 елның 16 апрелендә алынды.

Мугъдин – Мукден шәһәре.

II бәет (жыр): Порт-Артур көе

Текст Татарстан Милли китапханәсенә Кулъязмалар һәм сирәк китаплар бүлегендә «1892 т» шифры белән саклана торган кулъязма дөфтәрнең 126 кәгазеннән алынды.

Дөфтәрнең гомуми тасвирламасы моннан алдагы I бәет искәртмәсендә язылды.

Алтын Тавы – бәрелешләр барган урындагы жирле атама. Ул русча «Золотая Гора» дип аталган.

III бәет

Текст Татарстан Милли китапханәсенә Кулъязмалар һәм сирәк китаплар бүлегендә «808 т» шифры белән саклана торган кулъязма дөфтәрнең 21а–23а кәгазьләреннән алынды.

Дөфтәрнең гомуми тасвирламасы Төрөк сугышына багышланган бәетнең икенче варианты искәртмәсендә язылды.

Куропаткин – А.Н.Куропаткин (1848–1925) 1898–1904 елларда Россиянең хәрби эшләр министры, ә 1904–1905 еллардагы Япон сугышы вакытында рус гаскәрләренең башлыгы.

IV бәет: [Шәһимәрдан бәете]

Текст Татарстан Милли китапханәсенә Кулъязмалар һәм сирәк китаплар бүлегендә «304 т» шифры белән саклана торган кулъязма дөфтәрнең 18а–19б кәгазьләреннән алынды.

Бәетләр һәм шигырьләр язылган, XX гасыр башына нисбәтле, 11х17,5 см. зурлыгындагы бу кулъязма 22 кәгаздән тора. Текстлары көрән, кара, шәмәхә һәм кызыл каралар белән язылган. Дөфтәрнең саклануы уртачадан түбән: кәгазь читләре өчәр ягыннан янган, кайбер битләре бик таушалган.

Бу кулъязма Татарстан Милли китапханәсенә Яшел Үзән шәһәрендә яшәгән күренекле педагог һәм методист, тәрҗемәче һәм журналист, сугыш ветераны Шәриф ага Сайкиннан китапханә хезмәткәрләре И.Һадиев һәм Р.Мәрданов тарафыннан 1994 елның 16 апрелендә археографик сәфәр вакытында алынган иде. Ш.Сайкин Бөек Ватан сугышына кадәр үк Буа һәм Апас районнары авылларында шактый гына кулъязма истәлекләр туплаган. Бу шөгылен аннан соң да дәвам иткән. Яшел Үзәндә яшәгәндә, ишегалдындагы сарайлары янып (1990 нчы еллар

башында), туплаган кулъязмаларының шактые харап булган. Ә калган хәтле өлешен, күбесенең читләре янып-көйгән хәлдә, Татарстан Милли китапханәсенә алдырган идек.

V бәет: Илаһи бәйге сугыш

Текст Р.Мәрдановның шәхси архивында саклана торган дәфтәрдән алынды.

Төрле бәетләр, мөнәҗәтләр, шигырьләр һәм җырлар язылган, XX гасыр башына караган бу дәфтәр 11х18 см. зурлыгында. Аның иясе Хәлилулла Хәбибулла улы икәнлеге теркәлгән. Текстлар көрән һәм шәмәхә каралар, гади карандаш белән язылган. Кулъязманың сакланышы уртача.

Пыртартур – Порт-Артур.

Герман сугышы бәетләре (1914–1918 еллар)

I бәет

Текст Татарстан Милли китапханәсенә Кулъязмалар һәм сирәк китаплар бүлегендә «304 т» шифры белән саклана торган кулъязма дәфтәрнең 56–10а кәгазьләреннән алынды. Бу бәетнең аерым дүртыюлыклары 1905 елда басылып чыккан «Сугыш бәете» китабындагы строфаларга бик охшаш.

Дәфтәрнең гомуми тасвирламасы Япон сугышына багышланган бәетләрнең IV сан белән билгеләнгәнә искәртмәсендә бирелде.

18 июльдә – Россиядә 18 июльдә гомуми мобилизация игълан ителгән.

Бихау – Польшадагы Бихова крепость-шәһәре.

Астри, Австрия – Австрия.

Ибангурит – Польшадагы Ивангород крепость-шәһәре.

II бәет: Сугыш бәете

Текст Татарстан Милли китапханәсенә Кулъязмалар һәм сирәк китаплар бүлегендә «304 т» шифры белән саклана торган кулъязма дәфтәрнең 20а–21а кәгазьләреннән алынды.

Дәфтәрнең гомуми тасвирламасы Япон сугышына багышланган бәетләрнең IV сан белән билгеләнгән искәрмәсендә бирелде.

Бспасский пулык – Спасский полк.

Бакырчы иле – мондый исемдәге авыллар хәзерге Татарстан Республикасының Апас һәм Яшел Үзән районнарында бар.

Тәтеи – Татарстан Республикасындагы шәһәр.

Сенбер – Сембер шәһәре.

III бәет: Саһаман угылы Шәрифжанның мөнәжәте

Текст Татарстан Милли китапханәсенең Кулъязмалар һәм сирәк китаплар бүлегендә «1060 т» шифры белән саклана торган кулъязма дәфтәрнең 2а–7б, 9а, 26а–27б кәгазьләреннән алынды.

Дәфтәрнең гомуми тасвирламасы Төрөк сугышына багышланган III бәетнең искәрмәсендә язылды.

Палтау – Полтава шәһәре.

Бурислан – хәзерге Оренбург өлкәсендәге Богырослан шәһәре.

Алланың арсланы Хәйдәр Гали – Гали ибне Талиб, 661 елда вафат булган, Мөхәммәд пәйгамбәрнең (с.г.в.) кияве, агасы Әбү Талибның улы. Ислам динен кабул иткән беренче дүрт кешенең берсе. Дүртенче хәлифә, беренче имам. Мөхәммәд пәйгамбәр гаскәренең башлыгы, гаять куәтле һәм гайрәтле булганга аның «Алланың арсланы» һәм бүтән кушамат-ләкабләре булган.

Эревель – Ревель, хәзерге Эстониянең башкаласы Таллинн шәһәре.

Тамбау – Тамбов шәһәре.

Хәбибуллаһ өммәте – Аллаһның сөеклесе Мөхәммәт пәйгамбәр (с.г.в.) өммәте, мөселманнар.

Порак – жәннәт атының исеме.

IV бәет: [Шәрифжан мөнәжәте]

Текст Татарстан Милли китапханәсенең Кулъязмалар һәм сирәк китаплар бүлегендә «1060 т» шифры белән саклана торган кулъязма дәфтәрнең 7б–10б кәгазьләреннән алынды.

Дәфтәрнең гомуми тасвирламасын моннан алдагы III бәет искәрмәсендә карагыз.

Бу текстның ахырында «Шәрифжан мөнәжәте бетте» дип язылган һәм бәеттәге «Шәрифжан агаңа...» дигән сүзләрдән авторы Шәрифжан

исемле кеше булганлыгы аңлашыла. Моннан алдагы III бәетнең авторы да Шәрифҗан исемле, ике бәетнең дә авторы шул ук Шәрифҗан булса кирәк.

Казна биргән 75 – Беренче бөтендөнья сугышы вакытында солдатларга бер айга 75 тиен акча бирелгән.

V бәет:

Текст Татарстан Милли китапханәсенең Кулъязмалар һәм сирәк китаплар бүлегендә «1060 т» шифры белән саклана торган кулъязма дәфтәрнең 10б, 25а кәгазьләреннән алынды.

Дәфтәрнең гомуми тасвирламасын III бәет искәртмәсендә карагыз.

VI бәет [Гыйльметдин бәете]

Текст Татарстан Милли китапханәсенең Кулъязмалар һәм сирәк китаплар бүлегендә «1060 т» шифры белән саклана торган кулъязма дәфтәрнең 25а–25б кәгазьләреннән алынды.

Дәфтәрнең гомуми тасвирламасын III бәет искәртмәсендә карагыз.

VII бәет

Текст Татарстан Милли китапханәсенең Кулъязмалар һәм сирәк китаплар бүлегендә «1060 т» шифры белән саклана торган кулъязма дәфтәрнең 25б–26а кәгазьләреннән алынды.

Дәфтәрнең гомуми тасвирламасын III бәет искәртмәсендә карагыз.

Кенәле – хәзерге Самара һәм Оренбург өлкәләре территориясендәге Кенәле елгасы.

«Әлхәмде» – Коръәннең «Фатиха» сүрәсенең башы.

«Куль һу Алла» – Коръәннең «Ихлас» сүрәсе башы.

Ломжы – Польшадагы Ломжа шәһәре.

Варшау – Польша башкаласы Варшава шәһәре.

VIII бәет

Текст Татарстан Милли китапханәсенең Кулъязмалар һәм сирәк китаплар бүлегендә «1060 т» шифры белән саклана торган кулъязма дәфтәрнең 28а кәгазеннән алынды.

Дәфтәрнең гомуми тасвирламасын III бәет искәртмәсендә карагыз.

IX бәет

Текст Татарстан Милли китапханәсенең Кулъязмалар һәм сирәк китаплар бүлегендә «1060 т» шифры белән саклана торган кулъязма дәфтәрнең 286–296 кәгазьләреннән алынды.

Дәфтәрнең гомуми тасвирламасын III бәет искәртмәсендә карагыз.

X бәет

Текст Татарстан Милли китапханәсенең Кулъязмалар һәм сирәк китаплар бүлегендә «1060 т» шифры белән саклана торган кулъязма дәфтәрнең 12а–14а кәгазьләреннән алынды.

Дәфтәрнең гомуми тасвирламасын III бәет искәртмәсендә карагыз.

Персия – Иран.

XI бәет: Куакбашының Ямалетдин малае Гаязетдин мөнәжәте

Текст Татарстан Милли китапханәсенең Кулъязмалар һәм сирәк китаплар бүлегендә «1060 т» шифры белән саклана торган кулъязма дәфтәрнең 14а–16б кәгазьләреннән алынды.

Дәфтәрнең гомуми тасвирламасын III бәет искәртмәсендә карагыз.

Бу бәетнең башына «Бусы Куакбашының Ямалетдин малае Гаязетдин мөнәжәте» дип язылган. Куакбаш исемле авыл хәзерге Татарстан Республикасының Лениногорск районында бар.

XII бәет: Шинбер авылының бер солдатка хатынның мөнәжәте

Текст Татарстан Милли китапханәсенең Кулъязмалар һәм сирәк китаплар бүлегендә «1060 т» шифры белән саклана торган кулъязма дәфтәрнең 16б–19б кәгазьләреннән алынды.

Шушы ук бәет китапханәдәге «1816 т» шифрлы кулъязма дәфтәрнең 38а–44б кәгазьләрендә дә язылган. Текстунда зур булмаган аермалар һәм берәз өстәмә юллары бар. Тик сыек яшел кара белән язылган ул күчәрмәнең язуы бик уңган һәм начар таныла.

Бу бәетнең тексты өлешчә 1960 һәм 1983 еллардагы китапларда басылганлыгы турында кереш мәкаләдә язылды.

Дәфтәрнең гомуми тасвирламасын III бәет искәртмәсендә карагыз.

Бәетнең башына «Бусы Шинбер авылының бер солдатка хатынның мөнәжәте» дип язылган. Бәетнең авторы текст ахырында «...исеме булыр Хадимә» дип күрсәтелгән. «1816 т» шифрлы кулъязма дәфтәрдә

һәм 1960 елгы «Бәетләр» китабының 239 битендә авторның исеме тулырак итеп Бибиһәдимә диелгән.

Солдатка – ире сугышка алынган хатын-кыз.

Шинбер авылы (илләре) – мондый исемдәге ике авыл (Иске Шимбер һәм Яңа Шимбер) хәзерге Татарстан Республикасының Әтнә районында бар. 1960 елгы «Бәетләр» китабының 238 битендә авылның исеме Шанбир дип, ә 1983 елгы китапның 85 битендә «Сембер» дип басылган.

Апаз – хәзерге Татарстан Республикасының Арча районындагы авыл исеме. Бу атама 1960 елда чыккан «Бәетләр» китабының 238 битендә һәм 1983 елгы китапның 85 битендә «Апас» дип басылган.

XIII бәет: Әхмәдсараж мөнәжәте

Текст Татарстан Милли китапханәсенә Кулъязмалар һәм сирәк китаплар бүлегендә «1060 т» шифры белән саклана торган кулъязма дәфтәрнең 196–206 кәгазьләреннән алынды.

Дәфтәрнең гомуми тасвирламасын III бәет искәртмәсендә карагыз.

Бу бәетнең башына «Бусы тагын Әхмәдсаражның мөнәжәте» дип язылган.

XIV бәет: Вәлиулла бәете

Текст Татарстан Милли китапханәсенә Кулъязмалар һәм сирәк китаплар бүлегендә «544 т» шифры белән саклана торган кулъязма дәфтәрнең 28а кәгазеннән алынды.

Төп өлеше 1915–1919 елларда язылган, 18х22,5 см. зурлыктагы жыентык дәфтәр барлыгы 36 кәгазьне тәшкил итә. Жыентыкның башындагы 12 битеннән калган өлеше, нигездә, таркау дәфтәр битләреннән гыйбарәт. Анда Г.Тукай, Г.Сәнгати һ.б. шагыйрьләрнең шигърьләре, Г.Рәшидинең «Сөембикә» әсәре, бәетләр һәм жырлар язылган. Текстлар көрән кара һәм карандаш белән язылганнар. Дәфтәрнең сакланышы уртача.

Өлеге жыентык китапханәгә Казан шәһәрәндә яшәүче Әлфия Мөхәммәтжановадан 1993 елның февралендә алынды.

Бу текстның башына «Вәлиулла абыйның солдаттан язып жибәрмеше. 16 ел» дип язылган.

XV бәет: Ранний солдат бәете

Текст Татарстан Милли китапханәсенә Кулъязмалар һәм сирәк китаплар бүлегендә «1059 т» шифры белән саклана торган кулъязма дәфтәрнең 156–166 кәгазьләреннән алынды.

Төрле шигырьләр, бәетләр һәм мөнәжәтләр язылган бу дәфтәрнең зурлыгы 18х22 см., күләме 21 кәгаздән тора. Текстлар дәфтәрнең иясе Асылбикә Ибраһимова тарафыннан 1918–1919 елларда көрән, кызыл, шәмәхә каралар белән язылган. Дәфтәрнең сакланышы яхшы.

Кулъязма китапханәгә 1998 елда Оренбург өлкәсенә оештырылган археографик экспедиция вакытында Абдуллино районының Яңа Тирес авылында Гөлнәзирә Муллабаевадан алынды.

Бәетнең башына «Һидиятулла Нигъмәтулла угылы Нәбиев. Ранний солдат бәете. 2 нче кисәк. Дәхи шигырь язмага башладым баштан үткән хәлләрне, 1916 елда» дип язылган. Бәетнең ахырындагы «Язып китте Таукүл егете Һидиятулла» дигән сүзләрдән авторының Таукүл исемле авыл кешесе булганлыгы аңлашыла. Таукүл – хәзерге Башкортстан Республикасының Әлшәй районындагы Өбдрәшит авылы.

Тройски – хәзерге Чиләбе өлкәсендәге Троицк шәһәре.

XVI бәет

Текст Татарстан Милли китапханәсенә Кулъязмалар һәм сирәк китаплар бүлегендә «1440 т» шифры белән саклана торган кулъязманың 1а–2а кәгазьләреннән алынды.

Кулъязма ике бәет тексты һәм мөнәжәтләр теркәлгән, 16х20 см. зурлыгындагы дүрт таркау биттән гыйбарәт. Тексты XX гасыр башында караңгы көрән кара белән язылган. Сакланышы уртачадан түбән: кәгазьләр шактый таушалган һәм читләре тетелгән.

Бу кулъязма китапханәгә 1998 елда Оренбург өлкәсенә оештырылган археографик экспедиция вакытында Абдуллино районының Иске Шалты авылында Якутелжинан Габидуллинадан алынды.

XVII бәет

Текст Татарстан Милли китапханәсенә Кулъязмалар һәм сирәк китаплар бүлегендә «1440 т» шифры белән саклана торган кулъязманың 3а–4б кәгазьләреннән алынды.

Кульязманың гомуми тасвирламасы моннан алдагы XVI бәет искәrmәсендә бирелде.

Солдат бәетләре

I бәет

Текст Татарстан Республикасының Милли музеедагы Зәйнәп Максудова фондында (№18369 фонд) саклана торган кульязма күчәrmәсеннән алынды.

З.Максудова кулы белән гарәп хәрефләрендә күчәrelгән кәгазьдә болай дип язылган: «Яхшый авылында мулла Идрис мәдрәсәсендә 1845 елда язылган иске кульязма жыентыктан күчәrelде. Зәйнәп Максудова».

Бәет ахырында күрсәтелгән Габделгалим Нәүширван улы бәетнең авторы булганмы яисә аны күчәrep язучымы икәнлегә билгесез.

Имди безгә суд булды – бу сүзләргә ике төрле: «әмер» яисә «хөкем» дип аңларга мөмкин. Берәр жинаять эшләүчеләргә чиратсыз репутка алынганлыгы турында кереш мәкаләдә яздык.

Уйнама, уйнамак – хәрби өйрәнүләр.

II бәет: Мөнәжәт

Текст Татарстан Милли китапханәсенә Кульязмалар һәм сирәк китаплар бүлегендә «808 т» шифры белән саклана торган кульязма дөфтәргә 236–246 кәгазьләргәннән алынды.

Дөфтәргә гомуми тасвирламасы Төрәк сугышына багышланган I бәетнең икенче варианты искәrmәсендә язылды.

Бәеттәгә Бөгелмә дигән атамага караганда, авторы шул як кеше булганлыгы аңлашыла. Бәет ахырындагы «Әхмәдҗанның әнкәсенә ике күзә яшьледер» дигән сүзләрдән аның авторы Әхмәтҗан исемле булганы беләнә. «Туганым Әшрәфҗан» һәм «абзыкаем Газизҗан» дигән сүзләрдә автор кардәшләргә дә исемнәргә белдерелгән.

III бәет

Текст Татарстан Милли китапханәсенә Кульязмалар һәм сирәк китаплар бүлегендә «992 т» шифры белән саклана торган кульязма дөфтәргә 13а–14б кәгазьләргәннән алынды.

Бәетләр һәм шигъри әсәрләр язылган, 10x18 см. зурлыгындагы һәм 36 кәгаздән торган бу дәфтәр XIX гасырның соңгы чирегенә карый. Андагы текстлар көрән, кызыл каралар белән язылган. Дәфтәрнең сакланышы уртача.

Бу кулъязма китапханәгә Казан шәһәрндә яшәүче Миргазиз Хөсәеновтан 2000 елның 18 октябрендә алынды.

IV бәет: Илаһи бәет

Текст Татарстан Милли китапханәсенең Кулъязмалар һәм сирәк китаплар бүлегендә «1817 т» шифры белән саклана торган кулъязма дәфтәрнең 9а–10б кәгазьләреннән алынды.

Дәфтәрнең гомуми тасвирламасы Шамил бәетенә карата язылган искәrmәдә бирелде.

Кайбыч дигән авылны – мондый исемдәге авыллар хәзерге Татарстан Республикасының Кайбыч районында бар.

V бәет: Илаһи бәет

Текст Татарстан Милли китапханәсенең Кулъязмалар һәм сирәк китаплар бүлегендә «1817 т» шифры белән саклана торган кулъязма дәфтәрнең 2б–5б кәгазьләреннән алынды.

Дәфтәрнең гомуми тасвирламасын моннан алдагы IV бәет искәrmәсендә карагыз.

нумер алдым – рекрутлык жирәбәсе күздә тотылган.

VI бәет: Илаһи бәет, илаһи мөнәжәт

Текст Татарстан Милли китапханәсенең Кулъязмалар һәм сирәк китаплар бүлегендә «344 т» шифры белән саклана торган, ике ягы язучы бер кәгазьле кулъязмадан алынды. Бәет көрән төстәгә кара белән язылган. XIX гасырга караган кулъязманың сакланышы уртача.

Кулъязма 1990 елның гыйнварында бу юлларның авторы тарафыннан Татарстан Республикасының Әгерҗе районы Яңа Аккужа авылында Шаһабиев Сәхабәтдиннән алынган иде.

VII бәет: Солдат мөнәжәте

Текст Татарстан Милли китапханәсенең Кулъязмалар һәм сирәк

китаплар бүлегендә «808 т» шифры белән саклана торган кулъязма дәфтәрнең 86–106 кәгазьләреннән алынды.

Дәфтәрнең гомуми тасвирламасы Төрөк сугышына багышланган I бәетнең икенче варианты искәртмәсендә язылды.

Бәет авторының «Әй, Бәдретдин, туганым» дигән сүзләреннән кардәшенең исеме беләнә.

VIII бәет: Илаһи бәет

Текст Татарстан Милли китапханәсенә Кулъязмалар һәм сирәк китаплар бүлегендә «306 т» шифры белән саклана торган кулъязма дәфтәрнең 1а–4б кәгазьләреннән алынды.

Төрле бәетләр язылган, 11х17,5 см. зурлыктагы һәм 13 кәгазьдән торган бу дәфтәр XIX гасыр ахырына карый. Дәфтәрнең 13б кәгазендә Шәриф Сайкин кулы белән «[Буа] районы Кильдураз авылында табылды. 20/II–41 ел. Ш.Сайкин» дигән язма бар. Дәфтәрдәге текстлар сыек һәм караңгы көрән, шәмәхә һәм кызыл каралар белән язылган. Сакланышы уртачадан түбән: бөтен кәгазьләрнең дә читләре янган, кайбер битләре ertyлган, дәфтәр уртасындагы унлап кәгазе кисеп алынган.

Кулъязма китапханәгә Яшел Үзән шәһәренә оештырылган археографик сәфәр вакытында Шәриф ага Сайкиннан 1994 елның 16 апрелендә бу юлларның авторы һәм И.Һадиев тарафыннан алынды.

IX бәет: Нигъмәтулла бәете

Текст Татарстан Милли китапханәсенә Кулъязмалар һәм сирәк китаплар бүлегендә «561 т» шифры белән саклана торган кулъязма дәфтәрнең 7б–9а кәгазьләреннән алынды.

Бәетләр һәм мөнәҗәтләр, дин нигезләре теркәлгән, 11х18 см. зурлыктагы, 9 кәгазьле, 1896 елда язылган бу дәфтәр иясе Хәерҗан Шакирҗан улы булган. Текстлар көрән төстәге кара белән язылган. Кулъязманың сакланышы уртачадан түбән: ул юешләнү кичергән, битләре ertyлган һәм кәгазь читләре таушалган, кайбер битләре пычранган.

Өлеге дәфтәр китапханәгә мөхтәсип Габделхак хәзрәт Саматовтан 1994 елның 2 июнендә бу юлларның авторы тарафыннан алынган иде.

Әрә дигән илләрдә – Әрә исемле авыл хәзерге Татарстан Республикасының Яшел Үзән районында.

Х бәет: Мөнәжәт

Текст Татарстан Милли китапханәсенең Кулъязмалар һәм сирәк китаплар бүлегендә «756 т» шифры белән саклана торган кулъязма китапның 396–406 кәгазьләреннән алынды.

«Төхфәтел-мөлүк», «Китабел-әхлак», «Китабел-хазәр вәл-ибахәт» әсәрләре, шулай ук бәетләр, мөнәжәтләр һәм шигырьләр тупланган бу җыентык Шәрифүлла Шәһидулла улы тарафыннан 1900 елда Богырослан мәдрәсәсендә язылган. Аның зурлыгы 17х21 см., күләме 115 кәгазьдән тора. Кулъязмадагы текстлар көрән һәм шәмәхә кара белән язылган. Җыентыкның сакланышы уртача.

Кабказ – Кавказ.

Хәбиб – Аллаһның сөеклесе, Мөхәммәт пәйгамбәрнең (с.г.в.) мактаулы сыйфаты.

Бәеттәге «Моңы язмыш ... Габдеррахман исемләнемеш» дигән юллардан бу бәетнең авторы кем булганы аңлашыла. Ә «Остазларым Тымытыкта» дигән сүзләре аның Тымытык (хәзерге Татарстан Республикасының Азнакай районындагы авыл) мәдрәсәсендә укыган булуын белдерә.

XI бәет: Мөнәжәт

Текст Татарстан Милли китапханәсенең Кулъязмалар һәм сирәк китаплар бүлегендә «756 т» шифры белән саклана торган кулъязма китапның 41а–41б кәгазьләреннән алынды.

Кулъязманың гомуми тасвирламасы моннан алдагы Х бәет искәртмәсендә бирелде.

XII бәет

Текст Татарстан Милли китапханәсенең Кулъязмалар һәм сирәк китаплар бүлегендә «401 т» шифры белән саклана торган кулъязма китапның 92а кәгазеннән алынды.

«Гавамил» китабы, «Касыйдәи мәүлиден-нәби», җырлар һәм солдат бәете язылган, 17,5х22 см. зурлыктагы, 92 кәгазьдән торган бу җыентык Габдулла авылында XX гасыр башында язылган.

Кулъязма китапханәгә 1994 елда Башкортстанга оештырылган археографик экспедиция вакытында Борай авылында (район үзәге) Разия Миншәевадан алынды.

XIII бәет: Мескен, бичара солдат бәете

Текст Татарстан Милли китапханәсенә Кулязмалар һәм сирәк китаплар бүлегендә «643 т» шифры белән саклана торган кулязма дәфтәрнең 16а–18б, 23а–23б кәгазьләреннән алынды.

Бу дәфтәр иясе үзен Яңа Тазлар авылының Мөхәммәтшәриф Габделкадыйр угылы дип күрсәткән. Андагы 1908–1916 еллардагы жырлар, шигырьләр, бәетләр һәм солдат язмаларына караганда, бу дәфтәр иясе белән солдат хезмәтендә булып кайткан. Зурлыгы 11х18,5 см., күләме 29 кәгаздән торган бу дәфтәрдәге текстлар көрән төстәге кара белән язылганнар. Кулязманың сакланышы уртача. Текстлар шактый хаталы, бигрәк тә, «м» хәрефе урынына «б» язуы белән үзгәлгән. Мәсәлән, *төймәләреб, аякларыб, приуб, идеб, туганнарыб* (төймәләрем, аякарым, приём, идем, туганнарым).

Кулязма дәфтәр китапханәгә 1995 елның августында Татарстан Республикасының Арча районына оештырылган археографик сәфәр вакытында Яңа Кишет авылыннан Айрат Заһидуллин тарафыннан алып кайтылды.

Яңа Тазлар – хәзерге Татарстан Республикасының Арча районындагы Байкал авылы.

Морки – хәзерге Мари Иле Республикасындагы посёлок (район үзәге).

«Әлхәм» – «Әлхәмде», Коръәннең «Фатиха» сүрәсе башы.

XIV бәет: Мөнәжәт

Текст Татарстан Милли китапханәсенә Кулязмалар һәм сирәк китаплар бүлегендә «1816 т» шифры белән саклана торган кулязма дәфтәрнең 16а–17б кәгазьләреннән алынды. Тексттагы «Габдеррахман бәбкәен» дигән сүзләрдән бу бәет авторының исеме ачыклана.

Бергә тегелгән берничә дәфтәрдән гыйбарәт бу жыентыкта күп төрле бәетләр һәм мөнәжәтләр, шигырьләр һәм жырлар язылган. Ул XX гасыр башына нисбәтле, 11х18 см. зурлыкта һәм 74 кәгаздән тора. Текстлары көрән, яшел, шәмәхә төсләрдәге каралар һәм карандаш белән язылган. Сакланышы уртача.

Бу жыентык китапханәгә 1996 елның 10 апрелендә Алабугага оештырылган археографик сәфәр вакытында Алабуга дәүләт педагогия

институты укытучысы Әлфинә Сибгатуллинадан бу юлларның авторы тарафыннан алынган иде.

Бугульмиский кала – Бөгелмә шәһәре.

XV бәет: Илаһи бәет-мөнәжәт

Текст Р.Мәрдановның шәхси архивында саклана торган дәфтәрдән алынды.

Бу кулъязманың гомуми тасвирламасы Япон сугышына багышланган V бәет искәртмәсендә бирелде.

СҮЗЛЕК

агыр – авыр
азак – аяк
азарлап – зарланып, ачуланып
акуп – окоп
акызмай – агызмый
аман – иминлек
амунис – амунция
Астрия – Австрия
афат – афәтләр
афисәр – офицер
афтамабил – автомобиль
ачигъланды – ачуланды
аяк үзрә – аякта, аяк өсте

әл – кул
әгъзам (әл-әгъзам) – бөек, олуг дәрәжәле
әзәл – мәңгелек
әнбия – пәйгамбәрләр
әрми – гаскәр; рус телендәге «армия» сүзеннән
әсхаб – сахабалар
әүкат – вакытлар
әүләд – балалар
әхи – кардәш, туган
әхкям – хөкемнәр

бакый – мәңге, мәңгелек
батыль – бозык, кяфер
бәгъде – ахыры
бәгъзе – кайбер
бәлдәт – шәһәр
бән – мин

безә, беземдәй – безгә, безнең кебек
би гадр – исәпсез, күп
бикарар – чарасыз
бия хижаб – пәрдәсез, ачык итеп
биңзәр – охшый
биһуш – һушсыз
богдай – бодай
бонда, бондан, бондин – монда, моннан
буйын сондым – буйсындым
бумба, бумбы – бомба

вагун – вагон
вайна – сугыш
вайыска, вайәскә – гаскәр; рус телендәге «войска» сүзе
вафа – сүздә тору, тугрылык
вилайәт – губерна
вир, виргел – бир
вольный – ирекле

габид – гыйбадәтчел, табынучы

газа кылу – шәһит булу

гаиб – юкка чыккан, күз алдында булмаучы

гамь – кайгы, борчу

гамь-госса – кайгы-хәсрәт

Гани – бай, бирү белән байлыгы кимеми торган (Аллаһның күркәм
исеме)

гариб – мескен, зәгыйфь

гарык – бату

гасый – гөнаһлы

Гафу – Гафу итүче (Аллаһның күркәм исеме)

германсы – алманлы, германец

государь – патша

Гофран – гөнаһларны ярлыкаучы (Аллаһның мактаулы сыйфаты)

гөнаһкяр – гөнаһлы

гөрифтар – дучар

гранад – граната

гурит – шәһәр; рус телендәге «город» сүзеннән
гыйлем тәхсил кыйту – белем алу, уку
гыйльме нафигъ – файдалы гыйлем
гыранитса – чик; рус телендәге «граница» сүзе

дәйү – дип
дәм – сулыш
дәрига – Ни аяныч! Ни кызганыч! Ни үкенеч!
дәфен – жирләү
дәхи – тагын
дибүк – дип үк
дидар – йөз
дик – кебек
диюбән – дип
дөрле – төрле
дөрүд – сәлам, дога
дөш – төш

жәл – кызганыч; рус телендәге «жаль» сүзеннән

жәнгак – яңак
жәм, ям – чокыр
Жәббар – Үз хөкемен барча галәмнәрдә ирештерүче көчле зат (Аллаһның күркәм исеме)
Жәлил – Олылык хужасы, Данлы (Аллаһның күркәм исеме)
жәмәгатә – жәмәгатькә
жөда – аерылган
жүләргә, жүләргән – тегәргә, тегәрмен
жыям – ашыйм

заигъ – әрәм, зая
запас – запастагы солдат
зерә пачум – юкка, бушка; рус телендәге «зря почём» сүзләреннән
Зөл-Жәләл – бөеклек иясе (Аллаһның күркәм исеме)

иганәт – ярдәм

игълам – игълан

идеб – итеп

изһар – белдерү, күрсәтү

илән – белән

илтимас – үтенеч

иман тәлкыйн кыйлыр – руханиның мәетне искә төшерү өчен
иман укуы

имәс – булмас

имди – инде

иниаллаһ – Аллаһ боерса

ирән – ир, диндар ир-ат

иркән – икән

ирмәзсә, ирмәй, ирмәс – ирешмәсә, булмый, булмас

иртәгәч – иртә белән

иткел – ит, үтә

ихван – туганнар, кардәшләр

йамат – начарлык

йийәр – ашар

йобаныч – юаныч

йомгынча – йомганчы

йыглап – елап

кавышкыл – кавыштыр

кадак – 409,5 граммга тәңгәл авырлык үлчәү берәмлеге

Кадыйр – Кодрәтле (Аллаһның күркәм исеме)

казак – атлы сугышчы, жайдак

калинкур – коленкор

канда, кани – кайда

кантур – рус телендәге «контора» сүзеннән; бәетләрдә *волося*
идарәсе мәгънәсендә

канча – күпме

капу – капка

картус – баш киеме; рус телендәге «картуз» сүзе

каръя – авыл

карый – карт

касийр – кыска
каулады – куалады
каю – кайсы, кем
кәбаир гөнаһ – зур гөнаһлар
кәйфият – рәвеш, кыяфәт
кәлим – тыңлаучы, әңгәмәдәш
кәлям – сүзләр, догалар
Кәрдиғяр – барлыкка китерүче (Аллаһ)
Кәрим – Юмарт (Аллаһның күркәм исеме)
кемсә, кемсәнә – берәү, кеше
кечатна – пәнжешәмбе
кортылмак – котылу
коруг – коры
крепление – ныгытма; рус телендәге «укрепление» сүзеннән
крипеч, крипыс – ныгытма; рус телендәге «крепость» сүзеннән
күгүк – күк үк, кебек үк
күек – кебек
күрән, күргәздек – күргән, күрсәттек
күрмәйән – күрмәгән
күстәрүбән – күрсәтеп
кыямәт каим – кыямәттә
кыйлмая – кыйлмас

Лә иләһә иллә Аллаһ – бер Аллаһтан башка илаһи көч юк

максуд – максат
маладис – батыр, булдыклы
маһы шәриф – изге ай, рамазан
машина – паровоз, тимер юл составы
мәдәд – ярдәм
мәдех – мактау
мәҗаль – көч, мөмкинлек, түземлек
мәҗрух – яралы
мәкам тоту – яшәү
мәкъбул – кабул булу
мәндин – миннән

Мәүля – Хужа, Яхшылык итүче (Аллаһның сыйфаты)
мәхзүн – кайгылы
мәхү – әрәм булу, юкка чыгу
мәшкә – гөмбә
межа – чик, ызан
мизан – үлчәү
мисле – гүя, охшаш
морад – максат
мотыйг – буйсынучы
мөбәддәл әйлә – алыштыр
мөбтәля – дучар
мөкаддәр – тәкъдир, Аллаһ тарафыннан билгеләнгән язмыш
мөрид – ишанның шәкерте
мөттәкый – диндар, тәкъва
мөяссәр әйлә – насып ит

назыйр ирерсән – күрүче
намә – хат
намә үзрә бакубан – хатка карап
нан – икмәк
нә – ни
нәжәт, нәжәтә – котылу, котылуга
нәзар – караш
нәзым – тезмә әсәр, шигырь
нә рәсмә – ничек
нәсари – христиан
нәфәка – Аллаһ тарафыннан билгеләнгән өлеш, ризык, язмыш
нәһи – тыю, тыелу
нәчә – күпме
нәчәнник – командир; рус телендәге «начальник» сүзеннән
нәчилкә – носилка
нәчилишик – носильщик
нимес – немец
ноксан – кимчелек, житешсезлек
носрәт – ярдәм
нужа – жәфа, газап

оҗмах сарый – оҗмахка
ошбу – бу

өлгәими – өлгерми
өмиднар – өметләнүче

пазисә, пазитсә, пажисә, пажитсә, пажисия – позиция

палимут, пуләмүт, пүлүмит – пулемёт

парахут, прахут – пароход

патнусный мус – понтон күпер

патрун, патырун – патрон

патсумка – патроннар тутыру өчен кечкенә сумка; рус телендәге
«подсумка» сүзеннән

пахут – поход

пәтәлийун – батальон

пирут – алга; рус телендәге «вперёд» сүзеннән

пихут – жәяүле гаскәр; рус телендәге «пехота» сүзеннән

плин – әсир, тоткын

полный ыружи – тулаем коралланып; рус телендәге «в полном ору-
жии» гыйбарәсеннән

празник – бәйрәм; рус телендәге «праздник» сүзеннән

приказ – әмер

принят – кабул ителде

приум – хәрби хезмәткә кабул итү урыны; рус телендәге «приём»
сүзеннән

приумшик – кабул итүче; рус телендәге «приёмщик» сүзеннән

провиан – азык-төлек, провиант

пуле, пүлә, пүл – пуля

пулун – әсирлек, плен

пумук – ярдәм; рус телендәге «подмога» сүзеннән

пуныскә – арба; рус телендәге «повозка» сүзе

пурашка – фуражка

пушкы – туп, пушка

ранин, ранний, ыраный – яралы; рус телендәге «ранен, раненый»
сүзләреннән

рансы – ранец
расвитке – разведка
рәва – яраклы, ятышлы
рәдд – кире кагу
рәсүлел-кяинат – бөтен галәмнең пәйгамбәре (Мөхәммәт с.г.в.)
рижә – үтенеч, теләк
рөжуг – кайту
рузә – ураза
рузи (ырузи) кыйлсын – язсын

сабры жәмил – күркәм сабырлык
сагъ – сау
сагыноубән – сагынып
салмаз – салмас
сарыг – сары
сат – бакча
сахиб – ия, автор
сәгадәт – бәхетле
сәдәф – энҗе
сәдд – киртә
сәйр итәр – гизәр
сәлим – сәламәт, исән
сән – син
сәна – мактау
сәргәрдан – аптыраган
сәһел – жиңел
серый – соры
синатар – санитар
сөнбел – башак, чәчәк исеме
сутка – тәүлек; рус телендәге «сутка» сүзе
сухар – сохари
сухна – постау; рус телендәге «сукно» сүзе
сүли – сөйли
сыгыр – сыер

тавил – озын

танмыш – төшкән
«Тәвәккәлтү галә Аллах!» – Аллага тапшырдым
тәгатъ үзрә – гыйбадәттә
тәҗәвез – чиктән узу, агрессия
тәкый – тагы
тәрхим – кызгану
тәсдыйк кылу – тану
тәүҗиһ – юнәлү
тәхрике каләм – каләм тибрәтүче, язучы
тетрәер – тетри
тибеш – житез
тордыкында – торганда
требог – тревога
труйкә – бергә жигелгән өч ат; рус телендәге «тройка» сүзеннән
түгды – туды
төзәм – тигез
тышра – тышка

укыясыз – укыгыз
ула, улган, улды – була, булган, булды
улмаз, улсак – булмас, булсак
улан фаиш – фаш булган
ухрави – ахирәтнеке
ушал – шул
ушандак – шулай ук

фазлың – бөеклеген
фәрамуш – оныту, истән чыгару
фәрдә – пәрдә
фәрд – бердәнбер
фәүзе нәҗат, фәүзен-нәҗат – исән котылу
фибрал – февраль
фирак – аерылу, аерылышу
фирешдә – фәрештә
фитфибел – фельдфебель
фрунт итеп – сафка

халаикъ – халык
хали – азат
хэдд – чик
хэер-шэр – яхшы-яман
хэжил – оятлы
хэйрен-нас – изге кешелэр
хэкийрь – хурлыклы, түбән дәрәжәле
хэләл – хатын
хәләс – котылу
хәмед – мактау
хәмсе әүкат – биш вакыт
хәррәм – шат, куанычлы
хәят – яшәеш
хинзир – дуңгыз
хиражәт – чыгым
Ходавәндә – Ходай
хотя – гәрчә

һәмишә – һаман
һәргиз – һәрвакыт
һиммәт – тырышлык

чахауз – дөресе: цейхгауз; корал склады
чәһрияр – Мөхәммәт пәйгамбәрнең (с.г.в.) дүрт яраны
чистый – нәкъ, гүя

шарапнель – шрапнель
шәраб кыйлыб – эчеп
шәриф – изге
шәфагать – гөнаһлыларның гаепләре кичерелүгә арадашчылык
шәфикъ – шәфкатьле, рәхимле
шәһаршәбә – чәршәмбе
шиблит – штиблет, аяк киеме
шит – жид (яһүд)
шөйлә – шулай
шөруг итү – башлау, керешү

шундак – шундый

ызбурный пункт – жыелу урыны; рус телендәге «сборный пункт»
сүзе

ыстанавай – становой пристав күздә тотылган

ыстанса – станция

ыстарыста – староста

эзәр – билбау

эснарәт – снаряд

эчрә – эчендә

эчтина – стена

ягъмур – яңгыр

язгучы – язучы

язубән – язып

языпсын – язгансың

якшәнбе – якшәмбе

ямишкче – ямщик

яндук – янда ук

яурыплан, ярыплан – аэроплан

яхүд – яки, яисә

яшишк – тартма; рус телендәге «ящик» сүзе

РЕЗЮМЕ

Восемнадцатая книга серии «Татарская археография» представляет собой публикацию военно-исторических баитов (баит – лиро-эпический жанр фольклора, традиционно бытовавший в письменной и устной формах). В книгу вошли тексты баитов, посвящённых Русско-французской (1812 г.), Русско-турецкой (1853–1856 и 1877–1878 гг.), Кавказской (1859 г.), Русско-японской (1904–1905 гг.), Первой мировой (1914–1918 гг.) войнам, а также солдатские баиты.

Баиты военно-исторического содержания в большинстве своем сочинялись коллективно солдатами в местах служб или на фронтах. Множество подобных произведений дошло до нас в виде рукописных тетрадей, книг, отдельных листов и писем. В начале XX века началось издание баитов на военную тематику в виде отдельных книжек. Например, в 1905 году был издан «Баит о войне», посвящённый Русско-японской войне, а с началом Первой мировой войны (с 1914 г.), в течение последующих нескольких лет баиты публиковались ежегодно. Начиная с 1913 года, а также позднее – в советское и постсоветское время – в тематических фольклорных сборниках были напечатаны десятки вариантов военно-исторических баитов, однако значительная их часть до сих пор не опубликована.

В настоящем издании представлены 43 баита, 17 из которых посвящены Первой мировой войне. Среди них имеются довольно объёмные тексты. Так, например, самый большой текст состоит из 127 строф.

Баиты, созданные свидетелями страшных войн, тонко передают духовно-психологическое состояние татарских солдат вековой и двухвековой давности.

В книге представлены тексты баитов из неиспользованных ранее письменных источников, хранящихся в основном в Отделе рукописей и редких книг Национальной библиотеки Республики Татарстан.

Издание снабжено вступительной статьёй, примечаниями, описаниями рукописей и иллюстрировано образцами факсимиле отдельных страниц рукописей.

«ТАТАР АРХЕОГРАФИЯСЕ» СЕРИЯСЕН ДЭ ЧЫККАН КИТАПЛАР

Мәүла Колый поэмалары: «Береккәннәр сыйфаты»; «Хәлэл нәфәка эстәгәннәр сыйфаты» / төз. Р.Мәрданов. – Казан: «Милли китап» нәшрияты, 2008. – 88 б. – («Татар археографиясе» сериясе; 1 нче китап). Шул ук. – Икенче басма. – Казан: «Милли китап» нәшрияты, 2011. – 88 б.

Түләк китабы: дастан / төз. Р.Мәрданов. – Казан: «Милли китап» нәшрияты, 2008. – 76 б. – («Татар археографиясе» сериясе; 2 нче китап).

«Кыйссаи Йосыф» поэмасының Татарстан Милли китапханәсендә саклана торган кулъязмаларына тасвирламалар / төз.-авт. Р.Мәрданов. – Казан: «Милли китап» нәшрияты, 2009. – 92 б. – («Татар археографиясе» сериясе; 3 нче китап).

Мөхәммәдъярның «Нуры содур» поэмасы: әсәрнең Татарстан Милли китапханәсендә саклана торган кулъязмалары / төз.-авт. Р.Мәрданов. – Казан: «Милли китап» нәшрияты, 2009. – 128 б. – («Татар археографиясе» сериясе; 4 нче китап).

Мәрданов Р. Китапларда милләт язмышлары... – Казан: «Милли китап» нәшрияты, 2010. – 92 б. – («Татар археографиясе» сериясе; 5 нче китап).

[Мөхәммәтәмин]. Кыйссаи Мансур / төз.-авт. Р.Мәрданов. – Казан: «Милли китап» нәшрияты, 2010. – 128 б. – («Татар археографиясе» сериясе; 6 нчы китап).

[Фәезханов Хөсәен]. Кыскача татар тарихы / төз. Р.Мәрданов. – Казан: «Милли китап» нәшрияты, 2011. – 68 б. – («Татар археографиясе» сериясе; 7 нче китап).

Сәяхәтнамәләр / төз. Р.Мәрданов. – Казан: «Милли китап» нәшрияты, 2011. – 84 б. – («Татар археографиясе» сериясе; 8 нче китап).

Шанхай Төрк-татар мәдәният жәмгыяте / төз. Р.Мәрданов. – Казан: «Милли китап» нәшрияты, 2012. – 184 б. – («Татар археографиясе» сериясе; 9 нчы китап).

Кыз хикәяте / төз.-авт. Р.Мәрданов. – Казан: «Милли китап» нәшрияты, 2012. – 184 б. – («Татар археографиясе» сериясе; 10 нчы китап).

Сөрген хатлары / төз. Р.Мәрданов. – Казан: «Милли китап» нәшрияты, 2013. – 103 б. – («Татар археографиясе» сериясе; 11 нче китап).

«Гәүһәр Болгарга килдем...»: тарихи бәетләр / төз. Р.Мәрданов. – Казан: «Милли китап» нәшрияты, 2013. – 128 б. – («Татар археографиясе» сериясе; 12 нче китап).

«Без плиндә ятамыз читлектәге кош кебек...»: Беренче бөтендөнья сугышы бәетләре / төз. Р.Мәрданов. – Казан: «Милли китап» нәшрияты, 2014. – 119 б. – («Татар археографиясе» сериясе; 13 нче китап).

Гали авылы тарихы / төз. Р.Мәрданов. – Казан: «Милли китап» нәшрияты, 2014. – 164 б. – («Татар археографиясе» сериясе; 14 нче китап).

Тинчурин К. Каракүз: музыкаль мелодрама; Нәни абый: комедия / төз. Р.Мәрданов. – Казан: «Милли китап» нәшрияты, 2015. – 192 б. – («Татар археографиясе» сериясе; 15 нче китап).

Тинчурин К. Чит илләрдә: хыялый комедия / төз. Р.Мәрданов. – Казан: «Милли китап» нәшрияты, 2015. – 108 б. («Татар археографиясе» сериясе; 16 нчы китап).

[Мөхәммәтәмин]. Гыйлем Хакка илтер / төз. Р.Мәрданов. – Казан: «Милли китап» нәшрияты, 2016. – 124 б. – («Татар археографиясе» сериясе; 17 нче китап).

ЭЧТӨЛӨК

<i>Мәрданов Р. «Бәет белән мәгълүм кылам солдат булган хәлемне...»</i>	3
Француз сугышы бәете	25
Төрөк сугышлары бәетләре	28
I бәет (беренче вариант)	28
I бәет (икенче вариант): Мөнәжәт	34
II бәет (мөнәжәт): Бәет	40
III бәет: «Бу сугышта күп мөэминнәр...»	42
Шамил бәете	50
Япон сугышы бәетләре	55
I бәет: Сугыш бәете	55
II бәет (жыр): Порт-Артур көе	62
III бәет: «Бисмилләһи вә билләһи...»	64
IV бәет: [Шәһимәрдан бәете]	71
V бәет: Илаһи бәйте сугыш	74
Герман сугышы бәетләре	76
I бәет: «Тарих мең дә тугыз йөз дә...»	76
II бәет: Сугыш бәете	84
III бәет: Саһаман угылы Шәрифжанның мөнәжәте	87
IV бәет: [Шәрифжан мөнәжәте]	105
V бәет: «Әлхәмде Лилләһи, шөкер кылам...»	120
VI бәет: [Гыйльметдин бәете]	122
VII бәет: «Якшәнбе көн чыгып киттек...»	124
VIII бәет: «Китерде тәкъдирем...»	128
IX бәет: «Кулыма алдым бән киягаз...»	129
X бәет: «Персиянең Баку дигән шәһәрәнә...»	132
XI бәет: Куакбашының Ямалетдин малае Гаязетдин мөнәжәте	135

ХІІ бәет: Шинбер авылының бер	
солдатка хатынның мөнәжәте	138
ХІІІ бәет: Әхмәдсараж мөнәжәте.....	147
ХІV бәет: Вәлиулла бәете	150
ХV бәет: Ранний солдат бәете	150
ХVІ бәет: «Күрең читлектәге кошый...»	155
ХVІІ бәет: «Буны яздым, дуслар, гаеп итмәңезләр...»	159
Солдат бәетләре.....	165
І бәет: «Имди безгә суд булды...»	165
ІІ бәет: Мөнәжәт	167
ІІІ бәет: «Биек тауга меналмыйм...»	171
ІV бәет: Илаһи бәет	177
V бәет: Илаһи бәет.....	180
VI бәет: Илаһи бәет, илаһи мөнәжәт.....	187
VII бәет: Солдат мөнәжәте	190
VIII бәет: Илаһи бәет.....	195
IX бәет: Нигъмәтулла бәете	202
X бәет: Мөнәжәт	205
XI бәет: Мөнәжәт.....	211
XII бәет: «Бисмилләһи дип башладым...»	212
XIII бәет: Мескен, бичара солдат бәете.....	213
XIV бәет: Мөнәжәт.....	222
XV бәет: Илаһи бәет-мөнәжәт.....	226
Искәрмәләр	231
Сүзлек.....	248
Резюме.....	259
«Татар археографиясе» сериясендә чыккан китаплар.....	260

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЕ БАИТЫ

(на татарском языке)

Составитель: Раиф Марданов
Ответственный редактор: Ирек Хадиев
Оформление: Ильдар Габидуллин

Басарга кул куелды 12. 10. 2016. Форматы 60х84 1/16.
Тиражы 300 данә. Заказ № 360.
Татарстан Республикасы Милли китапханәсе.
«Милли китап» нәшрияты.
420111, Казан шәһәре, Кремль ур., 33.

Подписано к печати 12. 10. 2016. Формат 60х84 1/16.
Тираж 300 экз. Заказ № 360.
Национальная библиотека Республики Татарстан.
Издательство «Милли китап».
420111, г. Казань, ул. Кремлевская, 33.

Отпечатано в секторе множительной техники
редакционно-издательского отдела
Национальной библиотеки Республики Татарстан.
420111, г. Казань, ул. Кремлевская, 33.

Handwritten text in a cursive script, likely Persian or Urdu, located at the top of the page. The text is somewhat faded and difficult to read.

Handwritten text in a cursive script, likely Persian or Urdu, located in the middle and bottom sections of the page. The text is organized into several lines, with some words highlighted in red ink. The script is dense and characteristic of historical manuscripts.